

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**BAZI ÇİN SEYAHATNAMELERİ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME (M.Ö. 139-M.S. 984)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN

HAZIRLAYAN
Zafer SARAÇ

ELAZIĞ-2019

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BAZI ÇİN SEYAHATNAMELERİ ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME (M.Ö. 139-M.S. 984)

DANIŞMAN
Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN

HAZIRLAYAN
Zafer SARAÇ

Jürimiz, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği/oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve Sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tez****Bazı Çin Seyahatnameleri Üzerine Bir Değerlendirme (M.Ö. 139- M.S. 984)****Zafer SARAÇ****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı****Tarih Bilim Dalı****ELAZIĞ – 2019, Sayfa: XVI+142**

Geçmişten günümüze insanoğlu çeşitli amillerin etkisiyle bulunduğu coğrafyayı terk ederek, kendisi için yeni ve keşfedilmemiş olan bölgelere seyahat halinde olmuştur. Bu seyahat hali günümüze gelinceye değin artarak devam etmiştir. Seyahat edenlerin gezdiği ve gördüğü yerleri, yaşadıklarını kaleme alması ise seyahatnamelerin oluşmasını sağlamıştır. Seyahatnameler zamanla tarihi açıdan kıymetli birer hazineye dönüşmüştür. Özellikle milletlerin tarihinin yazılması hususunda birinci el kaynak hükmünde olan bu eserlerden Çinli seyyahların yazdıkları hem bölge hem de Türk tarihi için yüksek önemi haizdir. Türk tarihi için Çin kaynaklarının önemine binaen bu kaynakların içinde bulunan seyahatnameler Türk içtimaî, siyasal, iktisadî, kültürel ve dinî yaşamına dair önemli bilgileri içermektedir. Bu nedenle M.Ö. 139 yılından M.S. 984 yılına kadarki süreç içerisinde Chang Chien, Fa Hsien, Sung Yün, Wu Gong, Hsüan Tsang ve Wang Yen-te isimli seyyahların yazdıkları Türk Tarihi açısından önemli sırları deşifre etmektedir. Bu seyahatnamelerin tahlil ve tetkiki neticesinde mühim tarihi verilere ulaşmak tabiidir.

Anahtar Kelimeler: Seyahatname, Seyyah, Çin Kaynakları, Çinli Seyyahlar, Chang Chien, Fa Hsien, Sung Yün, Wu Gong, Hsüan Tsang, Wang Yen-te

ABSTRACT**Master's Thesis****An Evaluation of Some Chinese Travel Books (BC. 139 AD. 984)****Zafer SARAÇ****Fırat University****Institute of Social Sciences****Department of General Turkish History****History Department****Elazığ - 2019, Page: XVI+142**

From the past to the present day, human beings have left their geography under the influence of various agents and traveled to new and undiscovered regions. This state of travel has continued increasingly until today. Travel books are formed by travelers by writing places where they visited and saw. In time, travel books have become historical treasures. Especially the writings of the Chinese travelers among these works, which are the first-hand source for the history of nations, are of great importance for both the region and Turkish history. In virtue of the importance of Chinese resources for Turkish history, the travel books included in these resources contain important information about Turkish social, political, economic, cultural and religious life. Therefore, in period from B.C. 139 to 984, travelers named Chang Chien, Fa Hsien, Sung Yün, Wu Gong, Hsüan Tsang and Wang Yen-te decode the secrets important in terms of Turkish History. As a result of the analysis and examination of these travel books, it is essential to reach important historical data.

Keywords: Travel Books, Traveler, Chinese Resources, Chinese Travelers, Chang Chien, Fa Hsien, Sung Yün, Wu Gong, Hsüan Tsang, Wang Yen-te

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
HARİTALAR LİSTESİ	VII
RESİMLER LİSTESİ.....	VIII
ÖN SÖZ	IX
KISALTMALAR	XI
KONU VE KAYNAKLAR.....	XII
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu	1
I.1. Seyahatname Kavramı ve Seyahat Olgusunu Tetikleyen Amiller	1
I.2. Çinli Seyyahlar ve Seyahatnameleri	3
II. Araştırmanın Kapsamı.....	4
III. Araştırmanın Amacı ve Önemi:	5
IV. Araştırmanın Yöntemi	6
V. Araştırmanın Sınırlılıkları	8
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. CHANG CHİEN SEYAHATNAMESİ (M.Ö. 139-126), (M.Ö. 115-114)	10
1.1. Chang Chien Seyahatnamesi Hakkında Genel Bilgiler	10
1.2. Chang Chien'in Biyografisi	12
1.3. Chang Chien'in Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri:	15
1.4. Chang Chien'in Seyahatinin Amacı	19
1.5. Chang Chien'in Takip Ettiği Güzergâh	20
1.6. Chang Chien'in İzlenimleri, Seyahatnamesinin Önemi ve Değerlendirilmesi.....	23
İKİNCİ BÖLÜM	
2. FA –HSİEN SEYAHATNAMESİ (399-416)	31
2.1. Fa Hsien Seyahatnamesi Hakkında Genel Bilgiler	31
2.2. Fa-Hsien'in Biyografisi	33
2.3. Fa-Hsien'in Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri.....	34
2.4. Fa-Hsien'in Seyahatinin Amacı.....	37
2.5. Fa- Hsien'in Takip Ettiği Güzergâh	38

2.6. Fa- Hsien'in İzlenimleri, Seyahatnamesinin Önemi ve Genel Değerlendirilmesi 40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SUNG-YÜN SEYAHATNAMESİ 518-522	50
3.1. Seyahatname Hakkında Genel Bilgiler	50
3.2. Sung Yün'ün Biyografisi	52
3.3. Sung Yün'ün Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri	53
3.4. Sung Yün'ün Seyahat Amacı	56
3.5. Sung Yün'ün Takip Ettiği Güzergâh.....	57
3.6. Sung Yün'ün İzlenimleri, Seyahatnamesinin Önemi ve Değerlendirilmesi	59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. HSÜAN TSANG SEYAHATNAMESİ (629-649)	67
4.1. Hsüan Tsang Seyahatnamesi Hakkında Genel Bilgiler	67
4.2. Hsüan Tsang'ın Biyografisi	70
4.3. Hsüan Tsang'ın Döneminin Genel Özellikleri	74
4.4. Hsüan Tsang'ın Seyahatinin Amacı	76
4.5. Hsüan Tsang'ın Takip Ettiği Güzergâh.....	78
4.6. Hsüan Tsang'ın İzlenimleri, Seyahatnamesinin Önemi ve Değerlendirilmesi.....	81

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. WU GONG SEYAHATNAMESİ (751-790)	90
5.1. Wu Gong Seyahatnamesi Hakkında Genel Bilgiler:.....	90
5.2. Wu Gong'un Biyografisi:	91
5.3. Wu Gong'un Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri.....	94
5.4. Wu Gong'un Seyahatinin Amacı.....	99
5.5. Wu Gong'un Güzergâhı.....	100
5.6. Wu Gong'un İzlenimleri, Seyahatnamesinin Önemi ve Değerlendirilmesi	103

ALTINCI BÖLÜM

6. WANG YEN-TE SEYAHATNAMESİ (981-984)	109
6.1. Wang Yen-te Seyahatnamesi Hakkında Genel Bilgiler	109
6.2. Wang Yen-te'nin Biyografisi.....	111
6.3. Wang Yen-te'nin Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri.....	113
6.4. Wang Yen-te'nin Seyahatinin Amacı	119
6.5. Wang Yen-te'nin Takip Ettiği Güzergâh	120

6.6. Wang Yen-te'nin İzlenimleri, Seyahatnamesinin Önemi ve İzlenimlerinin Değerlendirilmesi:.....	121
SONUÇ	128
KAYNAKLAR	131
EKLER	141
Ek 1. Orijinallik Raporu.....	141
ÖZ GEÇMİŞ	142

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Chang Chien'i Takip Ettiği Güzergâh	22
Harita 2: Fa-Hsien'in Çin'den Hindistan'a olan yolculuğu	39
Harita 3: Fa-Hsien'in Seyahatinin Genel Görünümü	40
Harita 4: Sung Yün'ün seyahatinin güzergâhı	57
Harita 5: Sung Yün'ün Türkistan'dan Hindistan'a kadarki güzergâhı.	59
Harita 6: Hsüan Tsang'ın Güzergâhı	78
Harita 7: Hsüan Tsang'ın yolculuğunu gösterir harita	81
Harita 8: Wu Gong'un takip ettiği güzergâhı gösterir harita	103

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Fa-Hsien'i temsil eden bir resim 49

Resim 2: Hsüan Tsang'ı tasvir eden bir resim 89

ÖN SÖZ

Dünya tarihinde geriye doğru gidildiğinde yazılı belgelerde belirgin bir azalma göze çarpar. Tarihin yazıyla başladığı malumdur. Yazının kaleme alınması ise çeşitli vesilelerle vuku bulmuştur. Bu vesilelerden yola çıkarak elde kalan dokümanlar zaman içerisinde artarak külliyetli bir yekûn tutmuştur. Eskiden devlet arşivleri vasıtasıyla, dinî bir görev gereği yerine getirmek ya da bireysel çabalarla kaleme alınan metinler günümüzde yüksek tarihi bir değer taşımaktadırlar. Bu metinlerden birisi de seyahatnamelerdir. Seyahatnameler kaleme alınış amacı ön plana çıkmak şartıyla siyasî, sosyal, idarî, iktisadî ve kültürel birçok bilgiyi içerebilmektedirler. Özellikle tarihi süreç içerisinde geriye gidildiğinde birçok muammanın, karanlıkta kalmış birçok olayın sırrı bu yazılı belgelerle çözülebilmektedir.

Tarihin ilk gezi-inceleme yazıları şüphesiz çok büyük önem kazanmaktadır. Merkezi yerleşimler hakkında yazılı belge sıkıntısının daha az olduğu bilinmektedir. Taşranın durumu; halkların, etnik kitlelerin, ücra köşelerde yaşayan insanların durumu ise seyahatnamelerle netlik kazanmaktadır. Dünyanın coğrafi şartlarının değişmesi, salgın hastalıklar, doğal afetler ve insanın özne olduğu savaşlar yerleşimi çok farklı şekilde konumlandırabilmektedir. Zamanın herhangi bir evresinde dünyanın nasıl görüldüğü, insan nüfusunun nerede yoğunlaştığı, yerel kültürün nasıl gelişim gösterdiği, bazen kafayı fazlasıyla karıştıracak kadar gizemi ortaya çıkarabilmektedir. İşte seyahat maksadıyla kaleme alınan yazılar esas işlevini burada göstermektedirler.

Seyahat esnasında güzergâh üzerinde bulunan yerler gözlemler vasıtasıyla dile getirilir. Tasvirler, betimlemeler, yer adları ve kültürel özellikler araştırmacı için tarif edilmez veriler halini alır. Bu bilgiler arkeolojik ya da farklı kaynaklardan müteşekkil malumatla bir yapbozun parçaları gibi birleşerek anlamlı bir şekilde uyum gösteriyorsa; başka kaynaklar vasıtasıyla doğruluğunu ortaya koyuyorsa; mevzubahis kaynaklar tarihi içeriğine binaen araştırmacı için çok şey ifade eder.

Bu mütevazı tez çalışmamızda Türk tarihinin önemli bir evresini bağrından çıkarmış bir coğrafyanın, Asya'nın Çinli seyyahlar tarafından anlatımını dilimiz döndüğünce takdim etmeye gayret gösterdik. Bu amaçla Asya'da Türk asırlarının hüküm sürdüğü dönemin önemli bir kısmını kapsayan 10. yüzyıla kadarki süreci 6 seyahatname ile anlattık. Bu nedenle bahsedeceğimiz 6 seyyahın (Chang Chien, Fa

Hsien, Sung Yün, Wu Gong, Hsüan Tsang, Wang Yen-te) anlattıklarının Türk Tarihine ne şekilde değer kazandırdığını göstermeye çalıştık.

Tezimizde seyahatnameleri kronolojik bir sıra takip ederek sunduk. Böylelikle Türk asırlarının geçmişten geleceğe tekâmülünü az da olsa gösterdik. Seyahatnamelerin değerlendirilmesinde ise 6 ana hat üzerinde konuyu ele almayı uygun gördük. İlk olarak seyahatname hakkında genel bilgilerin sunumunu yaptık. Sonrasında seyyahın biyografisini, yaşadığı dönemin genel özelliklerini, amacını, izlenimlerini ortaya koyduk. Son olarak seyyahın notlarının önemine binaen eldeki verilerden yola çıkarak, seyahatnamenin değerlendirmesini yaptık.

Bu değerlendirmeyi yaparken seyyahın izlenimlerini seyahatnameden direkt pasajlar paylaşarak netleştirdik. Bu pasajlardan yola çıkarak yaptığımız yorumlar ise şahsi kanaatimizi göstermesi açısından özgün bir yoruma ulaşma niyetimizi yansıtır. Böylelikle ele aldığımız parçalarla bütünün genel görünümünü okura sunmaya gayret gösterdik.

Sonuçta Türk tarihinin Asya evresine ışık tutmak maksadıyla yapmış olduğum bu çalışmada ilgisini, desteğini esirgemeyen kıymetli hocam danışmanım Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan'a teşekkürlerimi sunuyorum. Yine son okumayı yaparak, maddi hatalarımı ortadan kaldıran Ömer Karabayır'a teşekkür ediyorum.

KISALTMALAR

A.B.D	: Ana Bilim Dalı
A.D.	: Milattan Sonra anlamında (İngilizce)
a.g.b.	: Adı Geçen Bildiri
a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
A.Ö.F.	: Açık Öğretim Fakültesi
AUZEF	: Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
D.İ.A.	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Km	: Kilometre
M	: Metre
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
No	: Numara
s	: Sayfa
S	: Sayı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve Benzeri
vs.	: Vesaire
WCPC	: World Scientific Publishing Company

KONU VE KAYNAKLAR

Türk tarihi geçmişten günümüze kronolojik ve coğrafi olarak geniş bir alan içerisinde tecelli etmiştir. Esas alınan alanın bu kadar geniş bir perspektife sahip olması araştırmacıların işini zorlaştıran bir faktördür. Bu nedenle daha spesifik sayılabilecek tarihi konu ve durumların tercih edilmesi söz konusu olmuş, parçanın mevcut görüntüsünden genelin durumu açıklanmaya gayret gösterilmiştir. Günümüze varıncaya değin belirlenen araştırma konuları bu nedenle deyim yerindeyse, okyanusta damla kabilinden bir etki yaratmıştır. Fakat yapılan araştırmaların nitelik ve içeriğindeki zenginlik tarihin bütününe yönelik fikir tasarılarının oluşmasını zamanla daha kolay bir statüye getirmiştir.

Türk tarih anlatısında rafine yorum ve fikir tasarılarına ulaşmak ise beklenildiğinden daha zordur. Türkler tarihlerin ilk dönemlerinden beri yaşamlarının uzun bir kısmını geçirdikleri Asya coğrafyasında herhangi bir sabit alanda yerleşik olmayıp, sürekli hareket ve göç temayülü gösteren dinamik halk kitleleriyle kendilerini göstermişlerdir. Türklerin -tarihlerinin ilk dönemleri için- bu sürekli hareket halindeki tutumu, onların yazılı kültür üretme konusunda çağdaşlarının gerisine düşmesine neden olurken, Türk tarihini araştırmak isteyen araştırmacıların işini zorlaştırmıştır.

Yazılı kültürün yetersizliğine binaen kaynak arayışına giren araştırmacılar uzun yıllardan beri Türklere komşuluk edip, yerleşik yaşama ve yazılı kültüre sahip komşu devletlerin yazılı emtiasına yönelmiştir. Türk tarihinin ilk dönemleri temel alındığında bu karanlık sayılabilecek dönemin büyük kısmında kadim komşu devlet Çin'le uzun yıllar temas halinde bulunan Türklerin tarihlerinin büyük bir anlatısı Çin kaynakları içerisinde kendisine yer bulmuştur. Bu kaynakların farklı bağlamlar altında ele alınması tarihin her defasında daha farklı formasyonlarda şekillenişinin önünü açmıştır.

Kadim Çin İmparatorluğu, tahmini beş bin yıllık tarihi ile insanlık tarihinin en köklü medeniyetlerinden birisidir. İlk kültür izleri M.Ö. 3500 yılından önceki dönemi göstermekle birlikte yazılı kültürün husule geldiği dönem için tahmini M.Ö. 15. yüzyıl işaret edilmektedir¹. Böylesine eski döneme uzanan yazılı kültür tarihinden dolayı, geçen çağlar boyunca zenginleşen kültür dinamiklerinin etkisiyle, Çin medeniyetinde ortaya çıkan yazılı materyaller emsali olan diğer medeniyetlere göre bir hayli fazladır. Zamanla Çin'i yöneten hanedanların yazıyı daha efektif kullanmaya başlamasıyla, artık

¹ Wolfram Eberhard, Çin Tarihi, TTK, Ankara, 1987.

Çin tarihi için eşsiz bir külliyat milattan çok önceki yıllarda birikmeye başlar. Günümüze gelinceye kadar zenginleşen bu kaynaklar araştırmacılar için eşsiz bir hazine olarak kendisini gösterir.

Fakat Çin kaynaklarının detaylı bir biçimde irdelenmesi ve üzerinde çalışılması için uzun yılların geçmesi gerekmiştir. Çin'in uzun yıllar kapalı bir kutu kabilinde kalması; Çin medeniyetini ortaya çıkaran zengin kültür birikiminin keşfini geciktirmiştir. Bu nedenle Avrupa'daki Oryantalist akımın güçlenmesine değin (17. yüzyıl) Çin kaynakları gereken önemi görmemiştir.

Oryantalist akımla beraber Çin kaynakları hızlı bir şekilde tercüme edilmiş, tercüme üzerinde yapılan detaylı çalışmalar, yenilerinin önünü açmış ve araştırmalar günümüze gelinceye değin hız kazanan bir tekâmül göstermiştir. Fakat ülkemiz için aynı gelişimin olduğunu ileri sürmemiz güçtür. Avrupa'daki çalışmalardan yaklaşık üç yüz yıl sonra ülkemizde Çin kaynakları üzerinde çalışılmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türk tarihine yönelen ilgiyle beraber ülkemizde araştırmalarını sürdüren yabancı bilim adamlarının ve onların Türk ardıllarının yapmış olduğu çalışmalar Türk tarihinin ilk dönemlerinin Çin kaynaklarının ışığında ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yapılan araştırmalar hususunda her ne kadar yeterli bir ivmenin yakalandığını söylemek güç olsa da geçmişe nazaran daha müspet bir bilimsel zeminin ülkemizde oluştuğunu söylemek mümkündür.

Türk tarihini manidar kılan Çin kaynaklarının başında ise Türk ülkelerini ziyaret eden Çinli seyyahların raporları gelmektedir. Bu seyahat raporları gizli kalmış birçok bilgiyi açığa çıkaracak potansiyele sahip hazine hüviyetindedir. Bu nedenle detaylı bir şekilde üzerinde sıkça durulması ve iyi etüt edilmesi gereken bu seyahat raporlarının Türk tarihinin ve tarihin genel kapsamındaki insan faktörünün altındaki birçok bilinmezi açığa çıkarması muhtemeldir. Bu yüzden tarafımızca seyahatnameler hedef statüsüne yükseltilmiş, Türk Tarihini netleştirme iştiyakıyla ilgimize mazhar olmuştur. Bu amaçla Çinli seyyahlar Chang Chien, Fa-Hsien, Sung Yün, Hsüan Tsang, Wu Gong, Wang Yen-te ve seyahatleri çalışmamızın merkezine alınmıştır.

Konu ile ilgili kaynaklar irdelendiğinde; 3 aşamalı bir gelişim basamağının olduğu bir dönemsellik fark edilir.

1. Dönem: Seyahat notlarının ilk nüshalarının ortaya çıktığı, bu nüshaların tekrar tekrar kopyalandığı farklı dillere çevrildiği dönem. (Seyahat notlarının ilk yazıldığı zamandan Batı'da ilk kez dikkate alınmaya başladığı döneme kadar)

2. Dönem: Batı'daki Oryantalist akımın güçlenmesi ile beraber Sinoloji² ilminin lokomotifliğindeki araştırma evresi. (17. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar)

3. Dönem: Batı'da ve Türkiye'de araştırmaların had safhaya çıktığı yakın dönem. (20. yüzyılın başlangıcından günümüze değin)

İlk dönemde her tarihi kayıta olduğu gibi seyahat notlarının bizzat seyyah tarafından ya da yakın dönemde başkası vasıtasıyla kaleme alındığı evredir. Bu notlar önemine binaen devrinde temize çekilmiş, imparatora sunulmuş ya da dini bir metin formasyonunda ilgili tapınağın saklama alanında muhafaza edilmiştir. Eldeki bu metinler uzun zaman dilimi içerisinde kimi zaman revize edilmiş ya da farklı kesimler tarafından tekrar tekrar kopyalanarak, kaleme alınmıştır. Örneğin; çalışmamızın belli bir kısmını oluşturan Çinli Budist keşiflere ait seyahat notları, dinin yayılım sürecine binaen farklı dillere (ilk aşamada Uzakdoğu dilleri olmak üzere) çevrilmiştir. Böylece zaman içerisinde seyahat notları başkalaşım ile birlikte, nüsha zenginliği yaşamıştır.

Böylece seyahatnamelerin yeterli bir düzlemde açılımı amacıyla profesyonel olarak ilk kez bilimsel manada masaya yatırıldığı 2. dönemde Avrupalı Sinologların yapmış olduğu çevirileri ele alarak çalışmamıza başladık. Hedef aldığımız 6 seyyaha ilişkin ilk çalışmaların tarihi yukarıda izah ettiğimiz gibi 17. yüzyıla uzanmaktadır. Avrupalı Sinologlar ilk aşamada ele aldıkları seyahat notlarını direkt kendi dillerine çevirmişlerdir. Bu kök metinlerin direkt çevirilerinin araştırmacılar için pek bir anlam ifade ettiği söylenemez. Örneğin Chang Chien'in seyahat notları M. Brosusset, A. Wylie, Paul Pelliot gibi araştırmacılar tarafından Almanca ve İngilizce dillerine çevrilmesine karşın tam manasıyla okur ve araştırmacıyı aydınlattıkları savunulamaz. Oysaki zikredilen araştırmacıların aksine Friedrich Hirth ve Antony Fronçois Hulsewe'nin yapmış olduğu çalışmalar sadece çeviri olmayıp bilimsel olarak metinlerin kelimesi kelimesine irdelendiği araştırmalardır.

Biz de bu örnekten yola çıkarak, ilk aşamada ilk çeviri metinlerde seyahatnamenin bilgi yönünden tabanını oluşturacak ağımıza takılan malumat kıyıntılarını araştırmamıza yerleştirdik. Örneğin ilk çeviri metinler her ne kadar sadece çeviri izlenimi vermiş olsalar da ön söz kısımlarında verilen bilgiler oldukça kıymetlidir.

²Sinoloji, Asya'nın merkezi kültür alanı olan Çin'i konu edinen bir bilim dalıdır. Çin dilini ve uygarlığını inceler. Bkz. <http://www.dtcf.ankara.edu.tr/dogu-dilleri-ve-edebiyatlari-bolumu/sinoloji-anabilim-dali/>

Bu çeviri metinlerin kıymeti Avrupalılar tarafından erken dönemlerde fark edilmiş olsa da çalışmaların ilk aşamada zengin bir formasyona ulaştığını söylemek güçtür. Türkiye'de ise yapılan çalışmalar için yabancılar tarafından yapılan zengin bir taban oluştuktan sonra bilimsel girişimler başlamıştır. Yani her bir seyahat notu birkaç kez çevrildikten sonra çeviriler arasında yapılan kritiklerden sonra en makul sonuçlar Türk araştırmacılar tarafından fark edilmiştir. Ek olarak metinlerin Çince'den Türkçeye çevrilmesi başka dildeki eksiklikleri somut bir biçimde görmeyi de kolaylaştırmıştır. Bu nedenle araştırmamızda Türk akademisyenlerin yapmış olduğu literatürü merkeze alma zarureti gösterdik.

Sonraki dönemlerde ülkemizde Sinoloji ilminin gelişmesi paralelinde yapılan, seyahatnamelere ilişkin Türkçe çeviriler ise çalışmamızın temelini oluşturmuştur. Bununla beraber yine mezkûr seyahatname ile ilgili makale, tez ve kitap bölümleri hedef alınarak çalışmamızda kullanılmıştır. Örneğin; çalışmamızın ilk bölümünde seyyah Chang Chien hakkında ülkemizde Ayşe Onat'ın "Çin Kaynaklarında Türkler ve Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri" isimli eseri kök metinlerin çevirisini içerdiğinden çalışmamızda istifade edilmiştir. Buna ek olarak Chang Chien'in seyahat notlarına yer verilen Bahaeddin Ögel'in "Büyük Hun Tarihi" eseri, Ahmet Rıza Bekin'in "Chang Chien'in Batıya Seyahati" isimli makalesi, Nuraniye Hidayet Ekrem'in "Chang Chien Seyahat Raporlarına Göre Hunlar Dönemindeki Orta Asya" isimli tezi, Yine Pulat Otkan'ın son zamanlarda hazırlanıp baskıya sunulan eseri "Tarihçinin Kayıtlarına Göre Hunlar" isimli eseri konuya önemli katkılar sağladığından tezimizin birinci bölümünde kullanılmıştır. Böylelikle Chang Chien seyahatnamesi hakkında kullanılan bu eserler vasıtasıyla ham çevirinin dışına çıkan birçok bilgiye tarafımızdan ulaşılmıştır.

Çalışmamızın diğer bölümlerinde ise Chang Chien seyahatnamesinde olduğu gibi doğrudan hedef olarak seyahatnameyi ya da seyyahı hedef alan çeviri, makale, tez ve tetkik eserler dikkate alınmıştır. Tezimizin diğer kısımlarını oluşturan Fa-Hsien, Sung-Yün, Hsüan Tsang, Wu Gong, Wang Yen-te gibi seyyahların yazdıklarına ilişkin, M. Remusat, Samuel Beal, Herbert Giles, James Legge, Karl Neuman, Eduoard Chavannes, Stanislas Julien, Sylvain Levi gibi ilk dönem Oryantalist Sinologların yapmış oldukları çeviriler ilk aşamada kullanılmıştır. Avrupa'da müstakil bir eser olarak neşrolunan ya da bir akademik dergide bölüm halinde yayımlanan adı geçen yazarlara ait bu çeviriler bazen fazlasıyla detaya matufken, bazen sadece çeviri boyutuyla kaldığı dikkat çekmiştir. Buna istinaden tezimizde detaylandırılmış, iyi bir şekilde

notlandırılmış, bilimsel olarak doygun bir yapı gösteren içeriklerden daha fazla istifade edilmiştir.

Adı geçen yabancı kaynaklar tezimize önemli katkılar sağlamakla beraber çalışmamızı yükselten ana amil Türkçe kaynaklar olmuştur. Özellikle Çince kök metinden Türkçeye yapılan çeviriler, önceki çevirilerin eksikliklerini de sindirerek, zengin bir malumatı hem ham çeviri haliyle hem de çeviriyi detaylandırarak sunmuştur. Özellikle Akademisyen Kürşat Yıldırım'ın yazmış olduğu, Sung-Yün, Fa-Hsien ve Wu Gong'un yolculuklarına dair makaleler çalışmamızın başucu kaynakları olmuştur. Yine Hsüan Tsang'ı merkeze alan çalışmalarıyla Sinolog Gürhan Kırilen çalışmamızın 4. bölümünde birçok kez referans olarak verilmiştir. Son olarak çalışmamızın 6. bölümünde Wang Yen-te ve seyahatnamesi hakkında birçok çalışma kaleme alan müstakil bir esere sahip olan Özkan İzgi'nin eserleri kaynak olarak sıkça kullanılmıştır.

Her çalışmada olduğu gibi tezimizde de konunun arka planını oluşturan ayrıntıların net bir şekilde görülmesini sağlamak amacıyla ana kaynaklara ve tetkik eserlere başvurulmuştur. Özellikle zikredilen dönem için eldeki Türkçe Çin Tarihi'ni ele alan eserler dikkate alınmıştır. Bu eserlerin başında ülkemizde Sinoloji ilminin gelişmesinde önemli katkılar sağlayan Wolfram Eberhard'ın "Çin Tarihi" eseri zikredilebilir. Ayrıca yine yabancı araştırmacılar tarafından yazılan Çin Tarihini merkeze alan John Keay, Ray Huang gibi araştırmacıların eserlerine başvurulmuştur. Ayrıca Genel Türk Tarihi konusunda önemli çalışmalar yapan Ahmet Taşağıl, Mualla Uydu Yücel, Gülçin Çandarlıoğlu, Varis Abdurrahman Çakan, Sadettin Gömeç, Erkin Ekrem gibi araştırmacıların eserlerinden yararlanılmıştır.

Son olarak yukarıdaki girizgâha binaen tezimizde Türk tarihinin çok geniş kronolojik ve coğrafi sınırlarını araştırma konumuza binaen daraltmaya çalıştık. İlk aşamada ilk seyyahımız Chang Chien'in yola çıktığı M.Ö. 139 tarihini başlangıç kabul ederek, son seyyahımız Wang Yen-te'nin döndüğü M.S. 984 tarihini bitiş olarak kabul ettik. Böylelikle kabaca 10 yüzyıllık bir dönemi araştırma kapsamında ele aldık. Yine Türk tarihinin geçmişten günümüze yayılma alanını düşünürsek, Asya kıtasının bunun sadece bir parçası olduğu kabul edilir. Biz de seyyahların yolculuğunun başka kıtaya kaymamasına istinaden Asya kıtasını araştırmamızın coğrafi hedefi olarak kabul ettik. Böylelikle seyyahların yolculuklarına bağlı olarak zaman ve mekânın sınırlarını çizdik.

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

I.1. Seyahatname Kavramı ve Seyahat Olgusunu Tetikleyen Amiller

Seyahatname çeşitli amaçlarla yapılan seyahatler maksadıyla kaleme alınan gezi yazıları olarak tanımlanabilir³. Amaçlar değişmekle beraber dinî, ticarî, siyasî ve ilim tahsili gibi maksatlarla yapılan seyahatler diğerlerine nazaran daha çok ön plana çıkmıştır. Seyahat kavramı belki insanlıkla yaşıt olmasına rağmen, insanları bir yerden başka bir yere hareket etmesini sağlayan amiller sık sık değişkenlik göstermiştir. Yeryüzünde yazılı kültürün yaygınlaşması ile beraber, artık seyahatlerle ilgili gözlemler yazılı belgelerde yer almaya başlamıştır. Bu yazım kültürü, ulusal literatürlerde öylesine fazla yer bulmaya başlamış ki; artık edebi bir tür olarak kendini göstermiştir.

İlk yazılan seyahatnamelerin yazılmasındaki etkin amil ise; kolay fark edilir. Seyyahın niyeti minvalinde akıbeti yazdıklarından kolaylıkla anlaşılır. Örneğin; bir dinin yayılması amacına istinaden uzak diyarları kendisine hedef edinen seyyah yolculuğunu kaleme almakla kendisinden sonraki irşat görevini üstlenenlere örnek oluşturmak ister. Yazdıklarını bu amaçla o dinin literatürüne ekler. Bu şekilde çekilen zorlukların semeresinin ne denli başarılı olduğunu okuyuculara bir mesaj şeklinde ulaştırılır ve mevzubahis olan dinin takipçilerine şevk verilmiş olur.

Ya da eskiçağlardan beri önemli bir unsur olan ticaret, insanların buldukları bölgeleri terk etmelerinin en önemli sebeplerinden birisidir. Uzun kervanlar kurularak, kalabalık kabileler halinde zorlu doğa şartlarına aldırılmaksızın yapılan seyahatlerle, insanoğlu yeni coğrafyalara merhaba demiştir. Maddi beklentiler seyahatlerin seyrini ve süresinin uzatırken, insanlar bu konuda edindikleri tecrübeleri gelecek nesillere aktarma gayesiyle bazı notlar almışlardır.

İlkçağlardan beri insanların göç olgusu her daim var olmuştur. Yaşanan sıkıntılı durumların üstesinden gelmek maksadıyla sık sık insan kitleleri yerlerini değiştirmişlerdir. Göç her ne kadar kitlesel bir hareket olsa da hareket eden büyük kitlelerin durumunu; yine bu devasa nehrin akışına kendini kaptıran insanlar aktarmışlardır.

Zamanla kavim sınırlarının netleşmesiyle artık diplomasi insan kitleleri arasında bir ilişki metodu haline gelmiştir. Yaşanan savaşılara dur diyen, durumu uzlaşı haline

³ Hüseyin Yazıcı, "Seyahatname", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 37, Ankara, 2009, s. 10.

çeviren, bu diplomatik ilişkiler çoğu zaman akan kana da dur demiştir. Diplomatik yolla irtibat kurma ilk olarak haberciler vasıtasıyla sağlanmış olsa da krallar artık kendilerini bir ulaktan daha donanımlı birilerinin temsil etmesini düşünmüşlerdir. Buna bağlı olarak diplomatik memurlar, elçilik heyetleri, devlet teşkilatının dış ilişkiler birimleri şekillenmeye başlamıştır. Elçilerin uzun mesafeleri kat etmeleri neticesinde krallarına verecekleri raporlar seyahatnamelerin siyasi versiyonunu oluşturmuştur.

Bilim, sanat ve kültürde ortaya çıkan değişimler de insanların buldukları yerlerden uzaklaşmalarına sebep olmuştur. Bulduğu çevrenin kendisini kısıtladığı zehabına kapılan ilim adamları, bilimsel açıdan daha zengin materyallere ulaşmak için seyahat etmişlerdir. Özellikle ilim tahsiline malik şahısların yazdıkları seyahatnamelerin zenginliği barizdir.

Bununla beraber bütün kaygılardan uzak sadece gezmek ve yaşanılanları hatırat benzeri not almak şeklinde bir yaklaşımla edebi eser verenler de mevcuttur. Kişisel bir hedefini yerine getirmek, kendini gerçekleştirmek ve hedeflenen yolda ilerlemek kastıyla terk-i diyar edenler vardır. Bu kimselerin yazdığı notlar da önemli bir kaynak olarak ortaya çıkmaktadır.

Seyahat dinî, iktisadî, siyasi, ilmî, şahsî ve göç gibi amillerle ortaya çıktıktan sonra, seyahatnameler ülkelerin tarihi kaynakları içerisinde önemli bir yer tutmaya başlar. Günümüzün küresel şartlarını taşımayan bir dünya hakkında bilgi edinmek için kaynak olarak birinci elden değerlendirilmesi gereken seyahatnameler bu nedenle yüksek ehemmiyet içermektedir. Bir milletin tarihi kaynakları sıralandığında hiç şüphesiz ki seyahat notları çok önemli bir yer edinir.

Böylesine önemli bir kaynak olan seyahatnameleri, özelde Çinli seyyahlara ait seyahatnameleri biz de tezimizin konusu olarak belirledik. Seyahat edebiyatının zengin içeriğinin tamamını sunmak mümkün değildir. Bu geniş külliyyatın hedef aldığımız kısmı üzerinden yaptığımız çıkarımlarla kapsamın genişlemesi ve daralması mümkündür. Zira bakış açısını geliştiren, zenginleştiren ya da daraltan yorumun şeklidir. En zengin tabloyu okura ulaştırmak beklediğimiz ve istediğimiz sonuçtur.

I.2. Çinli Seyyahlar ve Seyahatnameleri

Geçmişten günümüze bütün seyahat edebiyatı ve ürünleri incelendiğinde Türk tarihi ve kültürü için Çinli seyyahların notları oldukça önemli bir yer tutar. Seyahat kültürünün çok eski çağlara ulaşan bir mazisinin olmasına rağmen Asya'daki yerleşik Çin ülkesinin çevresini keşfetme çabası M.Ö. 2. yüzyıl gibi insanlık tarihi düşünüldüğünde yakın bir zaman dilimine tekabül etmektedir. Hedef aldığımız kronolojik araştırma evresinin günümüze bin küsur yıl kadar yaklaşmasına rağmen seyahat kültürünün zamanla azaldığından dem vurmamız mümkün değildir. Çünkü toplumların birbirlerine entegrasyon süreci İsa'nın doğumundan sonra hızla artmış, durmaksızın zirveye ulaşmıştır. Bu minvalde araştırmamıza hedef teşkil eden Çinlilerin miladi ilk yüzyıldan başlayan keşif merakı, seyahat edenlerin elinin kalem tutan eşraftan olması, tarihi manada paha biçilmez bir külliyyatın oluşmasına neden olmuştur.

Meydana gelen seyahat külliyyatının gerek siyasî meşgale ile devlet arşivlerine saklanması ya da dinî vecibeyle tapınakların en korunaklı yerine saklanması araştırmacıların yeni hazineleri keşfetmesini sağlamıştır. Bu saklı hazinelerin ortaya çıkması, Çin ve Türkistan arasındaki ilişkilerin İsa'nın doğumundan sonraki ilk bin yıllık süreçte nasıl bir temayül gösterdiği konusunda ziyadesiyle zengin bir intibai ortaya koymuştur. Özellikle tarihin siyasî, sosyal, iktisadî, kültürel, dinî orijinli anlatısını oluşturan gelişim süreçleri bir nevi dokümanter bir şekilde ortaya çıkmıştır. Böylelikle hedefimize oturan Çinli seyyahların notları M.Ö. 139'dan başlamak üzere miladi ilk bin yıllık dönemde Çin ve Türkistan'ın karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koyulmasını sağlarken, tarih yazımına eşsiz veriler kazandırmıştır. Çin ve Türkistan arasında gelişen siyasî ilişkiler düşünüldüğünde, ticaret yollarının faaliyetinin zamanla arttığı hesap edildiğinde, seyahatin artmasına bağlı olarak orantılı biçimde eldeki verilerinde aratacağı şüphe götürmez bir gerçektir. Fakat bu geniş külliyyatın yeni keşiflere ihtiyaç duyması, mevcut seyahat notlarının üzerinde iyi etüt edilmesi koşulu, eldekilerin tam manasıyla dilimize çevrilmemiş olması gibi etmenler müktesebatınca araştırmaların sürmesi zaruridir.

II. Araştırmanın Kapsamı

Her araştırma konusunda olduğu gibi bizim mütevazı çalışmamızın da kronolojik ve coğrafi bazı sınırları vardır. Araştırmamızın kronolojik sınırları kabaca çizilecek olursa, ilk seyahatimizin yola çıktığı M.Ö. 139 yılından son seyahatimizin Çin'e döndüğü 984 yılı arasında yaklaşık bin yıllık bir süreci kapsadığı görülecektir. Bu zaman dilimi genel olarak değerlendirildiğinde Çin'in hâkim bulunduğu coğrafyayı terk etmediği ama kendi içerisinde yoğun bir siyasî gündemle uğraştığı görülür. Oysaki Türk beldelerinde daha dinamik unsurlar söz konusudur. Her halükârda belli aralıklarla yola çıkan seyahatlerin dönemleri Çin'in ve Türkistan'ın tarihi dönemeçlerine denk gelmektedir. Böyle kronolojik bir dilimleme seyahat ve zaman ilişkisini göstermesi açısından önemlidir.

Yukarıda izah ettiğimiz gibi seyahatler çok geniş bir bağlamda ele alınabilecekken, bizim ele aldığımız seyahatlerin yolculuk sebebi siyasî ve dinî olarak öne çıkmaktadır. Ama her seyahatin geniş zamandaki etkileri hesap edildiği zaman ortaya çıkan tablo sadece din ve siyaset bağlamında ele alınmayacak kadar kapsamlıdır. Misal Chang Chien'in yola çıkışı siyasî olmakla beraber geniş zamandaki etkileri ticarî olabilmektedir. Ya da dinî bir sebeple zuhur etmiş yolculuk sonrası yazılan notların Çin imparatoruna sunulması, geniş zaman dilimindeki politikayı etkileyeceğinden, seyahatin sonuçlarını dinle kısıtlamak mümkün değildir.

Ayrıca konumuzun belli bir coğrafya içerisinde zuhur ettiği malumdur. Türkistan ve Çin bugün de olduğu gibi Asya kıtasının iki önemli kutbudur. Seyahatler genellikle bu iki kutup arasında olduğu için bu iki büyük coğrafyayı bir med cezir merkezi olarak tahayyül edebiliriz. Ek olarak bu coğrafyalara -özellikle dinî seyahatler için- Hindistan'ın da eklenmesi coğrafi alanın genişlemesine neden olmaktadır. Misal Sung Yün'ün dönüşte deniz yolunu tercih etmesi coğrafi çemberi daha da genişletmektedir.

Çalışmamızda coğrafi olarak Türk ülkelerine ait notların daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun sebebi daha fazla bilinmez Türki coğrafyasına kaymasıdır. Zira Çin'de yazılı kültür sayesinde birçok konu hakkında bilgiye ulaşmak mümkün iken bozkırın ortasındaki Türki boyu ya da daha spesifik manada bir Türki aşireti hakkında bilgi edinmek neredeyse imkânsızdır. Fakat seyahatler bazen bütün insanlık tarihi boyunca tespit edilmesi güç olacak bilgileri satır aralarında vermektedir. Bu bilgilerin

dikkati cezbetmesi, tarafımızca aktarım yapılırken, Türk ülkeleri ve Türk tarihine ait bulguların tercih edilmesi gibi bir pozitif ayrımcılığa neden olmaktadır.

Seyyahların anlattıkları geniş bir skalaya tekabül etmektedir. Bu geniş anlatım içerisinde istenilenlerin çekip alınması seyyahın genel görüşünü tam olarak yansıtmaya da eldeki veriler genel hakkında fikir verebilmektedir. Bunu kısa ve öz şekilde sunulan genel yorumların verdiği intiba ile görmek mümkündür. Çalışmamızda zorunlu olarak kapsamın daraltılmasının olumsuz etkileri yorum zenginliği ile kapatılarak denge kurulmaktadır.

III. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türk Tarihi uzun yıllar boyunca geniş coğrafyalarda ilerleyişini sürdürmüştür. Coğrafyadan yana bir sabitlik söz konusu değildir. Bu nedenle çeşitli ülkelerin kaynaklarında tarihi manada Türk milletini tatmin edecek bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynakların önemli bir kısmı Çin'de bulunmaktadır. Özellikle Türklerin bozkır yaşamına uyum sağladığı dönemde yazılı türden tarihi mirası daha az bırakmalarına bağlı olarak, yıllıklar tutan, yazılı kültürü yoğun olan Çin kaynakları Türk tarihinin ana kaynakları statüsüne yükselmiştir. Bu nedenle Türk tarihinin ilk dönemlerini aydınlatmak amacıyla sürdürülen çabalar merkezinde Çin kaynaklarının önemli bir yeri vardır. Bu kaynaklar içerisinde Çinli seyyahların yazmış oldukları gezi notları Türk tarihinin yazılması hususunda önemli bir kaynak görevi görmektedirler. Türklerin Çin kaynaklarında geçtikleri ilk günden bu yana bu tip yazılı literatür içinde Türk tarihine ilişkin birçok bilgi, belge ve evrak bulunmaktadır. Bunların gerektiği şekilde irdelenmesi, analiz edilmesi gerekmektedir.

Bizim konumuzun merkezine oturan seyahatnameler, özelde Çinli seyyahların çeşitli amaçlarla tuttuğu notlardan teşekkül etmektedir. Çinli seyyahların yazdığı bu seyahatnameler farklı misyonların tahakkuku amacıyla kaleme alınmalarına karşın, tarihi değerinden bir şey kaybetmemişlerdir. Genelde siyasî ve dinî bir amaç uğruna uzun mesafeler kat eden Chang Chien, Fa Hsien, Sung Yün, Wu Gong, Hsüan Tsang, Wang Yen-te gibi seyyahlar önemli gezi notları bırakmışlardır. Bu gezi notları zamanla seyahatname olarak değerlendirilmiş ve zamanla tarihi kaynak özellikleri su götürmez bir gerçek haline dönüşmüştür. Türk kavim ve topluluklarının içinden geçerek önemli coğrafyaları aşan ya da direkt Türklerle siyasî temas kuran diplomatik heyetlerin bu çabaları sayesinde Türk tarihi daha da netleşmiştir. Dönemin kaynaklarıyla mukayesesi

yapıldığında güvenilirliği ortaya çıkan bu kaynaklar, iyi bir şekilde tahlil edildiği takdirde önemli bilgiler vermektedir.

Hedef alınan konu gereğince parçanın dilinden bütünün yarattığı akislerin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle isimleri ön plana çıkan seyyahlar ve raporları detaylı bir şekilde mercek altına alınmıştır. Tek kelime ve tek cümle bile tarihin şekillenişini değiştirecek potansiyele sahipken; elimizin altında bize canlı bir tarih sunan seyahatnamelerin gözden kaçırılması eksikliklerdir.

Yukarıda defaten izah edildiği gibi, Türk Tarihinin kapsam ve alanının hem coğrafi hem kronolojik olarak geniş olması ve en ince ayrıntılarının dahi aydınlatılmasına duyulan ihtiyaç, çalışmamızın kaleme alınmasındaki en etkili amildir. Türk siyasi, idari, kültürel, iktisadi, özellikle de sosyal yaşamına dair bilinmezlerin oluşturduğu problemlerin giderilmesi yegâne hedeftir. Mezkûr konulara dair bilinmezlerin deşifre edilmesi Türk tarihi açısından önemli olduğu gibi Türklerin dünya tarihine olan etkisi dikkate alındığında, evrensel tarih anlatısının oluşması yönünden de önemlidir.

IV. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın ele alınmasında merkez kavramlar seyyah ve seyahatnamedir. Bu amaçla 6 seyyah ve seyahatname ele alınmıştır. Her seyahatname tahlilinde belirli unsurlar ön plana çıkar. Bunlar:

1- Seyahatnamenin ilk yazıldığı andan günümüze kadarki hikâyesi: Seyahat notlarının günümüze kadar gelirken nasıl bir evrim geçirdiği, elimizdeki son mamulün nasıl bir başkalaşım yaşadığı, edisyon kritiği neticesinde hangi sonuçların elde edildiği kimlerin ne şekilde çalıştığı, günümüze gelinceye kadar yapılan katkıların ne olduğunu bilmek; bir nevi çalışmanın başlangıçtaki verilere hâkim olmak, anlamına geleceğinden oldukça önemlidir.

2-Seyyahın yaşamının şekillenmesi ve genel biyografisi: Seyyahın en nihayetinde insan oluşu içinde bulunduğu çevre şartlarından etkilendiği gerçeğinden hareketle yaşamının bilinen en girift kısımlarına varıncaya değin incelenmesi yazdıklarının objektifliği üzerinde fikir yürütülmesini sağlar. Yorumlarının arka planındaki düşünce mekanizmasının bilinmesi ancak yaşamının bilinmesi ile mümkündür. Yazarın çevresi kişiliğini, kişiliği de kimliğini oluşturur; kaleme alınan her bilgi yazarın kimliğinin

damgasını taşır. Bu nedenle seyyahın yaşam hikâyesi seyahatnameler için önemli bir destekleyici unsurdur.

3-Seyyahın yaşadığı dönemin genel özellikleri: Seyyah belirli bir toplumsal yapının parçasıdır. Toplumsal unsurlar bireye indirgenerek değerlendirilemez. Makro bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Dönemin siyasî, iktisadî, sosyal, dinî şartlarını geniş bir perspektiften bilmek; büyük olayların toplumun en küçük parçası olan birey üzerindeki iz düşümünü idrak etmek demektir. Hem bu bakış açısını yakalamak hem de fotoğrafın tamamını göstermek için mümkün olduğunca zengin bir anlatımla konuyu zenginleştirmek zaruridir.

4-Seyyahın seyahatinin amacı: Her hareketin nedenselliği bağlamında bir çıkış noktası olduğu gibi, her seyyahı yolculuk yapmaya iten bir amaç söz konusudur. Seyyahın yolculuk sonucunda elde etmek istediği kazanım, onu en çok tetikleyen unsurdur. Bu nedenle amacın bilinmesi, bir nevi seyahatnamenin eksik parçasının tamamlanmasıdır.

5-Seyyahın takip ettiği güzergâh: Yolculuk kadar önemli olan bir unsur da yolculuğun güzergâhıdır. Gidilen mesafe, tercih edilen yol, hâkim coğrafi faktörler okuyana çok şey anlatır. Dönemin tarihi coğrafyası kadar, siyasî tablosu dahi anlatılanlardan çıkarılabilir.

6-Seyahat notlarının notlandırılmış tam çevirisi ve seyyahın izlenimlerinin yorumlanarak değerlendirilmesi: Seyyahın salt yazdıkları ele alınırsa bazen pek bir şey ifade etmeyebilir. Fakat detaylı bir değerlendirme, notlandırılmış bilgi dökümü seyyahın yazdığı her kelimeyi daha manidar kılar.

Genel olarak tarafımızdan tespit edilen bu unsurlar her seyahatnamenin analiz edilmişinde kademeli bir şekilde sıralanarak, direkt tahlil unsurlarına varıncaya kadar okurun konuya ısınmasını sağlamak kastıyla kıstas olarak belirlenmiştir.

Bu sayede okur seyahatnameyi ve seyyahı tanıyacak, her insanın devrinin adamı olduğu gerçeğinden hareketle seyyahın yaşadığı dönemi idrak edecek, geçtiği gördüğü yeri harita üzerinden kavrayacak, son olarak yapılan yorum ve değerlendirmelerle seyyahın söylevi en net konuma kavuşturulacaktır. Yukarıda sıraladığımız yol haritasıyla tahlil edilen seyahatname böylelikle tüm yönleriyle ele alınmış olacaktır.

Yöntemimiz gereğince her seyahatnamenin bilgi tabanlı altyapısı detaylı sunulmuş, seyyahın yaşadığı dönemin genel özellikleri ile tarihi diğer kaynaklar vasıtasıyla netleştirilmeye çalışılmış, sonuç olarak özgün yoruma ulaşmaya gayret

edilmiştir. Bu nedenle ele alınan konu seyyahın şahsının çevresinde halelenen dünyanın genişletilerek sunulmasından ibarettir. Bu sunuma seyyahın kendi dilinden yorumları kanıt olarak sunulurken, günümüzde yazılmış kaynakların şahitliğine de başvurulmuştur. Sonuç olarak seyyahın yazdıklarından, seyahatnamenin bütün anlattıklarına doğru genişleyen halkalar ile merkezden çevreye olan geniş bir perspektif okura sunulmak istenmiştir.

Hedef alınan konuyla ilgili daha önceden yapılmış çalışmalar yukarıda izah edilen yorumlara binaen az çok benzer terkiplerle sunulmakla beraber bina edilecek tarihin yükselmesini sağlayan tuğla hükmündedir. Gayretimiz farklı muhtevalarla yeni yapı malzemeleri oluşturmak, tarihin daha farklı terkiplerle bina edilmesine vesile olmaktadır. Bu nedenle daha önceden yapılmış çalışmalar hem rehber hem de kaynak hüviyetindedir.

V. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma konumuzda güçlükler de azımsanmayacak kadar fazladır. Öncelikle ilk nüshaların Çin dilinde olması çeviri zorluklarını beraberinde getirmektedir. Seyahatnamelerin bize ulaşmasındaki Batılılar tarafından yapılan önemli tercüme ise birçok yanlış bünyesinde barındırmaktadır. İsimlendirmedeki tutarsızlıklar, tercüme edilen kelimelerin tam manasıyla etimolojisinin bilinmemesi, bilinen kelime kökenlerinin doğruyu yansıtmaktan uzak olması, çalışmaların kıymetini düşürmektedir. Bu problemlerin üstesinden gelmenin yolu ise sentez mahiyetinde çalışmalarını kaleme almaktan geçmektedir.

Seyahatname ile yapılan çalışmaların az olması, özellikle ülkemizdeki bilimsel literatürünün oldukça kısıtlı kalması, bu alanda çalışacakları zorlayan önemli sebeplerden birisidir. Literatür tarama sonucunda elde edilen çalışmaların çok eski tarihlere ait olması başka bir handikaptır. Son zamanlarda yapılan çalışmaların genelde eleştirel tarzda yazılması konuda verilmek istenen bilginin gerçekliğini sorgulamamıza neden olmaktadır. Bu nedenle bu tarz çalışmalardaki metodolojik perspektif her zaman için tartışmanın değil de mutabakatın izini sürececek bir yaklaşımı çalışmanın gövde kısmına yerleştirmek şeklinde olmalıdır.

Çin kaynaklarının güvenilirliği konusu ise başka sınırlayıcı bir etmendir. Seyyah yorumlarının sübjektifliği ve seyyahların bireysel fikirlerinin yer yer abartıya ulaşması konu üzerindeki soru işaretlerini arttırmaktadır. Dönemin kaynaklarıyla çapraz yapılan

okumalar konuyu az-çok netleştirirken, kaynak sıkıntısının bariz olduğu dönemler ve bölgeler için söylenecek fazla söz yoktur. Bu nedenle seyyahın beyanı zaruri kabul aşamasına gelmektedir.

Farklı yorumların getirdiği yeni bakış açılarına istinaden yapacağımız çalışma konunun daha netleşmesini sağlayacaktır. Bundan önce yapılan çalışmaların sadece belirli bir alana ya da yalnızca bir seyahatname ve seyyah üzerine yoğunlaşması resmin bütününe istenilen şekilde netleşmesine mâni olmaktadır. Özellikle seyyahların tamamının karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alınması yaklaşık bin küsur yıllık bir döneme ait bakış açılarına bağlı değişimi daha iyi göstermektedir. Böylelikle ilk seyahat edenle son seyahat edenin bakış açılarındaki değişimin sebepleri daha iyi anlaşılacaktır. Üstelik seyahatin amacındaki farklılaşmanın yolculuğa ve seyahat notlarına etkisi daha iyi anlaşılacaktır. Seyyahlara ait derlenmiş bu çalışma, yapılan seyahatlerin derli toplu bir yekûnunu direkt göstereceğinden rehber kabilinden okura ve genel literatüre katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla çalışmamızın ilerleyen zamanlarda yapılacak çalışmalar için ara kaynak görevi görmesi olasıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CHANG CHIEN SEYAHATNAMESİ (M.Ö. 139-126), (M.Ö. 115-114)

1.1. Chang Chien Seyahatnamesi Hakkında Genel Bilgiler

M.Ö 2. yüzyılda Çinli Seyyah Chang Chien'in yazmış olduğu rapor günümüze kadar ulaşmış birçok Çin kaynağında kullanılmasına rağmen parça parça olduğundan, raporun bütünü tek bir kaynakta bulmaya imkân yoktur⁴. Chang Chien'in yapmış olduğu iki seyahate ilişkin notları ve bunları içeren belgeler ilk olarak Han Döneminin resmi kayıtları olan Shih Chi⁵ Ta- Yüan (Fergana) Monografisi ve yine Han Döneminde kaleme alınan imparatorluğun resmi tarihi Han-Shu'nun⁶ "Hsi-Yü (Batı Bölgeleri⁷) ile Chang Chien ve General Li Kuang-Li'nin yaşam hikâyelerinin anlatıldığı belgeler içinde toplanmıştır⁸.

Seyahatnamenin böylesine farklı kaynaklardan parçalar içermesinden dolayı yapılan ilk çalışmalar bütüncül bir görüntü vermemiştir. Ayrıca seyahatnamenin farklı kaynaklarda bulunması ve yukarıda zikredilen kaynaklarda benzer bilgilerin yer alması hangi kaynağın diğerinden esinlenerek yazıldığı konusunda soru işaretlerini ortaya çıkarmıştır. Çünkü kaynakların tam yazım tarihi belli değildir. Bununla beraber

⁴Nuraniye Hidayet Ekrem, "Çin Elçisi Chang Chien'in Seyahatnamesine Göre Orta Asya'da Etnik Gruplar", (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999, s.19.

⁵Chang Chien Seyahatnamesi bu kaynağın 109. 110. ve 123. bölümlerine yayılmıştır. Shih Chi Çin'de yazılmış ilk genel Çin Tarihi olarak belirtilebilir. Bu kitabın asıl adı Tai Shih Kung Shu Shu'dur. Shih Chi'de önce birçok tarih kitabı yazılmış olsa da belli bir dönemi ya da belli bir tarihi içermektedir. Bu kitapların büyük kısmı yıllık biçimindedir. Kapsamı en geniş ilk tarih kitabı olarak Shih Chi'dir. Shih Chi M.Ö. 2691'den M.Ö. 87'ye kadar olan olayları anlatır. 130 kısımdan meydana gelen bu eser Shu Ma Chien tarafından M.Ö. 104 senesinden itibaren yazılmaya başlanmıştır. (Bkz. Bülent Okay, Çin Kaynakları, *Shih Chi (Tarih Kayıtları) Doğu Dilleri Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, C.3, Sayı:4, Ankara, 1983.

⁶Chang Chien'in seyahatine ilişkin notlar bu kaynağın 61. 94A, 94B, 96 A ve 97B kısımlarında yer alır. Pan Gu tarafından kaleme alınmıştır. M.Ö. 206 yılından M.S. 23 yılına kadar olan gelişmeler kayıt altına alınmıştır. (Bkz. Sema Orsoy, *Çin Resmi Hanedanlık Kayıtlarında Türk Kavimlerine Ait Monografilerde Türkler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.1, Ankara, s. 5.

⁷Çinliler kendilerine göre batıda kalan bölgeleri Hsi-yü şeklinde ifade etmişlerdir. Bu bölgelerden kasıt günümüzdeki Doğu Türkistan'dır. Çin tarihinin ilk dönemlerinden beri batı bölgeleri hakkında pek bilgisi bulunmayan Çinliler kendileri açısından bilinmeyen batının sınırları değişmekle beraber Hsi-yü tabiri olarak ilk zamanlarda Doğu Türkistan'ı işaret etmektedirler. (Bkz. Kürşat Yıldırım, *Çin Kaynaklarında Türkistan Şehirleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, s. 27 ve Kürşat Yıldırım, "İlk Çin Yıllıklarında Geçen Doğu Türkistan Tarihine Dair Bazı Hususi Terimler", *Avrasya Terim Dergisi*, Sayı: 2, 2015, s. 20-25)

⁸Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2012, s. 4. Nuraniye Hidayet Ekrem, "Chang Chien Seyahat Raporlarına Göre Hunlar Dönemindeki Orta Asya", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 1, Ankara, 2002, s. 763.

seyahatnameye ilişkin bilgiler içeren Çin kaynakları farklı amaçların tahakkuku için kaleme alındığından; aralarında tam manasıyla bir mutabakat olması beklenemez⁹. Bu nedenle seyahatname üzerinde çalışan araştırmacılar genel görüntüye ulaşmak bakımından zorlanmışlardır. Seyahatname üzerinde çalışan araştırmacıların zorlandıkları hususlardan birisi de Çince'den çevirinin beklenildiği kadar kolay olmamasıdır. Çince kelime yer adlarının iyi bir şekilde tercüme edilmemesi; Chang Chien seyahatnamesiyle ilgili çalışmalar arasında tutarsızlıklara neden olmuştur.

Seyahatname üzerinde yapılan ilk çalışmalar Batılı bilim adamları tarafından yapılmıştır. Özellikle Han Dönemi hakkında yapılan çalışmalarda dönemin resmi tarihini kendi dillerine kazandırmak isteyen Avrupalı bilim insanları Chang Chien'in raporu üzerinde durmuşlardır. İlk olarak M. Brosset seyahatnameyi İngilizceye kazandırmıştır. Sonrasında 1881-1882 yıllarında İngiliz A. Wylie tarafından Han İmparatorluğu Batı Bölgeleri Kayıtları ve Chang Chien ve General Kuang Li'ye ait biyografyalar İngilizceye çevrilmiştir¹⁰. Fakat A. Wylie'nin yapmış olduğu bu tercüme sadece çeviri safhasında kaldığı, araştırmacının müdahale ve bilgilendirmelerinden bigâne olduğu için bilim dünyasında istenilen akisleri yaratmamıştır. Ayrıca yapılan tercümenin hatalar içerdiğinin gözlemlenmesi çeviriye güvenirliliği azaltmıştır¹¹. Bahaeddin Ögel bu çeviriye yanlış ve kullanılamaz olarak nitelendirmiştir¹².

19. yüzyılda Çin tarihine duyulan ilginin artmasına paralel olarak Sinoloji alanında önemli çalışmalar yapılmış, buradan hareketle Chang Chien'in bu raporu Batılı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Paul Pelliot seyahatnameyi Almancaya çevirirken, Friedrich Hirth tekrar İngilizceye tercüme etmiştir. Hirth'in yapmış olduğu çeviriyi Bahaeddin Ögel en iyi yapılmış İngilizce çeviri olarak nitelendirmektedir¹³.

Günümüze yakın dönemde ise Han Tarihi üzerinde Antony François Hulsewe'nin yapmış olduğu çalışmalar önemlidir. Özellikle 1979 tarihinde Eski Han Hanedanlığı Tarihi'nin 61. ve 96. bölümleri üzerindeki yaptığı çevirilerle Chang Chien Seyahatnamesi'ni daha net bir tabloya büründürmüştür. Bu araştırmasında Batılı ve

⁹Ayşe Onat, a.g.e., s. 6.

¹⁰Bu çeviriler "*Journal of The Anthoropologic Institute of Great Britain and Ireland*" dergisinin 10. ve 11. sayısında yayımlanmıştır.

¹¹Ayşe Onat, a.g.e. s. 9.

¹²Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 2, Ankara, 2012, s. 2.

¹³Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 2.

Çinli uzmanların görüşlerini mezc ederek ortak bir anlayışla eserini şekillendirmesi çalışmasının kıymetini arttırmıştır¹⁴.

Ülkemizde ise Çin tarihi hakkında çalışmaları ile tanınan Ayşe Onat, “Çin Kaynaklarında Türkler ve Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri” isimli eseriyle Chang Chien Seyahatnamesi hakkında önemli bir çeviri eser ortaya koymuştur. Bununla birlikte seyahatname üzerinde Nuraniye Hidayet Ekrem'in yapmış olduğu bir doktora tezi mevcuttur. Ayrıca Kürşat Yıldırım, Varis Çakan, Bahaeddin Ögel ve Özkan İzgi seyahatname üzerinde çalışmışlardır.

1.2. Chang Chien'in Biyografisi

Chang Chien'in hayatına dair bilgiler ile seyahatnameye ilişkin malumat kaynaklarda parça parça yer almakla beraber Han Hanedanı tarihindeki Chang Chien biyografisinde bilgiler yoğunlaşmaktadır. Chang Chien'in M.Ö. 164 yılında Çin'in Şansi kentinin kuzeyindeki merkezi Honzhong'un doğusundaki Chengu bölgesinde doğduğu düşünülmektedir¹⁵. Chang Chien'in hayatının ilk dönemleri ile ilgili pek bilgi bulunmasa da onun Han İmparatoru Wu-ti'nin (M.Ö. 140-M.Ö. 87) döneminde sarayda "Lang" unvanı ile görev yaptığı bilinmektedir. Chang Chien'in görev esasları tam olarak bilinmemekle birlikte, sarayda imparatorun hizmetinde faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır¹⁶.

Chang Chien'in devlet görevlisi olarak sürdürdüğü hayatının dönüm noktası ise seyahatidir. İmparator Wu-ti M.Ö. 140 yılında tahta geçtiğinde dönemin siyasî nabzını yoklayıp, bazı durum tespitleri yapar, buna göre komşu ülkelere elçi yollayarak diplomatik temaslara başlar. Öncesinde kuzeydeki düşmanları Hunlar hakkında önemli bilgiler edinmiş ve Hunlara karşı müttefik arayışı içerisine girmiştir. Böylelikle Wu-ti Hunlara karşı müttefik olarak yanında yer alması muhtemel olan Yüeh-Chihlere¹⁷ diplomatik heyet gönderilmesini uygun görmüştür. Fakat Batı Bölgelerinin Çin için tam bir muamma olması ve karşılaşılabilecek tehlikelerin tam olarak bilinmiyor oluşu, bu iş için

¹⁴Ayşe Onat, a.g.e., s. 9. Mezkûr eser: (Bkz. Antony François Paulus Hulsewe, *Orta Asya'da Çin, Erken Aşama: M.Ö. 125-M.S. 23, Eski Han Hanedanlığı Tarihinin 61 ve 96. Bölümlerinin Ek Açıklamalı Bir Çevirisi*, Leiden, Brill, 1979.)

¹⁵Michael Loeve, "Zhang Qian" *Eski Han Dönemi Biyografik Sözlüğü (M.Ö. 220- M.S. 24)*, Brill, London, 2000, s. 211.

¹⁶Ayşe Onat, a.g.e., s. 79.

¹⁷Yüeh Chihlerin kökeni ve etnik mensubiyeti hakkında kesin bilgi olmamakla beraber onların kökenine ilişkin farklı görüşler bilim adamlarınca savunulmaktadır. Geniş bilgi için (Bkz. Nuraniye Hidayet Ekrem, *Çin Elçisi Chang Chien'in Seyahatnamesine Göre Orta Asya'da Etnik Gruplar*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999, s. 150-183.

gönüllü aranmasına sebep olmuştur. Buna istinaden Chang Chien gönüllü olarak bu seyahate gitmek istediğini belirtmiştir. Daha önceden hiç tecrübe edilmeyen bu seyahatin gerçekleştirilmesi esnasında olası pürüzlerin ortadan kaldırılması için, o sıralarda Çin'de köle olan Tang-yi ailesinin kölesi Hun asıllı Kan-fu da heyete eklenmiştir. Böylelikle Kan-fu ile beraber yüz kişilik heyetle M.Ö. 139 yılında yola çıkmıştır¹⁸.

Chang Chien yola çıktıktan sonra bilinmeyen bir sebeple Hun toprakları içine girerek Hunlara esir düşmüştür. Chang Chien 10 yıl boyunca Hunların elinde esir kalmıştır. Bu süre içinde tekrar Çin'e dönmesine engel olunmak kastıyla Hun bir kadınla evlendirilmiştir. Bu evlilikten Chang Chien'in iki çocuğu olmuş, bir Hun gibi hayatını sürdürmesine karşın kendisine tevdi edilen görevlerini unutmamış, Han İmparatorluğu mührünü muhafaza etmiştir¹⁹. Artık kaçmayacağı izlenimine kapılan Hunlar onu daha serbest bırakınca, devletteki iç karışıklıklardan²⁰ istifade eden Chang Chien 10 yılın sonunda eşi ve adamları ile birlikte kaçmıştır. Bu zamandan sonra görevini yerine getirmek amacıyla batıya doğru yol alan Chang Chien Yüeh-Chihlere ulaşmıştır. Yüeh-Chih memleketine ulaşan Chang Chien Çin'e ulaşan istihbarat bilgilerinin gerçekliğine şahit olmuştur. Çünkü Yüeh-Chihler Hunlara mağlup olmuş, hükümdarları öldürülmüştür. Yüeh-Chih hükümdarının öldürülmesinden dolayı ülkenin başında hanımı görev yapmaktadır. O sırada Hun baskısından dolayı daha batıya göçen Yüeh-Chihlerin ise Hunları tekrar karşılarına almak gibi bir niyetleri yoktur. Bu yüzden görevini ifa edemeyerek, Yüeh-Chihleri ikna edemeyen Chang Chien memleketine dönmeye karar vermiş, M.Ö. 127'de geldiği yolun aksine güney yolunu kullanarak ülkesine geri dönmüştür. Fakat geri dönüş yolu üzerinde tekrar Hunlara yakalanarak bir yıl daha esir hayatı yaşamıştır. İlk kez esir alındığında Hun devletindeki karışıklıklardan istifade ederek kaçan Chang Chien, tekrar aynı şekilde siyasî buhran dönemini fırsata çevirerek kaçmıştır. Bu kez batı değil de doğu yolunu takip eden Chang Chien uzun yıllar sonra memleketine dönmüştür. Uzun yolculuğuna yüz kişiyle başlayan Chang

¹⁸Ayşe Onat, a.g.e., s. 79. Nuraniye Hidayet Ekrem, a.g.t., s. 5.

¹⁹O zamanlar Çin'de kullanılan diplomatik pasaport hüviyetindeki yak kılından yapılmış olan yelpaze imparatorluk mührü olarak kullanılmakta ve Chang Chien'in Çin elçisi olduğunu kanıtlamaktaydı. Bkz. Helmut Uhlig, *İpek Yolu-Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü*, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2000, s. 51.

²⁰Bu dönemde Hun İmparatoru Kün Han'ın ölümü üzerine Kün Han'ın kardeşi İtişa ve büyük oğlu Utan Hâkimiyet mücadelesine girişmiştir. Bu iktidar mücadelesinden Çin'de istifade etmeye çalışmış, Hunların üzerine akınlar yapmıştır. (Bkz. Groot, J. M., Ahmetcan, Asena, *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar Türkistan*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 115-120.)

Chien memleketine yanında bulunan Hun köle Kan-fu ve eşiyle ulaşabilmiştir²¹. Sonuçta 11 yılı esaret olmak üzere 13 yıllık süre sonunda memleketine dönen Chang Chien yolculuğuna ilişkin raporu Çin imparatoruna sunmuştur²². Yapmış olduğu hizmetler neticesinde, imparator tarafından terfi ettirilerek M.Ö. 123 yılında kont yapılmıştır²³.

Chang Chien ülkesine döndükten sonra itibarı fevkalade yükselmiş, kendisi Çin ordusunda görevli önemli bir subay haline gelmiştir. Hunlara yapılan seferde orduda görev yapmıştır. Ordunun daha önce elçiliği esnasında geçtiği bölgeler üzerinden götürülmesini sağlayan Chang Chien başarılı olmuş, su ve yiyecek kaynaklarına vakıf olduğundan, ordunun herhangi bir güçlükle karşılaşmadan hedefine ulaşmasında önemli pay sahibi olmuştur. Bu nedenle kendisine Po-Wank unvanı verilmiştir. Bu unvanlara kendisini daha üst konumlara getirecek yenileri eklenmiş, üst düzey general olarak görev yapmaya başlamıştır. Hunlara karşı yapılan bir sefer esnasında görevini tam manasıyla ifa edemediğinden imparator tarafından ölümle cezalandırılması gündeme gelmiştir. Fakat bu ceza esnetilerek Chang Chien'in sıradan vatandaş olarak yaşamını sürdürmesine göz yumulmuştur²⁴.

Chang Chien'in hayatının en önemli olaylarından birisi de unvanları alınmış eski bir asker olarak yaşamını sürdürürken, M.Ö. 119 yılında imparatorun huzuruna çağrılmış, diplomatik fikirleri istenmiştir. Herhangi bir unvanı bulunmayan Chang Chien bunu fırsata çevirerek mevkisini yükseltmek için imparatorla pazarlığa yönelmiştir. Bu amaçla önemli olarak gördüğü Wu-sunların²⁵ Hunlara karşı düşmanca tavır besledikleri bilgisini imparatora vermiştir. İmparator bunun üzerine Chang Chien'i ikinci "Batı Bölgeleri" elçilik heyetinde görevlendirmiştir²⁶.

²¹Ahmet Rıza Bekin, "Chang Chien'in Batıya Seyahati", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, Ayrı Basım, Ankara, 1992, s. 4. Nuraniye Hidayet Ekrem, a.g.t., s. 7-8. Ayşe Onat, a.g.e. s. 81.

²²İmparatora sunulan bu rapor Han-Shu adlı Çin Kaynağında yer almaktadır. Nuraniye Hidayet Ekrem'in doktora tezinde ayrı bir bölümde ele alınmıştır.

²³Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 1.

²⁴Ayşe Onat, a.g.e., s. 83.

²⁵Wu-sunların ırki yapısı ve kökeni ile ilgili tartışmalar bilim dünyasında bir hayli fazladır. Onların Türk olduklarını savunanlar olduğu gibi Wusunlar için başka ırki köken öne sürenlerde mevcuttur. Kazak ve Kırgızlara kökenlerinin dayandığını söyleyenlere ait fikirler bir hayli fazladır. Ayrıntılı bilgi için (Bkz. Nuraniye, Hidayet, Ekrem, "Çin Elçisi Chang Chien'in Seyahatnamesine Göre Orta Asya'da Etnik Gruplar", (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi) Ankara, 1999, s. 97-133; Ek olarak Bkz. Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2013, s.17-27.

²⁶Nuraniye Hidayet Ekrem, a.g.t., s. 9.

Chang Chien ikinci elçilik görevi için birincisinden daha zengin bir kadro ile seferine başlamıştır. Birinci seferindeki zorlukların bilincinde olduğundan, insan gücü ve erzak bakımından yolda karşılaşılabileceği güçlükleri aşmayı hedeflemiştir. Bu nedenle 300 kişilik bir heyet kurmuş, büyük hayvan sürüleriyle bu heyeti desteklemiştir²⁷. Bu büyük heyetle Wu-sunlara ulaşan Chang Chien, Wu-sun hükümdarıyla görüşmüştür. Wu-sun hükümdarına Çin'den gelen hediyeleri ulaştıran Chang Chien, imparatorun mesajını iletmiştir. Dönüş yolunda Wu-sun rehberleriyle birlikte²⁸, kalabalık bir elçilik heyeti Çin'e doğru yola çıkmıştır²⁹. Fakat seyyah ilk seferinin aksine elinin altındaki insan unsurunu iyi şekilde kullanmak istemiş, bölgedeki ülkelere yardımcılarını yollayarak bölge hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır³⁰. Bu seferi sonrası tam manasıyla başarılı olamayarak ülkesine M.Ö. 115 yılında dönen Chang Chien'in hizmetlerinden dolayı rütbesi en üst makam olan Ta-Hsing'e³¹ yükseltilmiştir. Bu olaydan bir sene sonra M.Ö. 114 yılında Chang Chien vefat etmiştir.³²

Chang Chien vefat ettikten sonra biyografisinde geçtiğine göre Tzu-yu lakabını taşıyan bir yeğeni de kendisi gibi elçilik görevine getirilmiş, Hunlara yollanmıştır. İntihar eden bu yeğeniyle beraber kendisinden sonra kaynaklarda hakkında başka bilgi bulunmayan Chang Chien biyografisinde ruhî açıdan güçlü, güvenilir ve başka milletler tarafından çok sevilen biri olarak tanıtılmıştır³³.

1.3. Chang Chien'in Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri

Her insan çağının bir parçası olduğu gibi Chang Chien de bundan bağımsız değildir. Hele devlet bürokrasisinde bir görevli olan Chang Chien hükümdarın belirlediği politikalardan ilk etkilenen kesim içerisinde.

²⁷Varis Abdurrahman Çakan, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar ve Onların Orta Asya ile İlgili Seyahat Notları", Türk Tarih Kurumu Yayınları, XV. *Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildirileri/* (11-15 Eylül 2006-Ankara), C. 2, Ankara, 2006, s. 337.

²⁸Wu-sunlar Çin'le akrabalık kurmak istediklerini belirtmişler sefer sonrası Wu-sun kralına Çin tarafından prenses yollanmıştır. Bu prensesin bölgeyi tanımaması, ülkesine özlem duyması, ağıt tarzı şiirler yazmasına neden olmuş bu şiirler günümüze kadar ulaşmıştır. Bkz. Biçurin Nikita Yakovleviç, (Çeviren: Gülnar Kara), *Eskiçağlar ve Günümüzdeki Cungarya ve Doğu Türkistan'ın Tasviri*, Gece Akademi, Ankara, 2018, s. 84-85.

²⁹Ayşe Onat, a.g.e., s. 85.

³⁰Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, TTK, Ankara, 1986, s. 56.

³¹"Dokuz Vezirlik" anlamına gelen bir unvandır. Bir elçinin ulaşabileceği en yüksek makam olarak bilinmektedir.

³²Nuraniye Hidayet Ekrem, a.g.t., s. 10.

³³Ayşe Onat, a.g.e., s. 90.

Chang Chien döneminde Çin'de Han sülalesi ülkenin başındaydı. Han Sülalesi iki dönem halinde tarihte kendisini göstermiştir. M. Ö. 202'den M.S. 5'e kadarki evre İlk Han Hanedanını kapsarken, M. S. 25'ten M. S. 220'ye kadar Son Han Hanedanı Dönemini kapsamaktadır. Yaklaşık 400 yıllık Han döneminde Çin çok büyük değişimler yaşamıştır³⁴. Han sülalesi kendisinden önceki sülalelerden farklı bir yönetim özelliği göstermekteydi. Kendisinden önce başta olan hanedan Ch'i sülalesinin aksine düşük bütçeli üretim kotasını arttıracak politikalarla ekonomik gelişim sağlayıp ticaret hacmini arttırmayı hedeflenmekteydi. Bu yönde başarılı bir grafik çizen Han Sülalesi nüfus ve iç barışın artmasıyla yerini daha sağlamlaştırıyordu. Ülkenin kuzeyinde Hunların saldırılarını kesmek için büyük bütçeli projeleri (Çin Seddi) askıya alan Han yönetimi her ne kadar Kuzeyle savaşa devam etse de geçmişe nazaran daha gelişmiş bir Çin görüntüsü vermektedir³⁵.

Hunlar ise uzun yıllardan beri yapmış oldukları Çin'i baskı altında tutma politikasını sürdürmektedirler. Özellikle kuzey sınırı boyunca yapmış oldukları yağma akınları Çin'e büyük zarar vermekte ve telafisi gün geçtikçe zorlaşan yükümlülükleri Çin nazarında oluşturmaktaydı. Hun Hakanı Mao-Tun (Mete) vefat ettikten sonra Çin-Hun ilişkileri Çinlilerin lehine gelişmeye başlarken, Han İmparatorluğunun siyasî ve askerî olarak kendini geliştirdiği gözden kaçmaz³⁶.

Han Hanedanlığının gelişmesinin ana sebebi ise Hun İmparatorları Ki-ok (M.Ö. 174-160) ve Kün-sun (M.Ö. 160-126) dönemlerindeki istikrarın yavaş yavaş bozulmasıdır. Çin yaklaşık kırk küsur yıl resmen kısıtlanmıştır, dışarıyla irtibatı kısıtlanmıştır. İçine düşmüş olduğu çelik çemberi yarmak için prenses gönderme, haraç verme, entrika planlama ve savaş gibi türlü taktikleri kullanan Han Hanedanı M.Ö. 126 yılındaki Ordos'u almasına değin tam manasıyla bir başarı elde edememiştir. Bu savaş sonrası Hunların taht mücadeleleri ile uğraşmaları ise; Hun efsanesinin çökmesine neden olmuştur³⁷. Artık Çinliler için savunma değil, saldırının olduğu bir dönem başlamıştır. Hediye ve prenses takdimi ve diplomasi yerini direkt cepheleşmenin aldığı savaşlara bırakmıştır³⁸.

³⁴Pulat Otkan, *Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) Göre Hunlar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 9.

³⁵Lev Nikolayeviç Gumilev, *Hunlar*, Selenge Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2013, s. 117.

³⁶Varis Abdurrahman Çakan, a.g.b., s. 338-339.

³⁷Lev Nikolayeviç Gumilev, a.g.e., s. 120; Johann Jacob Maria de Groot, Ahmetcan, Asena, *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar Türkistan*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 105-127.

³⁸Sadettin Gömeç, *Türk-Hun Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara, 2012, s. 109.

Bu genel siyasî görünüm içerisinde Han Hanedanı tahtına M.Ö. 140 tarihinde Wu-ti (M.Ö. 140- M.Ö. 87) geçmiştir. Wu-ti'nin başa geçmesiyle Çin dış politikasında köklü değişiklikler baş göstermiştir. Siyasî nihai hedefler konusunda bir perspektif değişikliği yapan Çin, Hunlara direkt saldırmak yerine diplomatik adımlar atarak köşeye sıkıştırma amacını gütmüştür. Asya'da bir baştan bir başa söz sahibi olan Hunların bu hâkimiyetinin yıkılması için hâkim olduğu kavimlerin Çin tarafından kontrol edilmesi gerekliliğini düşünen Wu-ti o dönemde yayılcı ve emperyal bir politikanın temellerini atmıştır. Wu-ti bu politikasının taşlarını örmeye çalışırken bir yandan da Hunları ara ara askerî seferlerle rahatsız etmiştir³⁹. Wu-ti zamanla Çin'i kuzeydeki hırçın düşmanın olumsuz etkisinden kurtarmayı nihai amaç olarak çizmiştir. Üstelik Hunların tek başına tehlike olmaları yetmezmiş gibi Çin'in üstünde katmerli bir olumsuz etki yapacak güneydeki Tibetlilerle birleşmeleri ihtimali, Wu-ti'nin dış politikayı güçlendirmesine neden olan bir faktör olarak ön plana çıkmıştır⁴⁰.

Wu-ti tahta geçtiği ilk günden beri elini güçlü kılmanın yollarını arıyordu. Bu amaçla komşu ülkeler hakkında istihbarat topluyor, bu istihbari bilgiler ışığında hamleler yapıyordu⁴¹. Bu kapsamda kendisine yeni bir yol çizerek, Hunların üzerlerinde hâkimiyet kurduğu Hsi-yü yani Batı Bölgelerine yöneldi. Batı Bölgeleri o dönemde küçük şehir devletleri⁴² şeklinde organize olmasına karşın, Hun baskısı yüzünden bu devletlerle Çin'in ilişki kurması mümkün değildi. Fakat o bölgeden gelen kervanlardan bölgenin ticarî potansiyelinin yüksek olduğu, Wu-ti yönetimi tarafından bilinmekteydi. Ayrıca bu devletler merkezi bir otorite tarafından idare edilmeyip, Hunlarla ilişkileri simbiyotik düzeydeydi⁴³.

Wu-ti Batı Bölgeleriyle ilk temas için ülkesine bir şehir devleti belirlemek için istihbarat bilgilerine güveniyordu. İlk gelen bilgilere göre Yüeh-Chih Kralı Hunlarla savaşmış, fakat bu savaşı kaybetmiştir. Wu-ti almış olduğu istihbarata istinaden Yüeh-Chihlerle ortaklık kurabileceği fikrine kapıldı. Hem Hunlarla başabaş savaşabilecek kadar güçlü, hem de Hunları kısıpaca alabilecek kadar önemli bir mevkide yer alan

³⁹Ayşe Onat, a.g.e., s. 2.

⁴⁰Helmut Uhlig, *İpek Yolu-Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü*, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2000, s. 47.

⁴¹Bu istihbarat bilgileri için Bahaeddin Ögel Hun esirleri göstermektedir. O dönem ele geçirilen Hun esirlerden önemli bilgiler elde edilmiştir.

⁴²Batı Bölgeleri kayıtlarında bu devletlerin sayılarının 36 olduğu daha sonra bölünerek sayılarının 50 olduğu yönünde bilgi vardır. (Bkz. Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2012.)

⁴³Ayşe Onat, a.g.e., s. 3.

Yüeh-Chihler oldukça işe yarayan bir müttefik gibi duruyordu. Bu nedenle Batı Bölgeleri'ne elçi gönderilmesi Wu-ti tarafından karara bağlandı. Böylelikle Wuti savunma pozisyonundan saldırı durumuna geçmek için, “düşmanımın düşmanı dostumdur” politikasını benimseyecekti⁴⁴. Çin'in bu politikayı benimsemesine neden olan faktörlerden birisi de benzer yolu Hunların da izleyebilecek olmasıdır. Hunlar Kansu'da siyasî hâkimiyet kurarak, o dönem Çin'e düşmanlık besleyen Tibetlilerle birleşip Çin'i iyice sıkıştırabilirdi. Bu nedenle Çin Hunlarla Tibetlilerin arasında tampon olarak görev yapacak unsurlarla anlaşmak istiyordu⁴⁵.

Batıya gönderilen elçi vasıtasıyla Çin dış politika vizyonunu değiştirecek, dışa doğru açılacaktı. Bölgeden gelen haberlere istinaden yeni belirlenecek politikalar yardımıyla taraf değiştiren şehir devletleri Hunları zor durumda bırakacak, Çin Hunları köşeye sıkıştıracaktı. Ayrıca yeni elçinin getirdiği bilgilerle ticaretin nasıl ne şekilde yürütüleceği karara bağlanacak, Hunlarla ticaret yapan kavimler bundan böyle Çin'i muhatap alacaktı. Çin'den Türkistan'a devam eden ticaret yolu o zamanlar Hun sınırları içinden geçiyordu. Bu ticaret bütün bölge insanı için çeşitli kazanımlar sağlayıp, herkesin işine gelmekteydi⁴⁶. Çin bu yol ile mallarını batıya pazarlama düşüncesiyle Hunlarla yapmış olduğu antlaşmalara serbest ticaret maddesini koymakta ticarî kârdan pay kapmak istemekteydi⁴⁷. Bu nedenle ticaret yolları üzerinde Çinlilerle Hunlar arasında bir hâkimiyet mücadelesi mevcuttu. Bunun gibi ticarî, siyasî birçok amaçla Chang Chien Batı Bölgeleri'ne gönderilmiştir.

Chang Chien'in seyahatini yaptığı dönemin önemli özelliklerinden birisi de Çin'le Hunlar arasında sürekli bir savaş döneminin varlığıdır. Kuzey Çin'de daima bir kaos havası hâkimdir. Buna rağmen İmparator Wu-ti askerî alanda yeni ıslahatların önünü açmış, Çin ordusu her zaman olduğundan daha fazla Hun ordusuna benzemeye başlamıştır. Özellikle M.Ö. 2. yüzyılın son çeyreğine girildiğinde, Çinli General Wei Ching⁴⁸ tarafından Ordos'ta Hunların mağlup edilmesi (M.Ö. 127) ile çok önemli bir bölge Çinlilerin kontrolüne geçmiştir⁴⁹. Yalnızca Ordos kaybedilmemiş, Hun Devleti'nin merkezi de bu önemli savaş sayesinde değişmiştir.⁵⁰ Bu savaş dönemi yer

⁴⁴Varis Abdurrahman Çakan, a.g.b., s. 339.

⁴⁵Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, TTK, Ankara,1987, s. 95.

⁴⁶Wolfram Eberhard, a.g.e., s. 95.

⁴⁷Lev Nikolayeviç Gumilev, a.g.e., s. 117.

⁴⁸Ahmet Taşağul, *Bozkırın Kağanlıkları*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s.40. Seyyah Chang Chien bahsedilen Generalin emri altında bulunmuştur. Bilgi için Bkz. Pulat Otkan, a.g.e., s. 132-148.

⁴⁹İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınevi, 32. Baskı, İstanbul, 2011, s. 64.

⁵⁰Arslan Tekin, *Türk'ün Tarihi*, Kariyer Yayınları, İstanbul, 2012, s. 60.

yer antlaşmalarla kesintiye uğramıştır. Çinliler anlaşma siyasetini pek benimsememekte, bunu aşağılayıcı kabul etmekteydi. Çünkü antlaşma dönemlerinde yüklü miktarda haraçlar ve Çin prensesleri zorunlu olarak Hunlara verilmekteydi⁵¹.

Çin politikalarını belirlerken dikkat çeken bir husus da ne ticarî faaliyetlerin ne müttefik arayışlarının tek başına yeterli olmadığıydı. Wu-ti daha büyük ülkelere odaklanmıştı. Batı bölgeleri Çin merkezli bir yapı içerisinde birleşip, gök kubbe altındaki bütün unsurlarla birlikte haraca bağlanacaktı. Hâkimiyet hem ticarî hem siyasî olacak, göğün oğlu⁵² her yerin kontrolünü emperyal bir politikayla ele geçirecekti⁵³.

Sonuçta Asya'nın iki büyük gücü mücadele için birbirine bilenmektedir. Her iki gücün hedefi de Asya'da siyasî otoriteyi tek merkez altında toplamaktır. Parça parça şehir devletlerinin bir bütün arz etmekten uzak olması; Çin'in politikasını Batı'ya yönlendirmesine sebep olmaktadır. Hunların gün geçtikçe taht kavgaları nedeniyle kan kaybetmesi ise, zamanla Çin'i hayal ettiği lider konumuna getirir.

1.4. Chang Chien'in Seyahatinin Amacı

Yukarıda Chang Chien'in biyografisinde kısaca bahsedildiği gibi seyahatin amacı siyasidir. İmparator Wu-ti tarafından yapılan plana göre Chang Chien kısa bir süre önce Hunlarla savaştan Yüeh-Chihlere gönderilecek, Hunlara karşı Yüeh Chihlerin desteği sağlanacaktır. Yüeh Chihlerin sayesinde Hunlar iki ateş arasında bırakılacaktır. Böylelikle Han Hanedanlığının Hunlara karşı izlediği politika gereği Chang Chien M.Ö. 139 yılında Yüeh Chihlerin ülkesine yollanmıştır.

Chang Chien'in Türkistan havalisine iki seyahati söz konusudur. Birinci seyahat tam anlamıyla müttefik kazanmak kastıyla yapılmasına karşın; ikinci seyahat ise amaç açısından daha farklı bir muhtevaya sahiptir. Genel olarak yine siyasî bir amacın gerçekleştirilmesi söz konusu ise de bu hedefin altında Türkistan'ın ticarî potansiyelini ölçmek ve zenginliklerden istifade etmek ikinci bir amaç olarak öne çıkar.

Diplomatik yönelimi olan milletlerarası ilişkilere yön vermek esaslı bu seyahatlerin geri planında istihbarat elde etmek gibi bir gizli amaç da söz konusudur. Dışa kapalı Çin bilinmeyenleri bilinir kılmak adına Chang Chien'i Batı Bölgeleri'ne

⁵¹Wolfram Eberhard, a.g.e., s. 95.

⁵²Göğün Oğlu tabiri ilk kez Çin'de Çu Hanedanlığı döneminde göksel meşrutiyetle dünyanın ve tüm halkların Çin İmparatoru tarafından yönetildiğine inanılan bir tabir olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bu inancın farklı varyantları değişik milletler tarafından benimsenmiştir. (Bkz. Michael Dillon, "Son of Heaven Tianzi" *Historical And Cultural Dictionary*, Curzon, 2013, s. 293)

⁵³John Keay, *Çin Tarihi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011, s. 141.

göndermiştir. İstihbarat bilgileri sayesinde bölgeye ulaşan yolların rotası da bir düzen dâhilinde çizilmiştir. Chang Chien biyografisinde yazdığına göre M.Ö. 121 yılında seyyah yolları iyi bildiğinden, Hun seferine katılmıştır⁵⁴.

Sonuç olarak; Chang Chien'in seyahatinin askerî, siyasî ve ekonomik amaçları gerçekleştirmek için olduğu görülmektedir. Askerî açıdan güç kazanmak için müttetik arayışı, siyasî açıdan Hunlara bağlı toplulukları hâkimiyet altına alma düşüncesi ve Batı Bölgelerinin ekonomik zenginliklerinin elde edilmek istenmesi nedeniyle Chang Chien batıya gönderilmiştir⁵⁵.

1.5. Chang Chien'in Takip Ettiği Güzergâh

Chang Chien'in yolculuğu bugünkü Kansu eyaletinin batısında bir bölge olan Lung-Hsi'den başlamıştır. Fakat bu yolculuğun güzergâhı Hun topraklarından geçiyordu. Yolculuğun başında Hunlar tarafından yakalanarak gözaltına alınan Chang Chien bu nedenle amacına ulaşamamıştır. O günkü Hun imparatorunun Chang Chien'in amacını anlayınca, O'na hitaben "Yüeh Chihler bizim kuzeyimizdedir. Hanlılar nasıl benim toprağımdan geçerek oraya elçi gönderebilir?" demiştir⁵⁶. Hun imparatorunun bu söylevi, Chang Chien'in bu yolculuğa çıkarken güzergâhı tam manasıyla kafasında oluşturmadığı, yolun bilinmemesinin ise Hunların eline düşülmesinde önemli bir etken olduğunu göstermiştir.

Chang Chien esaretten kurtulduktan sonra ise gerek Hunların arasında kalması gerekse de bölge hakkında daha detaylı bilgi edindiği fikrine kapılmış olacak ki kendi memleketine dönmek yerine batıya yönelerek görevini tamamlamak istemiştir. Fakat o esnada Hunlara yenilerek buldukları bölgeden çekilen Yüeh Chihler, o dönemde oturdukları bölgeden ayrılmış, bugünkü Afganistan'ın kuzeyine göç etmişleridir. Batıya doğru yoluna devam eden Chang Chien Ta-yüan'a (Fergana) ulaşmıştır⁵⁷.

Shih Chih'teki bilgilere göre Chang Chien ilk olarak bütün seyyahların takip ettiği gibi Kansu Koridoru'na⁵⁸ girmiş Dun Huang sonrasında Tarım Havzası'ndaki

⁵⁴Ayşe Onat, a.g.e., s. 83.

⁵⁵Nuraniye Hidayet Ekrem, a.g.e., s. 63-66.

⁵⁶Nuraniye Hidayet Ekrem, a.g.e., s. 67.

⁵⁷Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, TTK, Ankara, 2014, s. 334.

⁵⁸Kansu Koridoru Çin'le Hun devleti arasında yegâne bağlantı noktası olmakla birlikte o dönemde Hunların elinde olması münasebetiyle Chang Chien burada gözaltına alınmış olmalıdır. Fakat esir tutulduğu yeri verilen mesafelere bakarak, Ahmetcan Asena Hun ülkesinin daha içleri olduğu savunmaktadır. Bkz. Groot, J. M., Ahmetcan, Asena, a.g.e., s. 219.

şehirleri ziyaret ederek, Tanrı Dağlarının kuzeyine geçmiş⁵⁹, Cu Irmağı ve Isık Gölü'nün güneyinden geçtikten sonra Hunlardan yeterince uzaklaştığını düşünerek Ta-yüan'a (Fergana) ulaşmıştır⁶⁰.

Chang Chien Ta-yüan (Fergana) hükümdarına görevini, Hunlara yakalanarak esir düşmesini anlatarak kendisinden yardım istemiştir. Şayet hükümdar ona yardım edecek olursa Han imparatorunun teveccühünü kazanacağını da belirtmeyi ihmal etmemiştir. Daha önceden Han Hanedanlığı hakkında bilgi sahibi olan Ta-Yüan Hükümdarı Chang Chien'in teklifini kabul ederek, yanına rehber ve tercüman vererek onu Yüeh Chihlerin yaşadığı topraklara yollamıştır. Chang Chien'in buradan sonraki durağı Sogdiana ülkesidir. Sogdiana'ya adım atan Chang Chien bu ülkenin hükümdarının desteğiyle Seyhun Nehri'ni geçerek Yüeh Chihler'in bulunduğu ülkeye ulaşmıştır. Chang Chien artık Baktirya (Ta-Hsia) topraklarında bulunmaktadır. Baktirya'ya yerleşen Yüeh Chihler hallerinden memnunlardır. Han Hanedanı'nın kendilerine uzak olduğunu belirterek, Yüeh-Chihlerle olası bir ittifak teklifini ret etmişlerdir. Bunun üzerine Fergana (Ta-Yüan), Sogdiana (Kang Chü), Baktirya (Ta-hsia) ve Toharistan'ı ziyaret eden Chang Chien dönmeye karar vermiştir⁶¹.

Gittiği tüm bölgelerde bilgi toplamayı ihmal etmeyen Chang Chien dönüş yolu için Hunlara yakalanma riskini gözeterek, farklı bir güzergâhla memleketine ulaşmak istemiştir. Bu amaçla geldiği kuzey yönünün aksine güney yolunu takip etmek istemiştir. Tarım Havzası ve Taklamakan Çölü'nün güneyinden muhtemelen Taşkurgan, Kargalık, Hoten istikametinden Tibet'in kuzey sınırını çizen Karanlık Dağlarının kuzeyinden Çercen, Lou-lan ve Dun- Huang'a ulaşmak istemiştir⁶². Fakat dönüş yolunda yine Hunlara yakalanmış, bir yıl esir kaldıktan sonra Hun Tanrıku'tu'nun⁶³ vefat

⁵⁹Ahmetcan Asena, *İpek Yolu-1 Çin Doğu Türkistan*, Pan Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2009, s. 45.

⁶⁰Elçinin Hun topraklarında tam olarak nerede esir tutulduğu bilinmemektedir. On günlük bir yolculuktan sonra Fergana'ya varmasından dolayı, Bahaeddin Ögel Hunların batı bölgesinde esir tutulduğunu işaret etmiştir. Biyografisinde onlarca gün yaya gittikten sonra Ta-yüan'a ulaştığı belirtilmektedir. Onlarca gün mesafenin uzaklığını ortaya koymakla birlikte, on günlük mesafenin kısa olduğu Hunlara yakın olduğu açıktır. Varis Çakan Chang Chien'in İç Moğolistan'ın Kök-hot bölgesinde sorguya çekilip tutuklandığını belirtir ki bu bölgede Ta-yüan'a oldukça uzak bir mesafedir. (Çakan, A. V., "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar ve Onların Orta Asya ile İlgili Seyahat Notları", Türk Tarih Kurumu Yayınları, *XV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildirileri/* (11-15 Eylül 2006-Ankara), C. 2, Ankara, 2006, s. 337.)

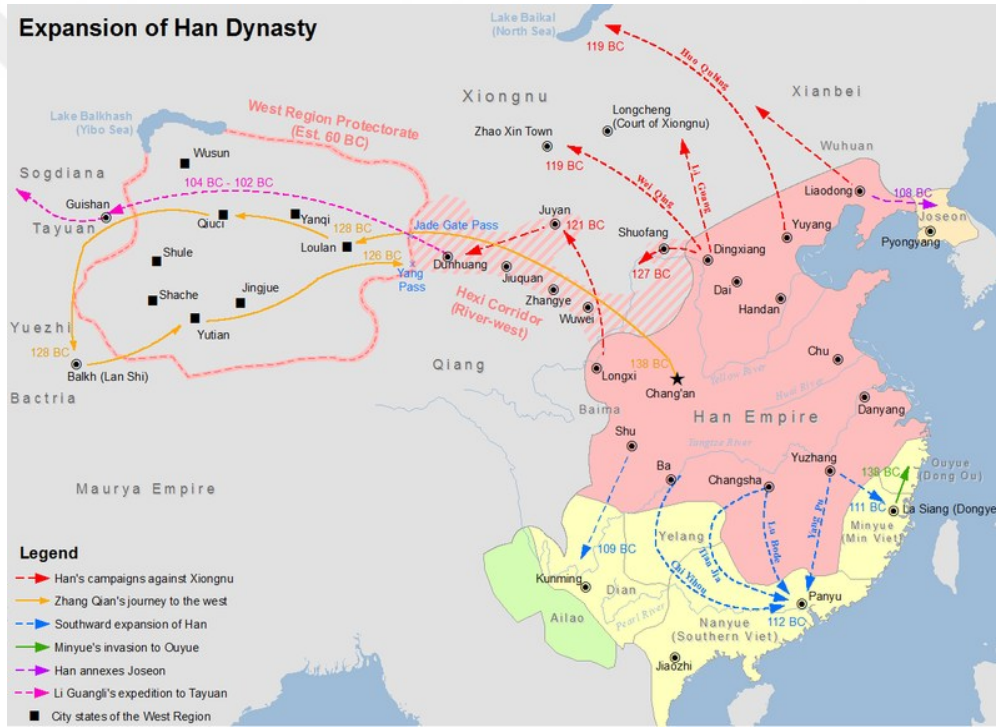
⁶¹Varis Abdurrahman Çakan, a.g.b., s. 340.

⁶²Ahmetcan Asena, a.g.e., s. 45.

⁶³Tanrıkut eski Türklerde hükümdara verilen unvanlardan birisidir. Ek olarak Tanhu unvanı da kullanılır. Bu unvanı ilk olarak Hun Hakanı T'ou-man'ın (Teoman) kullandığı düşünülmektedir. Çince Şanyü manasına gelen bu unvana göre Gök Tanrı'dan Kutsiyet alınmaktadır. Tanrının iradesiyle başa geçen devlet adamları böylelikle tanrıdan Kut almış olurlar. Kut inancı Türk geleneğinde yaygın olan bir

etmesi üzerine tekrar kaçıma muvaffak olmuş ve ülkesinin başkenti Changan'a dönmüştür⁶⁴.

Birinci Batı Bölgeleri seferinde böyle bir güzergâh izleyen Chang Chien, bölgede suların tekrar ısınması, Han Hanedanı'yla Hunların tekrar karşı karşıya gelmelerinden dolayı, ikinci kez batıya gönderilmiş ve rapor vermesi istenmiştir. İmparator Wu-ti'nin bu dönem de batıdan alacağı destek işlerini kolaylaştıracağından, böyle bir yol izlenmiştir. Chang Chien'in bu seferki hedefi Wu-sunlardır⁶⁵. Wu-sunlar o dönemde Hunlara yakın bir mevkide İli Irmağı Havzası Balkaş Gölü'nün güneyi Çungarya'da yaşamaktaydılar. Bu bölgeye birinci seferindeki güzergâhı takip ederek önce Kansu koridoru Tun Huang ve Turfan yolunu izleyerek ulaşan seyyah, amacına ulaşamamış, tekrar aynı yolu izleyerek ülkesine geri dönmüştür.

Harita 1: Chang Chien'i Takip Ettiği Güzergâh (Zhang Qian Reports)

wikipediahttps://en.wikipedia.org/wiki/Zhang_Qian#/media/File:Han_Expansion.png

Chang Chien, güzergâhını Hun tehlikesinden dolayı güvenlik gerekçelerine göre şekillendirmiştir. Yolların su kaynaklarına yakın olması, gıda temini açısından sıkıntı olmayan bölgelerden geçmesi onun ikincil hedefi olmuştur. Özellikle ulaşımın nispeten

inançtır. Bkz. Yılmaz Öztuna, *Devletler Hanedanlar*, Cilt: 3, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 128.

⁶⁴Varis Abdurrahman Çakan, a.g.b., s. 340-341.

⁶⁵Nuraniye Hidayet Ekrem, a.g.t., s. 70-73.

rahat olduğu nehir havzaları, düzlük alanlar, Chang Chien için daha kabul edilebilir bir yol güzergâhının oluşmasını sağlamıştır.

Güzergâhın belirlenmesindeki ikinci bir kıstas ise yardım alınabileceğine dair istihbaratın geldiği bölgelere yönelmesidir. Çünkü yabancı olunan bir coğrafyada muhakkak ki tercüman ve rehber gereksinim duyulacaktır. Yol boyunca oluşabilecek olumsuzlukların önlenmesi için bu adımlar Chang Chien tarafından atılmaktadır.

1.6. Chang Chien'in İzlenimleri, Seyahatnamesinin Önemi ve Değerlendirilmesi

Chang Chien'in izlenimlerinde ilk önce kayda alınması gereken şey, seyyahın izlenimlerinin siyasî ve askerî amaçların tahakkuku için kayda alındığıdır. Bu sayede onun yorumlarının, gözlemlerinin, anlatılarının merkezinde Han Hanedanlığı'nı memnun etmek gerçeği olacaktır. Bu nedenle fazla ayrıntıya inmeden işine yarayacak bilgileri dikkate alarak, gözlemlerini kayda geçmektedir. Chang Chien'in gözlemleri bir gezi yazısından çok askerî ve siyasî uhdeleri olan bir rapordur.

Bir devletin herhangi bir bölgede planlayacağı stratejilerin belirlenmesi için, rapor düzenlenmiş ise de bu anlatı içerisinde siyasî, coğrafi, beşerî bilgilerin olması içten değildir. Chang Chien üzerine düşeni yapmış, ele aldığı bölgeyi hâkim stratejiye matuf bütün yönleriyle incelemiştir. Örneğin; "Ta-Yüan memleketi Hsiung-nuların güneybatısındadır. Han Sülalesi'nin tam batısındadır. Han Sülalesi'nden uzaklığı on bin li'dir⁶⁶. Onların yaşayışı ve geleneği yerleşiktir. Ziraatla uğraşırlar. Tarlalarında buğday, pirinç yetiştirirler. Üzümden yapılmış şarapları vardır. İyi atları çoktur. Atları kan terler⁶⁷. Bunlar ilahi Atlardan doğan tayın soyundan türemiştir. Ta-yüanların çift surdan yapılmış şehirleri ve evleri vardır. Yetmişten fazla küçük büyük kentler onlara bağlıdır. Birkaç on bin nüfusu vardır. Onların orduları okçular, mızraklılar ve atlı savaşçılardan oluşmaktadır⁶⁸." Görüldüğü üzere ülkenin coğrafi konumundan bahsedilerek Çin'e olan uzaklığı belirtilmiştir. Olası askerî harekâta bilinmesi gerekli

⁶⁶576 metreye tekabül eden eski bir Çin uzaklık ölçü birimi.

(Bkz. <http://merkezmekanik.com/katalog/Olcu-Birimleri.pdf> Erişim Tarihi: 01.05.2019)

⁶⁷Efsaneye göre bu atlar gök atının (Tien-ma) soyundan gelen semavi bir tay'dan üremişlerdir. Oysa bu atların kan terlemesi paraziter bir hastalıktan (Parafilariosis) kaynaklandığı düşünülmektedir. Parafilariosis hastalığı ile hayvanların, boyun, göğüs, sırt ve karın bölgelerinde, mercimek, bezelye büyüklüğünde, içleri kanla dolu deri üstü kabarcıklar oluşur. Güneş ışığı altında 1-2 saat içinde bu kabarcıklar açılır. Kan deri üzerine sızarak kurur (Kan terleme). Sonbahar ve kış aylarında yaralar kendiliğinden kaybolur. (Kaynak: <https://vetrehberi.com/atlarda-yaz-kanamasi-parafilariosis/> Erişim: 25.02.2018, Saat:20.00)

⁶⁸Nuraniye Hidayet Ekrem, a.g.t., s. 75-77

bilgiler, kalem kalem sunulmuştur. Şehirlerin nasıl tahkim edildiğinin belirtilmesi Çin'den yapılacak bir akın esnasında ordunun karşılaşılabileceği direnç faktörlerinin belirlenmesi içindir. Ayrıca mezkûr ordunun askerî nitelikleri anlatılarak lojistik yeterliliği ortaya koyulmuştur. Beşerî özellikler de es geçilmemiş, raporlanan ülkenin arka planında nüfus, yerleşim, tarım ürünleri, uğraşı gibi özellikler kaleme alınarak, elde edilen bilgilere göre politika üretilmesi için, apaçık ortaya koyulmuştur.

Chang Chien raporunda anlattığı ülkenin komşularını da yönere göre taksim etmektedir. Bu yönüyle adeta yazıyla harita çizmeye muvaffak olmuştur. Çizdiği harita yalnızca siyasî görünümle de ilgili değildir. Geçtiği bölgelerdeki coğrafi yapıları iyi bir şekilde tasvir etmiştir. Geleceğe yönelik devlet stratejisinin belirlenmesinde politikanın şekilleneceği zeminin iyi bir şekilde bilinmesinden hareketle, Chang'ın tasvirleri oldukça yerindedir. Örneğin; "Yutien'in batısındaki bütün ırmaklar, genellikle batıya doğru akarlar ve Hsi-hai'ye dökülürler. Onun (Yutien) doğusundaki ırmaklar doğuya doğru akar ve Yen-tse'ye dökülür"⁶⁹.

Chang Chien'in anlatısında dikkat çeken bir husus da bölgedeki kavimleri anlatırken, beşerî olarak onların yerleşik mi, konar-göçer mi, oldukları bilgisini es geçmediğidir. Tabii ki Çin'in bölge üzerinde bir hegemonya kurma fikrinin bir yansıması olarak bu tutum tercih edilmiş olabilir. Çünkü Çin konar-göçer Hun kavmiyle çok sorun yaşamıştır. İlerleyen anlatılarda ele alınan kavmin yerleşim durumundan sonra örf ve adetlerinin mercek altına alınması ve bu yapılırken, Hunlarla kıyaslanması bahsedilen tavrı desteklemektedir. Örneğin; "Wu-sun memleketi Ta Yüan memleketinin iki bin Li kadar kuzeydoğusundadır. Sürülerinin hareketini takip eden göçer bir memleketdir. Örf ve adetleri Hunlarla aynıdır."⁷⁰

Chang Chien ülkeleri anlatırken bazen aldığı duyumlara göre anlatısını zenginleştirmiştir. Örneğin Yüeh Chihler hakkında bilgi verirken onların tarihine ait dönüm noktası denilebilecek bir bilgiyi paylaşarak, Hunların Yüeh Chihleri birkaç kez mağlup ettiğini hatta Hun imparatorunun Yüeh Chih kralının kafatasından kadeh yaptığını bildirmiştir. Sonrasında Yüeh Chihlerin göçünün anlatılmasıyla seyyahın seferinin sebebi kendisi tarafından anlatılmıştır⁷¹.

Chang Chien ülkesine çok uzak mesafelere bile anlatısında yer vermiştir. O gün Çin'e en uzak mesafe olarak tasavvur edilen Suriye Bölgesi hakkında seyyah ilgi çekici

⁶⁹Nuraniye Hidayet Ekrem, a.g.t., s. 78.

⁷⁰Nuraniye Hidayet Ekrem, a.g.t., s. 81.

⁷¹Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler...* s. 36.

bilgileri paylaşmaktadır: "Suriye, Parthia'nın⁷² yaklaşık 1000 kûsur km batısında olup Batı Denizi'ne (Basra Körfezi) yakındır. Sıcak rutubetlidir halkı tarlalarını sürüp, çeltik tarımı yaparlar... Nüfusları çok kalabalık olup yer yer küçük amirleri yöneticileri vardır ve bunlar Parthia'nın vasalları olarak, yabancı ülke konumundadırlar⁷³." Seyyahın bu küçük pasajından bile binlerce kilometre uzaktan çok sahih bilgiler sunulmaktadır. Siyasî, idarî, coğrafi, demografik, iktisadî, sosyal, askerî bunun gibi birçok bilgi satırlar arasında kendisini göstermektedir. Bu anlatıda zikrettiğimiz fraksiyonlar içinde özellikle ticari ve askeri vurguların fazla olması Chang Chien'in devlet görevini doğrulamaktadır. Bir devleti ileriye götürecek malî ve askerî potansiyel anlaşıldığı üzere seyyahın malumudur. Örneğin; Baktirya anlatılırken halkın savaştan korkan zayıf bir ordusunun olduğundan bahsedilmesi; seyyahın hizmet ettiği düşünce yapısını ortaya koyması açısından önemlidir⁷⁴.

Chang Chien raporunu imparatora sunarken olası sonuçları ve belirlenmesi gereken politikayı da imparatora belirtmekten çekinmez. Özellikle batıdaki devletçiklerin Çin mallarına tamah ettikleri, akrabalık ilişkisi kurmaya hazır oldukları; bol hediye ve prenses gönderilerek ittifak kurularak Hunların baskı altına alınabileceğini imparatora söylemiştir. Üstelik bu faaliyetin geleceğe dair sonuçlarını da raporuna ekler. Ona göre izlenen bu politikanın başarılı olması halinde diğer devletçiklerin de Çin tarafında çekilebileceğini, batıda birden fazla ileri karakol oluşabileceğini, Çin'in kadim sınırları dışında tebaalarının oluşmasının önünün açılabilceğini belirtmiştir⁷⁵.

Chang Chien kendisine garip gelen, Çin'de rastlamadığı şeylerden de bahsetmiştir. Örneğin; Tiao Chih⁷⁶ ülkesini anlatırken burada gördüğü büyük bir kuş cinsi ile ilgili bilgi vermiş ve yumurtasının tabak kadar olduğunu söylemiştir. Yine aynı ülkede iyi hokkabazların olduğunu söylemesi, ilginçtir⁷⁷.

⁷²İsmlendirmenin kaynağı Grek coğrafyacılarıdır. Eski coğrafyacılar Merv ve Belh havalisini Baktria olarak nitelendirdikleri gibi Nişabur dolaylarına ya da Hazar Denizi güneyine genelde Parthia adını vermişlerdir. Bkz. Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, Cilt: 18, Ankara, 1998, s. 234.

⁷³Pulat Otkan, a.g.e., s. 98-99.

⁷⁴Pulat Otkan, a.g.e., s. 99.

⁷⁵Egemen Çağrı Mızrak, *Bozkır Kavimleri- M. Ö. VII. Yüzyıldan M. S. VI. Yüzyılın Ortalarına Kadar Batı Türkistan ve Kuzey Hindistan'daki Bozkırlılar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, s. 44.

⁷⁶Bahaeddin Ögel bu bölgenin Irak olduğunu belirtmiştir. (Bkz. Bahaeddin Ögel *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, TTK, C. 2, Ankara, 2012, s. 2.)

⁷⁷Nuraniye Hidayet Ekrem, "Chang-Chien'in Seyahat Raporuna Göre Hunlar Dönemindeki Orta Asya", *Türkler*, Cilt: 1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 768.

Dünyanın en büyük kara parçası Asya'nın büyük uygarlığı Çin, konumlandığı bölgeden uzun süre çıkmayarak, dışa kapalı bir dünya görüşünü benimsemiştir. Dış dünya ile tek bağlantısı kendi sınırlarını tehdit eden barbar olarak nitelendirdiği bozkır kavimlerinin yağma akınlarını durdurmak olmuştur. Han Hanedanlığı dönemine geldiğinde İmparator Wu-ti mevcut durumu tersine çevirmek için dış dünyayı günümüz insanının uzayı keşfetmesinde gösterdiği bir tutumla, tanımaya yönelmiştir. Komşu bölgelere elçi göndererek malumat toplamak için başlattığı faaliyetler çorap söküğü gibi yeni yönelimlerin peşi sıra gelmesine neden olmuştur. Chang Chien'in seyahati bu nedenle Asya Tarihi ve Çin Tarihi açısından oldukça önemlidir.

Chang Chien'in seyahati her şeyden önce birçok ilki bünyesinde barındırmaktadır. Asya'nın bilinmezlerini daha açık bir tablo şeklinde gözlemlemek isteyen Wu-ti diplomasinin önünü açmış, bu amaçla bir elçiyi ilk kez batıya yollamıştır. Wu-ti'den önce Çin'in dışında kalan geniş coğrafya keşfedilmeyi beklemektedir⁷⁸.

Chang Chien'in bu seferi sonrası bu yolculuğa rağbet artmıştır. Chang Chien'in sefer sonrasında imparator tarafından taltif edilmesi; bu yolculuğa çıkarak belirli bir mevkie ulaşmak isteyen maceracılar için tercih edilir bir yol olmuştur. Çinli seyyahlar ikbal basamaklarını çıkmak için sıkça seferlere başlamış, kuş uçmaz kervan geçmez ıssız alanlar transit yollar haline almıştır. Yolların işlek hale gelmesinin, uzak diyarlara gidip dönenlerin getirmiş olduğu bilgilerin referans olarak kabul edilmesinin sağladığı avantajlar kolaylık sağlamıştır. Chang Chien seyahat konusunda ışığı ilk yakan olduğu için aydınlattığı bu yolda ilerleyenler dünya tarihinin en önemli yolu olan İpek Yolu'nun⁷⁹ açılmasına vesile olmuştur. Bu manada Chang Chien'in yaptığı bu uzun yolculuk onun adını ölümsüzleştirerek, Asya'nın kilitli kapısını açmış, İpek Yolu gibi Asya'nın şah damarı olan bir güzergâh zamanla akışkan hale gelmiştir⁸⁰.

⁷⁸Bahaeddin Ögel, a.g.e, s.1-2; Jean M. Groot; Ahmetcan Asena, a.g.e., s. 218.

⁷⁹İpek Yolu tabiri ilk kez 1877 yılında Alman coğrafyacı Ferdinand Freiherr von Richthofen tarafından kullanılmıştır. Bu uluslararası yolda taşınan malzemeler arasında bulunan çok bilinen fazlasıyla meşhur olan ipek uzun bir yolculuk sonrası Çin'den Avrupa'ya kadar ulaşabilmekteydi. İpeğin yol boyunca taşınmasına istinaden böyle bir isimlendirme yapılmış olabilir. Bkz. Boris Stavski, (Çev: Mehmet Tezcan) "İpek Yolu ve İnsanlık Tarihindeki Önemi", *Türkler*, C. 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 222.

⁸⁰Varis Abdurrahman Çakan, *Orta Asya Türk Tarihine Giriş- İslam'a Kadar*, C. 1, A Kitap Yayınları, İstanbul, 2015, s. 156.

Elbette ki Chang Chien'in İpek Yolu'nun kilidini açmasından önce Çin'den İran'a kadar olan bu yol tüccarlar tarafından iyi kötü biliniyordu⁸¹. Ama Çin'in İpek Yolu'nu dış politika ile birlikte kullanması ticarî antlaşmaları peşinden getirmiş alelade bir şekilde Asya steplerinden geçen bu yol; diplomasi sayesinde uluslararası ticaretin önemli kavşak noktalarının birbirine bağlanmasını sağlamıştır. İpek Yolu üzerindeki kavşak noktalarını elinde tutan kavimler kısa zamanda Çin için ele geçirilmesi gereken ileri karakol halini almıştır. Çin politikasını belirlerken emperyal bir şekilde göçebelerin elinde olan bu stratejik noktaları ele geçirerek, halkını sömürme yolunu izlemiştir. Hunların İpek Yolu üzerine kurdukları demir çemberi zamanla kıran Çinliler nihai zaferlerini uzun İpek Yolu'nun köşe başlarını tutarak elde etmiş, ticarî sömürülerden elde edilen zenginliklerle uzun yıllar Asya'da liderliği kimseye bırakmamışlardır⁸².

Aslında Çin ticaret mallarını uzun yıllar boyunca batıya doğru yolluyordu. Ama bu malların son durağının neresi olduğu kimse tarafından bilinmiyordu. Bu ticarî yol belirli kavşak noktalarda, kervanların değişmesiyle devam ediyor, Çin'den çıkan mallar elden ele geçerek Orta Doğu'ya ulaşıyordu⁸³. Doğrudan doğruya temas ise Chang Chien sonrasında olmaya başlamıştır. Seyyahın raporu bu nedenle de önemli bir yere koyulmayı hak etmektedir. Örneğin; Chang Chien'in batıda ulaştığı noktalardan birisi olan Toharistan'da Çin malları İpekli mamulleri satılmaktadır. Chang Chien'in bunu tespit etmesi devrim niteliinde bir bilgidir. Çünkü Toharistan'daki bu mallar sadece kara değil, deniz yoluyla da gitmektedir. İki farklı yol ve Asya'nın uzak noktasına bu malların farklı yollardan ulaştığı bilgisinin Çinliler tarafından öğrenilmesi birçok karanlık noktayı açıklığa kavuşturmuştur⁸⁴. Böylece askerî ve siyasî kaygılarla Hunları baskı altına almak için başlayan dış politikadaki revizyonları, bölgenin ekonomik gücü hakkındaki realitelerin ortaya çıkması izlemiş, bulunan yeni ticaret yollarının etkisiyle Çin için ekonomik devrimin kapısının aralanması hâsıl olmuştur⁸⁵.

Chang Chien raporunun en önemli özelliklerinden birisi de devlet politikasının bu rapor üzerine inşa edilmesidir. Askerî politikalar belirlenirken artık raporun etkisi

⁸¹Bu yollardan ilk olarak Herodot (M.Ö. 485- 425) bahsetmiştir. Bkz. Gülçin Çandarlıoğlu, *Prof. Dr. Masao Mori'nin Göktürkler Ders Notları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 36-37.

⁸²Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Kabalcı Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2012, s. 60.

⁸³Lajos Ligeti, a.g.e., s. 53.

⁸⁴Özkan İzgi, a.g.e., s. 335.

⁸⁵Ayşe Onat, "Çin Türkistan İlişkilerinin Başlangıcı Hakkında Bazı Bilgiler", *Belleten*, C. 54, S. 211(Aralık 1990), Ankara, 1991, s. 913-920.

daha belirgin hale gelmiştir. Özellikle Han Hanedanı döneminden beri Hunların ordu sistemini örnek alan Çinliler, artık askerî zorbalıklarla Hunlar kadar güçlü olmayan batıdaki devletlerin üzerinde söz sahibi olmak istemiştir. Batıya yapılan seferlerde özellikle M.Ö. 104 ve 102 yıllarında General Li Kuang'ın Ta-yüan ülkesine ve Batı Türkistan'ın verimli şehirlerine yönelen askerî seferler neticesinde bu ülkelerden haraçlar temin edilmiştir. Bu askerî yönelimin en önemli sebebi Chang Chien'in raporu olmuştur. Onun açtığı yoldan ilerleyen seyyahlar askerî harekâtların odak noktasına yerleşerek sınırlarının çok ötesinde faaliyet yapan Çin ordularına rehberlik etmiştir. Çin'in Batı politikasının etkileri uzun yıllar sürmüş hedefler değişmekle beraber, bölgeden gelen maddi gelir hep var olmuştur⁸⁶. Hatta Çin Batı politikasının meyvelerini ilerleyen zamanlarda toplamaya başlamıştır. Ticarî zenginliklere ek olarak bölgedeki devletçikleri kendi tarafına çekmeyi başaran Çin, kadim politikasını şekillendirmeye başlamıştır. Artık Batı'da Han Hanedanlığı'na koşulsuz kendini teslim eden haraç veren, kendisiyle ortak düşmanlara karşı savaşan, direkt Çin'e bağlanmayı kabul eden müttefikler bulunmaktaydı. Çin bu durumdan son katresine kadar istifade etmeyi yüzyıllar boyu sürdürmüştür. Çin'in bu macerası Yaşar Bedirhan tarafından Türkistan istilasının başlangıcı olarak belirtilir⁸⁷.

Chang Chien'in raporu etkisini uzun yıllar sürdürmüştür. Bazı raporlar anlaktır; diplomat, asker ya da tüccar tarafından hazırlanıp, devletin yönetim mekanizmasına sunulur. Raporun etkisi o dönemi bağlar, sonrasında geçerliliğini yitirir. Chang Chien öncesi hazırlanan, imparatora sunulan raporlar olmuştur. Fakat bu raporların gerçeği yansıtmadığı Chang Chien'in raporu sayesinde ortaya çıkmıştır⁸⁸. Bu nedenle Chang Chien'in raporu gerçek ve çağını aşan bir özellik göstermektedir. Çünkü sadece dönemini bağlamaz, her zaman için geçerli olan kriterleri içerir. Örneğin devletin politikası, yerleşmiş kavimler, sosyal hayat, kültürel yapı ve bunun gibi insanî unsurlar değişkendir. Ama coğrafya değişmez, Chang Chien'in bu raporunda coğrafyaya odaklandığı görülür. Gittiği bölgelerin topografik haritasını çıkaran seyyah, bunu müstesna bir şekilde yaparak gelecek nesillerin hizmetine sunmaktadır⁸⁹. Örneğin; elçilerin takip ettiği güzergâhları belirtirken, raporunda, güney yolunu kullanan elçilerin

⁸⁶Wolfram Eberhard, a.g.e., s. 96.

⁸⁷Yaşar Bedirhan, "Türk Tarihinde İpek Yolu Hâkimiyeti ve Çin'in Türkistan'ı İlk İstila Projesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:4, Konya, 1999, s. 252.

⁸⁸Enver Konukçu, "Çin'den Batıya ve Hindistan'a Giden Chang Chien Fa-Hsien Sung Yün ve Hsüan Tsang", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:1-2, Erzurum, 1970, s. 95.

⁸⁹Ahmetcan Asena, a.g.e., s. 45.

Tibetlilere yakalandığından, kuzey yolunu kullanan elçilerin ise Hunlar tarafından engellendiğinden bahseder ve doğrudan Hindistan üzerine deniz yoluyla elçi yollanması fikrini öne sürer, bu sıra dışı bilgi ilerleyen zamanlarda kullanılmayı bekleyecektir⁹⁰.

Yeni bir coğrafya hep bilinmezlerle gark olmuştur. Seyyah Chang Chien'in raporu ise birçok bilinmezi bilinir kılmakla beraber, seyahati adeta Avrupalıların 15. yüzyılda yapmış oldukları coğrafi keşifleri andırır⁹¹. Örneğin Batılılar domates tohumunu Avrupa'ya getirirken; Chang Chien yonca tohumunu ve asma çubuklarını Çin'e getirmiştir. Böylelikle yeni bitki türleri Çin'in florasında değişmelere neden olmuştur⁹². Tabii sadece bitki coğrafyasındaki zenginleşme söz konusu değildir. Batı bölgeleriyle Çin'in doğrudan temasının olmaması bu ülkelerle ilgili efsanelerin Çin'e gelmesine neden oluyordu. Efsaneye dönüşen Ta-yüan'ın (Fergana) kan terleyen atları imparatorun kulağına gelmişti. İmparator bu efsanevi atları kendi ülkesinde ve ordusunda görmek istiyordu. Chang Chien'in bölge ile anlatılarında özel bir yer ayırdığı bu at sürülerine Çinliler ulaşmak için çok çaba sarf etmişlerdir⁹³. Hatta Çin'in batıya doğru yayılma politikasının temelinde bozkırın küçük atlarına oranla daha büyük ve güçlü olan bu atlara ulaşma hedefinin olduğu, bile düşünülmüştür⁹⁴. Bir örnek daha verilecek olursa o dönemde batıda oldukça yaygın bir metotta para darp edilmekteydi. Bu hâkimiyet sembolününün bir gereği de o dönemki kral, imparator ya da sultanın paranın üzerinde resmedilmesi idi. Şayet yönetici değişecek olursa parada buna istinaden tedavülden kalkıyordu. Hâlbuki Çin'de bu uygulama bilinmiyordu. Chang'ın bu önemli seferi bu bilgileri de Çin'e getirip, yeni uygulamaların önünü açıyordu⁹⁵.

Chang Chien raporunun geniş zamandaki en önemli sonucu ise Hun Devleti'nin yıkılmasına değin sürecek bir durumu tetiklemesidir. Çin Batı'daki hazineyi keşfedince hâkimiyet altına aldığı ya da kendi yanına çektiği devletçiklerin yardımıyla artık İpek Yolu üzerinde tam bir hükümlanlık kurmuştur. Böylelikle ticaret yollarından elde edilen vergi gelirleri artık Hun devletinin kasasına değil; Han Hanedanı kasasına girmektedir. Hun Devleti ikinci darbeyi ise güçlenen Çin'den gelen haraçların kesilmesiyle yemiştir. Malî durumun bozulması iç huzurun ortadan kalkmasına neden olmuş, isyanlar ve Çin

⁹⁰Bahaeddin Ögel, a.g.e., s. 9.

⁹¹Lajos Ligeti Chang Chien'i bu yüzden Orta Asya'nın Kristof Kolombosu olarak nitelendirir. Bkz. Lajos Ligeti, (Çeviren: Nurer Uğurlu), *Tarihte Türk Yurtları*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 71.

⁹²Özkan İzgi, a.g.e., s. 335.

⁹³İbrahim Kafesoğlu, "At", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 27.

⁹⁴Peter Golden, (Çeviren; Osman Karatay, Serkan Acar), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Ötüken Yayınları, 6.Baskı, İstanbul, 2016, s. 76.

⁹⁵John Keay, a.g.e., s. 139.

entrikasıyla devletten tabi boyların ayrılmasını artmıştır⁹⁶. Görüldüğü üzere sıradan bir casus raporu adeta bir siyasî, askerî, iktisadî, vb. şartları tersine çeviren bir anahtar hükmünde tarih sahnesinde yer etmiştir.

Chang Chien'in raporu Türk Tarihi'nin ilk dönemleri hakkında çok kıymetli bilgiler vermektedir. Özellikle Chien'in açtığı yoldan ilerleyen birçok seyyah ilk olarak Türklerin bulunduğu coğrafyayı arşınlayarak, bölgedeki farklı ırk, kültür, din yapılarını ortaya koymuşlardır. Çin'in bu seyyahların raporlarından yapmış oldukları çıkarımlar oldukça önemli görüldüğünden olsa gerek, bu bilgiler Çin arşivlerine kaydedilmiş, gerektiğinde kullanılmak üzere saklanmıştır⁹⁷.

⁹⁶Salim Koca, "Büyük Hun Devleti", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 704.

⁹⁷Varis Abdurrahman Çakan, Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar..., s. 340-341.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FA –HSIEN SEYAHATNAMESİ (399-416)

2.1. Fa Hsien Seyahatnamesi Hakkında Genel Bilgiler

Asya, Türkistan ve Budizm için önemli olan seyahatnamelerden olan Fa- Hsien Seyahatnamesi Çinli keşiş Fa-Hsien tarafından bizzat kayda alındığı için, Budizm'in kadim kaynakları arasında yer tutmaktadır. Bu nedenle seyahatnamenin çok erken tarihlere ait nüshaları bulunmaktadır. Bu tür dinî metinlerin diğer yazınlara göre daha çok kopyalandığından hareketle, karşılaştırmalı metin taramalarının günümüzde bayağı bir önem arz ettiği dikkatten kaçmamaktadır.

Budist literatüre ait kitapların yüzyıllar öncesinden farklı dillere çevrildiğinden hareketle⁹⁸ Budist kaynakların Budizm'in yayıldığı Çin ve Doğu Asya'nın dışında farklı ülkelerde bulunduğu bilinmektedir. Bu nedenle Budizm'in kaynakları içerisinde önemli bir parça olan Çinli Budist rahiplerin seyahatlerine ilişkin kısımlar sadece Çin'de değil, farklı ülkelerde bulunan Budist tapınaklardaki kütüphanelerde yer almaktadır. Bu nedenle Budist literatürün Doğu Asya kısmında yer alan Fa-Hsien Seyahatnamesi'ne ait ilk nüsha 1080-1104 yılları arasında Fu-Chou'da kaleme alınan Ch'ung ning Wan-shou ta-tsang isimli 564 ciltlik eserde yer almaktadır. İzleyen dönemlerde farklı Budist tapınaklarda kopyalar çoğaltılmış ve diğer Budist eserlerde de seyahatnameye yer verilmiştir⁹⁹. Özellikle tapınaklarda özel kısımlarda saklanan kayıtların devlet arşivlerinden daha güvenli ve iyi muhafaza edildiği aşikârdır.

Seyahatnamenin Batılı araştırmacıların dikkatini çekmesi ise 19. yüzyılın ikinci çeyreğine denk gelmektedir. Seyahatname ilk olarak Fransızcaya çevrilmiştir. Jean-Pierre Remusat'ın yapmış olduğu çeviri vefatından dört sene sonra bilimsel ardılları¹⁰⁰ tarafından genişletilerek 1836 yılında Paris'te basılmıştır¹⁰¹. Bu çeviride Fa-Hsien'in

⁹⁸Emine Zehra Turan, "Budizm'de Manastır Hayatı", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi A.B.D. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004, s. 16.

⁹⁹Kürşat Yıldırım, "Fa-Hsien'in Türkistan'da Seyahati", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15/1, Yaz, 2015, s. 46.

¹⁰⁰Remusat gibi Fransız Oryantalist olan öğrencisi Ernest Clerc de Landresse (1800-1862) eseri tamamlamıştır. Yine Alman oryantalist dil bilimci Julius Heinrich Klaproth'un (1783-1835) eserin tamamlanmasında önemli katkıları olmuştur.

¹⁰¹Eserin orijinal ismi Jean Pierre Abel Remusat, *Foé Koué Ki, ou Relations Des Royaumes Bouddhiques: Voyage Dans La Tartarie, Dans L'Afghanistan et Dans L'Inde, Exécuté, à la Fin Du Îve Siècle, par Chy Fa Hian*, Imprimerie Royal, Paris, 1836.

seyahati esnasında karşılaştığı, Orta Asya, Afganistan ve Hindistan'daki Budist krallıklar üzerinde durulmuştur.

Eser yalnızca Fransız Oryantalistler tarafından ele alınmamış, izleyen süreçler içerisinde İngiliz Sinologlarda konuya ilgi göstermişlerdir. İlk olarak seyahat notları Samuel Beal tarafından İngilizceye çevrilerek 1869 yılında Londra'da yayımlanmıştır. Beal'in çevirisinde yalnızca Fa-Hsien'in seyahati anlatılmamış, bununla birlikte Budist keşiş Sung Yün'ün seyahat notları da çevrilmiştir¹⁰². Beal ilerleyen zamanlarda yine Budist kaynaklarla ilgili çevirilerle Doğu dünyasını deşifre etmeye çalışmıştır. Yine Fa-Hsien'in seyahatine ilgi gösteren Herbert Allen Giles, 1877 yılında Londra'da yaptığı İngilizce çeviriyle, Fa-Hsien'in Budist krallıklara ait gözlemlerini İngiliz ilim dünyasına sunmuştur¹⁰³. Yine İngiltere'de sinoloji ilmine büyük katkılar sunan, Budist kaynakların İngilizceye kazandırılmasını sağlayan James Legge'nin Fa-Hsien'in seyahati üzerine 1886 yılında yazmış olduğu çeviri eser önemlidir¹⁰⁴. 40 bölüm halinde yazılan bu çeviri¹⁰⁵, dipnotlarla desteklenmesi, daha fazla ayrıntı içermesi hasebiyle emsallerine oranla daha iyi bir akademik perspektif sunmaktadır. Legge eseri çevirirken, daha önceden yapılan çevirilerden faydalandığını, fakat önceki çevirilerin karşılaştırmalı olarak kritize edilmesi ile çalışmasını ortaya koyduğunu belirtmiştir. Legge ayrıca başka bir çeviri metnini kullandığından da bahsetmiştir. 1880 yılında yapılan bu çeviri Çin'in İngiltere konsolosu Thomas Watters tarafından yapılmıştır¹⁰⁶.

Avrupa'daki Oryantalist akımların iştiağıyla üzerinde çok durulan Budist kaynaklar birçok yabancı araştırmacının da ilgisini çekmiştir. Buradan hareketle gerek 20. yüzyılda, gerekse de 21. yüzyılda, Fa-Hsien'in bu seyahati aralarında Japonca, İtalyanca ve Almancanın bulunduğu birçok dile çevrilmiştir¹⁰⁷. Halen yapılan çevirilerle bölge ülkeleri ve kavimlerinin tarihi hakkında önemli bilgilere ulaşılmaktadır.

Seyahatnamenin Türkçeye tam metin çevrilmemesine rağmen Türkistan ile ilgili kısımları Kürşat Yıldırım tarafından 2014 yılında müstakil bir makale vasıtasıyla

¹⁰²Bahsi geçen eser: Samuel Beal, *Fa-Hsien and Sung-Yun Buddhist Pilgrims, From China to India*, Trübner, London, 1869.

¹⁰³Allen Herbert Giles, *Record of Buddhist Kingdoms*, Trubner, London, 1877.

¹⁰⁴Bahsi geçen eser'in orjinal adı: James Legge, *A Record of Buddhistic Kingdoms: Being an Account by the Chinese Monk Fa-Hien of his Travels in India and Ceylon (A.D. 399-414)*, Oxford, 1886. Bu çalışmanın tam metni aşağıdaki Web sitesinde bulunabilir:

http://www.buddhanet.net/pdf_file/rbddh10.pdf Erişim Tarihi: 28.05.2019 Saat:18.00

¹⁰⁵James Legge'nin belirttiğine göre eserin bölümler halinde tasarlanması Julius Heinrich Klaproth'un tashihi sonrasında olmuştur. Böylece ziyaret edilen her yer için ayrı başlıklar altında tasnif yapılmıştır.

¹⁰⁶James Legge, *A Record of Buddhistic Kingdoms: Being an Account by the Chinese Monk Fa-Hien of his Travels in India and Ceylon (A.D. 399-414)*, Clarendon Press, Oxford, 1886, s. 2.

¹⁰⁷Yapılan çeviriler için Bkz. Kürşat Yıldırım, a.g.m., s. 46.

çevrilmiştir. Bu çeviriye esas olan ana metin Tahisho Shishu Daizokyo isimli Budist külliyyatın seyahatnameyi içeren kısmıdır.

2.2. Fa-Hsien'in Biyografisi

Fa- Hsien'in¹⁰⁸ hayatı hakkında detaylı ve yoğun bilgi içeren bir kaynak bulunmamaktadır. Onun seyahatini not alırken, yaşamıyla ilgili bilgilerden bahsetmesi ya da onunla ilgili parça parça biyografik bilgi veren kaynaklardaki pasajların birleşmesiyle hayatıyla ilgili az miktarda malumat bir araya gelebilmektedir.

Seyahatinden önceki yaşamı hakkında en önemli bilgileri James Legge vermiştir. Legge'nin verdiği bilgilere göre; Fa-Hsien 337 yılında bugünkü Çin'de dünyaya gelmiştir. Memleketi bugünkü Çin'de Shan-Hsi eyaletine bağlı Ping- Yang¹⁰⁹ şehridir. Kendinden büyük 3 kardeşe sahip olan Fa-Hsien, kardeşlerinin küçük yaşlarda yaşama veda etmeleri üzerine, hastalandığı zaman babasının girişimiyle Budist tapınağa adanmak üzere teslim edilmiştir. Hastalığı atlatan Fa-Hsien, sonrasında tapınaktan evine dönmeyi reddetmiştir. On yaşında babasını kaybeden Fa-Hsien, bu kez dayısının girişimleriyle dul kalan annesinin yanına dönerek, ona yardımcı olması hususunda telkinlere maruz kalmıştır. Fakat Fa-Hsien dayısının teklifini reddetmiş ve kendisini hayatın tozlu ve kirli yollarından uzak tutmak için tapınağa adadığını belirtmiştir. Yine onun cesaretini göstermesi açısından Legge'nin bahsettiği hikâye önemlidir. Bu hikâyeye göre günün birinde manastırda, yemek için hazırlığını yaptığı esnada manastıra tahıl hırsızları gelmiştir. Manastır sorumlusunun kaçmasına rağmen Fa-Hsien cesurca hırsızlara yaptıklarının kötü bir şey olduğu uyarısını yapmıştır¹¹⁰. Onun yaşadığı bu hikâyenin dinî bir aziz anlatısı mı, yoksa gerçekten mi yaşandığı bilinmese de hayatının ilk yılları hakkında göze çarpan önemli bir anekdottur.

Budist bir rahip olarak sürdürdüğü ömrünün en önemli kısmı ise; dinî anlayışı gereği yapmış olduğu seyahatte geçmiştir. Fa-Hsien meşhur yolculuğuna 399 yılında o dönemki Çin'in başkenti Chan-gan'dan¹¹¹ başlamıştır. Seyyahın 337 yılında doğduğu düşünülürse yolculuk için oldukça yaşlıdır. Bu nedenle yolculuğu esnasında kendisine

¹⁰⁸Fa-Hsien ismi rahibin gerçek ismi değildir. Asıl ismi Kung'tur Fa- Hsien onun dinî adıdır. Bu isim "Yasanın Şanlı Efendisi" manasına gelmektedir. Bkz. James Legge, a.g.e., s. 3.

¹⁰⁹Ping- Yang Çin'in İlkbahar Sonbahar diye bilinen evresinde kullanılan eski bir şehir ismidir. Bu şehir günümüzde Çin'de Linfen olarak bilinmektedir. Bkz. <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Pingyang>

¹¹⁰James Legge, a.g.e., s. 15.

¹¹¹Bu bölge Çin'e uzun yıllar başkentlik etmiş önemli bir şehirdir. M.Ö. 202'de kurulduğu tahmin edilmektedir. Bugünkü Shan-shi bağlıdır. Günümüzdeki ismi Zian'dır. Bkz. Biçurin Nikita Yakovleviç, a.g.e., s. 45.

yardımcı olabilecek insanlarla¹¹² yolculuk etmiştir. 399 yılında başladığı bu yolculuğu oldukça meşakkatli geçmesine rağmen hedefine ulaşarak 412 yılında Çin'e dönmüştür. Seyahatinin büyük kısmı ise kendisine hedef olarak seçtiği Hindistan toprakları içinde olmuştur. Yaklaşık seyahatinin yedi yılı gibi toplam sürenin neredeyse yarısını Hindistan topraklarında geçirmiştir. Hindistan'da kaldığı bu uzun zaman dilimi içerisinde iyi bir şekilde Budist eğitimi almış, Çin'de olmayan Budist kaynaklara ulaşmış ve ele geçirdiği bu kaynakları Sanskritçe öğrenip Çinceye çevirmiştir. Bu uzun yolculuğu esnasında tapınaklar en önemli mola alanları olmuş, birçok şehir ve bölgeyi ziyaret etmiştir¹¹³.

Memleketine döndüğü zaman yaklaşık 77 yaşında olan Fa-Hsien Hindistan'ı ziyaret ederek hacı olmakla beraber Çin'e döndüğü zaman aziz payesi almış, kendi dinî kesimi tarafından yüksek bir popülariteyle benimsenmiştir¹¹⁴. Fa-Hsien ülkesine döndükten sonra da çeviri faaliyetlerine devam etmiştir. Hatta ilerlemiş yaşına rağmen güneye seyahat etmek istemiş, bölgede ileri gelen birisi tarafından ikna edilmek istenmiştir. Fakat Fa-Hsien ömrünü adadığı davasından vazgeçmemiş, ilk olarak başkent Jiankang'a¹¹⁵ gitmiştir. Burada Hintli bir Budist rahibi manastırına getirmiş, beraber ömrünün son yıllarına kadar Budist metinleri çevirmeye devam etmiştir¹¹⁶. Son olarak Jing-Zho'da bir manastırda görevine devam ederken, 88 yaşında ömrünü tamamlamıştır¹¹⁷.

2.3. Fa-Hsien'in Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri

Fa-Hsien'in dünyaya geldiği, yaşamını sürdürdüğü dönemde Çin genel olarak istikrarsızlığın hüküm sürdüğü, siyasî güçlü bir otoritenin bulunmadığı, yönetimin sık sık el değiştirdiği bir zamana tekabül etmektedir. Çin 220 senesinde Han İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla beraber, dört yüzyıl süren kaotik bir döneme

¹¹²Fa-Hsien Seyahat notlarının ilk kısmında bu şahısları ismen vermiştir. Bu şahıslardan yalnızca birinin seyahati tamamlayarak ülkeye döndüğü bilinmektedir.

¹¹³Varis Abdurrahman Çakan, Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar...", s. 337.

¹¹⁴Tansen Sen, "The Travel Records of Chinese Pilgrims Faxian Xuanzang and Yijing", *Education About Asia*, Cilt: 11, Sayı: 3, Kış, 2006, s. 27.

¹¹⁵Jin Hanedanına ve Doğu Wu İmparatorluğuna başkentlik yapmış eski bir Çin şehri. Bkz. <https://en.wikipedia.org/wiki/Jiankang>

¹¹⁶Xican Li, "Faxian's Biography and His Contributions to Asian Buddhist Culture: Latest Textual Analysis", *Asian Culture and History*, Sayı: 8/1, Published by Canadian Center of Science and Education, 2016, s. 41.

¹¹⁷Kürşat Yıldırım, a.g.m., s. 47.

girmiştir¹¹⁸. Han İmparatorluğunun büyük bir devlet olması mirası üzerinde pay isteyen üst düzey bürokratlar, askerler, asiller arasında uzun çatışmalara neden olmuş, sonuçta birbirinden bağımsız üç devlet zuhur etmiştir. Çin tarihinde Üç Devlet Dönemi olarak nitelendirilen bu dönemde, Wei, Wu ve Shu devletleri sık sık savaşmalarına karşın tek bir çatı altında birleşememiş ve Çin için tam anlamıyla bir parçalanma süreci diyebileceğimiz bir dönem başlamıştır. Üçüncü yüzyılın sonu, dördüncü yüzyılın başlarına gelindiğinde ise 16 Devlet dönemi adı verilen bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Çin'in barbar olarak nitelendirdiği başka etnik aidiyete sahip milletler Çin'in siyasî sınırları içine girerek yeni özgür devletler kurmuşlardır. Çin'in içinde birbirinden bağımsız 16 devletin birbiri ardınca devam eden bu siyasî hâkimiyetleri istikrarsızlığı körüklemekle beraber, Çin'in daha kozmopolit bir kimliğe bürünmesine neden olmuştur. Farklı milletler değişik bölgelerde hüküm sürerken, sık sık zuhur eden isyanlar yaşanan siyasî sıkıntıların doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır¹¹⁹.

Fa-Hsien'in yaşadığı dönemin en önemli siyasî olayı ise hiç şüphesiz ki Çinlilerin Kuzey Wei dedikleri Tabgaç (To-pa) devletinin kurulmasıdır. 376 yılında Tibet kökenli Fu-chien tarafından yıkılan eski To-pa devleti mirası üzerinde birçok boy ve kabile zuhur etmiştir. Bu boy ve kabilelerin kuzeyde sayısı 119 olduğu bilinen kabile grubu ile bağlanarak yeni bir oluşum içine girmesi üzerine 385 yılında Tabgaç Devleti kurulmuştur. Zamanla Tibet kökenli Fu-chien'in güç kaybetmesi ve verimli bölgeleri hâkimiyeti altına alan Tabgaçlar, Liang ve Chin gibi güçlü siyasî otoriteler üzerinde hâkimiyet kurarak yaklaşık 200 yıl Çin'e damgasını vurmuştur¹²⁰.

Bu dönemdeki Çin İmparatorlarının siyasî otoriteyi sağlamakta güçlük çektikleri görülür. Kuzeyli kavimlerin özellikle Hunların tehdidine boyun eğen Çinli imparatorların bu pasifliği kuzeyden ülkenin büyük bir göç almasına neden olmuştur. Hatta 1 milyona yakın kuzeyli Çin ülkesine yerleşmiş, nüfusun etnik ağırlığı daha karışık bir hal almıştır. Üstelik ilk zamanlarda yeni göç edenlerle Çinliler arasında kaynaşma olduğunu söylemek güçtür. Bu büyük kitlenin Hun istilasını bekleyerek, yeni yerleştikleri bu topraklarda daha mutlu ve müreffeh bir hayatı düşlemesi ülke içinde

¹¹⁸Özkan İzgi, "Orta Asya'nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyetiyle İlişkiler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:1, Ankara, 2002, s. 692.

¹¹⁹Gülçin Çandarlıoğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 19.

¹²⁰Ahmet Taşağıl, *Bozkır Kağanlıkları Hunlar Tabgaçlar Göktürkler Uygurlar*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 78-100.

gerilimi sık sık arttırmıştır¹²¹. Ayrıca kuzeyden gelen kavimlerin bazılarının kendi kurtuluşlarını garantilemek adına Çinli sülalelerle ortaklık yaptığı görülür. Bazı Çinli sülaleler doğal olmayan kuzey göçüne rağmen anlaştıkları bazı Hun ailelerini topraklarında misafir ederek diğer düşman sülalelere karşı güç kazanmak istemiştir¹²².

Özellikle Fa-Hsien'in doğumundan önce çok önemli bir sosyal kırılma olan Beş Barbarlar İsyanı görülmüştür. Dördüncü yüzyıl, bu isyanların çoğalmasından yüzünden hem halk hem de siyasî erkin güç kanatları için karanlık bir dönem olarak anılmıştır. Bu karanlık dönemde ülkenin muhtelif yerlerinde eşkıya grupları meydana gelmiş, bunların yaptığı çapul faaliyetleri halk için oldukça yıpratıcı olmuştur. İnsanlar güvenlik ihtiyacından dolayı sık sık yerlerini değiştirmiş, açlık ve fakirlikle yüzleşmiş, değişik gruplar halinde yeni topluluklar oluşturarak, himaye bulacakları yeni bir yeri aramışlardır. Halkın güvenlik telaşına karşın yerel beyler iyi tahkim edilmiş surların arkasına sığınmıştır¹²³. Halkın yerel beylere tamah göstererek onlara sığınmaları sayesinde Ortaçağ Avrupası'nın feodal yapısına benzer bir tablo Çin'de ortaya çıkmıştır.

Fa-Hsien'in yaşadığı devrin en önemli özelliklerinden biriside Çin'in kabuğunu kırmaya başlamasıdır. Bunun en önemli sebebi Budizm'in ülkeye girişidir. Han döneminde ülkeye giren¹²⁴ Budizm'in tam manasıyla etkili olmadığı bir gerçektir. Çünkü Konfüçyüs Felsefesi halen ülke içinde güçlü bir konumda etkisini göstermektedir¹²⁵. Fakat üçüncü yüzyıl sonrası dönemde Budizm ülkede yaygınlaşmaya başlamış, dördüncü yüzyılda ise yayılma zirveye ulaşmıştır¹²⁶. Budizm sadece bir din olarak ülkeye girmemiş, içinde barındırdığı kültür unsurlarını da Çin'e taşımıştır. Bu nedenle Budizm'in Çin'e kazandırdıkları sadece dinî başlık altında ele alınmayacak kadar çoktur. Budizm sayesinde Çin'in Batıya olan algısında köklü değişiklikler yaşanmıştır. Zamanla Fa-Hsien gibi batıya Budizm'in öğretilerini Çin'e getirmek için hareket eden hacılar, Çin ile Asya'nın batı bölgeleri arasında bir köprü görevi görmüştür¹²⁷. Fa-Hsien'le beraber artık Doğu'yu Batı'ya bağlayan bu din köprüsü iki

¹²¹Cihad Baban, *İsa Öncesinden Günümüze Kadar Çin Tarihi*, İstanbul, 1983, s. 37.

¹²²Pulat Otkan, a.g.e., s. 34.

¹²³S. Can Yolaç, *Herkes İçin Çin Tarihi Siyaset Kültür Medeniyet*, Olasılık Yayınları, İstanbul, 2016, s. 106.

¹²⁴Enver Konukçu, a.g.m., s. 95.

¹²⁵Ray Huang, *Çin Tarihi Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007, s. 92.

¹²⁶Bu dönemde ülkede Budizm'in yaygınlığını göstermesi açısından o dönemin başkenti Chan'gan'da yaklaşık 180 tapınağın bulunduğu ve rahip sayısının 4000'in üzerinde olduğu belirtilmektedir. Bkz. John Keay, a.g.e., s.202.

¹²⁷Wolfram Eberhard, a.g.e., s. 125.

yönlü işlemeye başlamış, Doğudan gelen Budist rahipler Çin'e yerleşmiş ve yeni tapınaklar açmışlardır. Yeni Budist misafirlerin getirdiği dinî kitaplar ve verdikleri eğitim sayesinde Budizm'e olan ilgi her geçen gün daha da fazla artmıştır. Hatta öyle ki Budizm'in bu dönemde toplumsal barış ve huzurun temini noktasında bir araç olarak kullanıldığı da vakî olmuştur. Bu nedenle Budizm bir kaynaşma vesilesi olarak görülmüştür. Özellikle batıdan ülkeye gelen bu yeni dinin etkileriyle Çin kendi iç barışını aramanın yollarını aramıştır. Ülkenin kuzeyine hâkim olan kavimlerin farklı yapısının etkisiyle, derin farklılıklarla kendisini gösteren iki kutuplu görünüm Budizm ortaklığıyla aşılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Çin batıyla köprüler kurarken, göçebe kuzeyli komşularıyla buzları eritmiştir. Her ne kadar Çin kuzeyli komşularını barbar olarak nitelendirse de Çin ekonomisinde kuzeyin etkileri görülmüş, hayvancılık yaygınlaşmış ve tarım yöntemleri farklılaşmıştır¹²⁸.

Özellikle batıdan ülkeye gelen yeni dinin etkileriyle Çin kendi iç barışını aramanın yollarını aramıştır. Ülkenin kuzeyine hâkim olan kavimlerin farklı yapısının etkisiyle, derin farklılıklarla kendisini gösteren iki kutuplu görünüm Budizm ortaklığıyla aşılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Çin batıyla köprüler kurarken, göçebe kuzeyli komşularıyla buzları eritmiştir. Her ne kadar Çin kuzeyli komşularını barbar olarak nitelendirse de Çin ekonomisinde kuzeyin etkileri görülmüş, hayvancılık yaygınlaşmış ve tarım yöntemleri farklılaşmıştır.

2.4. Fa-Hsien'in Seyahatinin Amacı

Üst düzey bir rahip olarak adanmışlığın zirvesinde olan Fa-Hsien, hedeflediği aziz payesine ulaşmak ve hacı olmak kastıyla uzun Hindistan yolculuğuna karar kılmıştır. Fa- Hsien genel olarak böyle bir amaç güderken, özel olarak başka bir misyonu da üstlenmiştir.

Çin'de üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda yaygınlaşmaya başlayan Budizm'in en önemli sıkıntılarından birisi de dinin tam manasıyla öğretilerinin kavranılmasında güçlük çekilmesiydi. Dinin kaynağından uzak bir mevki de olan Çin'e gelen Budist öğretmenlerin tam manasıyla halkı aydınlatamamasının çeşitli sebepleri olmakla birlikte dil sorunları Çin halkının yeni dine adaptasyonunu zorlaştırıyordu. Çin'deki bilginlerin Sanskritçe metinleri Çinceye çevirmelerine karşın gerek çeviri sorunları gerekse de literatürün tamamının bulunmaması eksiklik olarak ortaya çıkmaktaydı. Bu ortamda ilk

¹²⁸S. Can Yolaç, a.g.e., s. 120.

olarak Budist Literatürün bütün metinlerinin Çin'de bulunması, Sanskritçeye vakıf rahiplerin sayısının artması ve bu hedeflere ulaşılması için kendini adanmış rahiplerin görev alması gerekmektedir.

Bu nedenle Fa-Hsien memleketinden çok uzaklara gitmeyi kendisine görev bilmiştir. Tapınaktaki görevi esnasında Buda Literatürü'nün önemli kısımlarının Çin'de olmadığını ve eldeki metinlerin ise eksik olduğunu fark etmiştir¹²⁹. Özellikle Buda Külliyyatı'nın önemli bir parçası olan Vinaya Pitaka¹³⁰'nın Çin tapınaklarında bulunmaması sebebiyle Hindistan yollarına düşmüştür¹³¹.

2.5. Fa-Hsien'in Takip Ettiği Güzergâh

Fa-Hsien'in izlediği yol genel olarak dikkate alındığı zaman, kendisinden önce batıya gitmiş olan seyyahların güzergâhını takip ettiği dikkat çeker. Özellikle milattan önce ikinci yüzyılda Chang Chien'in batıya giderken izlediği güzergâh uzun yıllar boyunca ticaret amacıyla kullanılarak, transit bir yol halini almıştır. İlk çağların önemli ticaret yolları Fa-Hsien'in izlediği yolla örtüşmekle beraber seyyahın hedefinin Hindistan olması ve dinî bir misyona binaen hareket etmesi nedeniyle pazar alanlarının birleştiği yolları her zaman takip etmemiştir.

Fa-Hsien yolculuğuna Ch'ang-an'dan başlamıştır. Meşhur İpek Yolu'nun başladığı yer olan Çin'in ilkçağlarında önemini korumuş bu önemli şehirden çıktıktan sonra batıya doğru devam eden seyyah Çin'den çıkan bütün seyyahların yaptığı gibi kuzey İpek Yolu'nun giriş kapısı olan Gansu Koridoru'na girmiştir. İlk ziyareti Çin'in kuzeybatısında önemli bir merkez olan Lian¹³² olmuştur. Buradan Gansu Koridoru'nun batı ucu olan bugünkü Budizm içinde önemli bir merkez olan Dunhuang'a uğrayan seyyahın, bir diğer durağı Tarım Havzası'nın önemli şehri şimdiki Loulan olmuştur. Loulan'dan bugünkü Doğu Türkistan sınırları içinde bulunan Taklamakan Çölü'nün kuzey tarafındaki Karaşar'ı ziyaret eden seyyah, bahsedilen çölü geçerek İpek Yolu'nun

¹²⁹Kürşat Yıldırım, a.g.m., s. 47.

¹³⁰Budizm'in en eski kaynaklarından biri olan Tıpitaka üç önemli kitap halinde telakki edilir. Bu üç kitabın her biri sepet olarak sembolize edilir. Sepetler aslında dinin esaslarını belirleyen disiplin sepeti olarak düşünülür. Bu disiplin sepetlerinden biri olan Vinaya Pitaka keşişlerin uyması gereken kuralları ortaya koyar. Rahip ve dinen inananların nasıl davranması gerekeceğini kalem kalem anlatır. Ayın belirli günlerinde keşişler tarafından düzenli okunur. Budizm için oldukça önemlidir. (Bkz. Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Muhammet Alparslan Küçük; *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014, s.297.

¹³¹Damien Keown, "Vinaya Pitaka", *A Dictionary of Buddhism*, Oxford University Press, Suffolk, 2003, s.92.

¹³²Günümüzde Lanzhou olarak bilinmektedir. Seyyahın ziyaret ettiği dönemde Liang bağımsız devletine başkentlik yapmaktadır.

güney kısmını kullanmaya başlamıştır. Taklamakan Çölü'nün güneyinde kurulmuş olan Türkistan'ın kadim şehirleri Kargılık, Hoten, Taşkurgan'ı geçen seyyah Pamir Dağları'nı aşarak, bugünkü Pakistan topraklarına giriş yapmıştır¹³³.

Harita 2: Fa-Hsien'in Çin'den Hindistan'a olan yolculuğu (Kürşat Yıldırım, a.g.m., s. 56)

Pakistan ve Kuzey Hindistan'da Darada şehrinden sonra İndus Vadisi'ne giren Fa-Hsien Udyana, Gandhara, Taxilla ve Peşaver gibi Kuzey Hindistan'ın önemli şehirlerini ziyaret etmiştir. Sonra Hindistan'ın güneyine doğru yoluna devam ederek Nagara, Bhida, Mathura gibi orta Hindistan'ın önemli merkezlerine uğramıştır. Sankisa şehrinden sonra yönünü Doğu Hindistan'a çeviren Fa-Hsien bu bölgenin önemli merkezlerini ziyaret etmiş, Hind Okyanusu kıyısında bulunan Tamralipti şehrinden deniz yoluyla¹³⁴ Sri-Lanka'ya geçmiştir. Buradan deniz yolu ile bugünkü Endonezya'da Palembang şehrine geçmiş, buradan deniz yolu ile Çin'in Quingzho şehrine oradan da Nanking şehrine ulaşarak, 14 yıllık uzun yolculuğunu ülkesine dönerek bitirmiştir¹³⁵.

Fa-Hsien'in güzergâhını belirlerken en önemli ölçüt, yolunu dinî merkezler ile kesiştirmek olmuştur. İpek Yolu'nun kadim kavşak noktalarını ziyaret ettikten sonra, Hindistan içerisinde önemli dinî merkezleri ziyaret etmekten geri kalmamıştır.

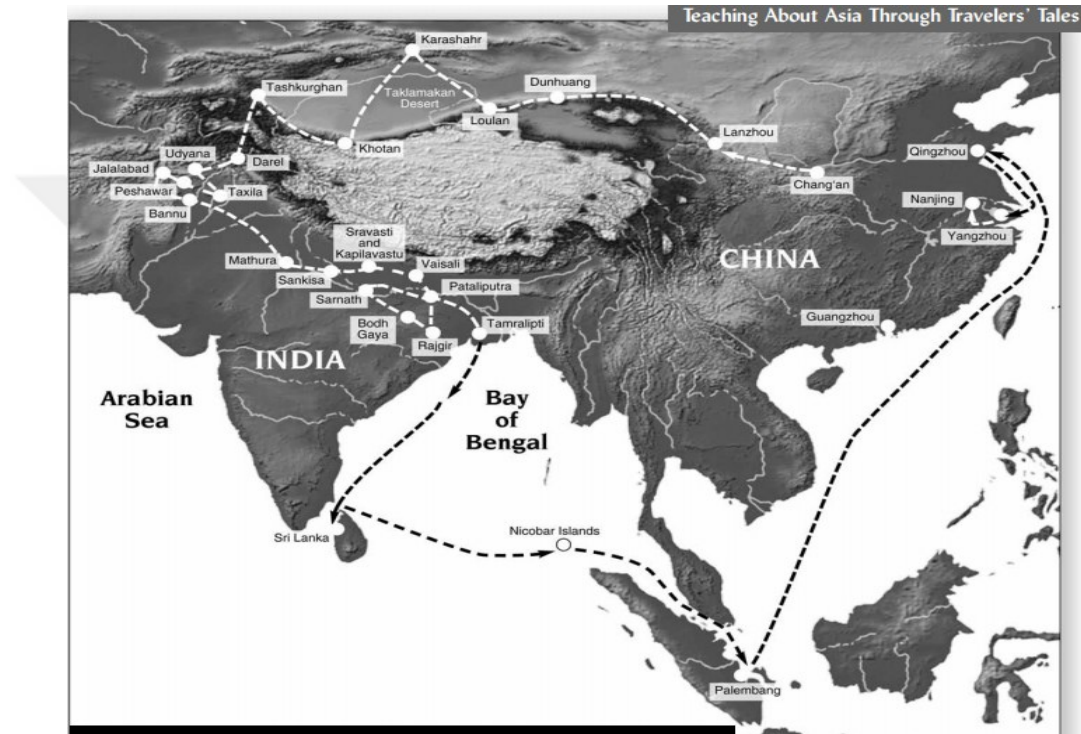
¹³³Varis Abdurrahman Çakan, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar...", s.347.

¹³⁴Mehmet Ali Beyhan, Geçmişten Günümüze Seyahatler ve Seyahatnameler, Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 23

¹³⁵<https://www.ancient-buddhist-texts.net/Maps/Silk-Routes/Chinese-Pilgrims.html>

Genellikle seçtiği konaklama alanlarının manastırlar olması, Budist cemaatin bulunduğu bölgeleri onun için cazip hale getirmiştir.

Fa-Hsien'in kendisinden önceki seyyahlara göre şanslı olmasını sağlayan faktörlerin başında kat ettiği yolun daha fazla tecrübe edilmiş olmasıdır. Zira kendisinden 5 yüzyıl önce yol aldığı topraklar Çin için bilinmezlerle doluydu. Ama onun yolculuğu öncesi güzergâhı takip eden binlerce ticaret kervanı, yolu daha kullanışlı hale sokmuştur.

Harita 3: Fa-Hsien'in Seyahatinin Genel Görünümü (Tansen Sen, a.g.m., s. 25.)

2.6. Fa-Hsien'in İzlenimleri, Seyahatnamesinin Önemi ve Değerlendirilmesi

Fa-Hsien uzun seyahati boyunca birçok olay, şahıs, durum üzerine izlenimlerini kaleme almıştır. Anlatısının büyük bir kısmını Budizm ile doğrudan ilgili mekân, kurum, kişiler vb. bilgileri aktarmaya çalışmıştır. Görevinin doğası gereği Budizm'in çatısı altına giren en küçük ayrıntılar bile gözünden kaçmamıştır. Seyyahın Budizm'le ilgili verdiği bilgiler kendisinden sonra bir dinî literatürün parçası olacağından, bu anlatılar içinde geçen dinî hikâyeler vasıtasıyla vaazlar düzenleneceğinden ve Budist cemaati yönlendirmeye matuf birçok bilginin sadakatle bir rahip özverisiyle ele alındığından dolayı, anlatılanların sahih olması gerekliliği söz konusudur.

Fa-Hsien ele almış olduğu bölgeyi ilk olarak dinî bir bakış açısıyla süzgeçten geçirir, Budizm ile alakalı izlenimleri bu nedenle süzgecin üst katmanında kalan anlatısının temelini oluşturur. O dinî yönelimi dolayısıyla algıda oldukça seçicidir. Bunun yanında Budizm dışı inanışlar, farklı dinî yaklaşımlar yer yer kendi inanışlarıyla kıyas edilerek sunulur. Ziyaret edilen bölgedeki Budizm öğeleri iyi şekilde irdelenir. Cemaatin sayısı, bağlı buldukları Budizm mezhebi ve dinî inanışlarına bağlılıklarının nasıl olduğu, ibadetlerini doğru yapıp yapmadıkları hakkında bilgi verir. Örneğin; "Sonra tekrar 15 gün kuzeybatıya ilerleyip vardılar. Wui memleketine, burada da keşişler 4000 küsur kişiydiler ve hepsi küçük araba (Hinayana) mezhebine¹³⁶ bağlıydı. Dinî kaideleri muntazamdı.¹³⁷"

Fa-Hsien'in dinî anlatımının üstün yanlarından biriside yapılan dinî ayinleri adeta bir romancı gibi bütün detaylarıyla anlatmasıdır. Örneğin; Hoten'deki "Xin Xiang" ve Kaşgar'daki "Ban he Yue Shi" isimleri verilen ayinlerin anlatımı oldukça etkileyicidir. Hoten'deki ayinin gayet sistematik bir şekilde düzenlendiğini, 14 gün süren ayini her gün bir manastır olmak üzere 14 manastırın organize ettiğini belirtir. Ayrıca bu ayine katılan kral ve kraliçe yerine getirmek zorunda oldukları ritüellerin neler olduğunu görsel olarak iyi betimlenmiş bir şekilde izah eder¹³⁸: "Rahipler şehirden 4- 5 Li ileride dört tekerlekli, dokuz metre yüksekliğinde bir araba hazırlarlar. Arabayı gayet zengin bir şekilde süslerler. İçine Buda'nın heykelini koyarlar. Bu mukaddes araba şehir kapısına yaklaşınca kıral şapkasını ve elbiselerini çıkarır, yenilerini giyer. Fakat ayakları çıplak olarak, elinde kokular ve çiçeklerle arabaya yaklaşır. Adamları onu takip eder. Arabanın önüne gelince, başı önde diz çökerek dua eder. Sonra elindeki çiçekleri önüne serper ve kokuları yakar. Araba şehir kapısından girince kraliçe ve saraylı

¹³⁶Budizm'deki iki önemli mezhepten biridir. Buda'nın vefatından sonra Budizm'in öğretileri açısından farklılıklar zuhur etmiştir. Sık sık konsiller düzenlenerek orta yol bulunmaya çalışılmış fakat yine de çok farklı fraksiyonlar ortaya çıkmıştır. Zamanla ayrılıklar körüklenmiş 18 farklı mezhep çıkmıştır. 1. yüzyıl olarak tahmin edilen döneme gelindiğinde ise Büyük Araba (Mahayana) mezhebi ortaya çıkmış bu mezhebin karşısına ise Hinayana isimli mezhep çıkmıştır. Mahayana mezhebi bütün insanlığı kurtarmak kastıyla hareket ettiğinden Büyük Araba olarak isimlendirilmiştir. Hinayana mezhebi ise kişisel kurtuluşu hedeflediğinden Küçük Araba olarak isimlendirilmişlerdir. Aralarındaki fark kısaca budur. Hinayana mezhebi dinin klasik ekolüne bağlı oldukları için kendilerine "Ataların öğretilerine sadık kalanlar" demişlerdir. (Bkz. Abdurrahman Küçük; Günay Tümer; Muhammet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014, s. 308.

¹³⁷Kürşat Yıldırım, a.g.m., s. 48.

¹³⁸Pinyan Ma, *Xinjiang'daki Dinler*, Wuzhou İletişim Yayınevi, Xinjiang, 2004, s. 15.

bayanlar arabanın üstüne çiçekler serperler. Bu merasim ayın on dördünde sona erer, kiral ve kraliçe saraylarına dönerler.¹³⁹"

Fa-Hsien'in din dışı anlatımları da önemlidir. Özellikle coğrafya, iklim ve bitki örtüsüne dair verdiği bilgiler kendinden sonraki hacılar ve yolcular için fikir verecek düzeyde ayrıntı içermektedir. Türk tarihi için önemli bir yer olan Fergana'nın anlatıldığı kısımda; "Memleket dağlık ve soğuktu. Herhangi bir tahıl yoktu. Sadece buğday yetiştirirdi. Toplanan keşişler yıllıklarını aldıklarında artık sabahları daima kırağı çalardı¹⁴⁰." Ayrıca diğer yerlerde olduğu gibi Fergana'nın dinî yaşamını es geçmemiş, buradaki rahip sayısı, mezhep ve dinî merasimler hakkında bilgi vermiştir¹⁴¹.

Sosyal yaşama ilişkin bilgiler de Fa-Hsien'in dinî anlatısının arasında kendisini göstermektedir. Örneğin Fergana insanının Çinlilerle kıyaslanmakta ortak noktalar dile getirilirken, farklılıklar dikkat çekici bir şekilde sunulmaktadır: "Bu dağların doğusundaki insanların elbiseleri Çin'deki insanlarda olduğu gibi kaba kumaştan yapılmıştır. Ama ince yünlü kaba kıldan yapılmış kumaşlara gelince farklıydı¹⁴²."

Fa-Hsien'in anlatısı genel olarak incelendiğinde Çin ile kıyaslanmanın sadece sosyal yaşamın değil hayatın diğer alanlarında da olduğu görülecektir. O değerlendirdiği bölgenin siyasî, idarî, dinî, kültürel yaşamının tamamını Çin ile kıyaslamaktadır. Bu kıyas edilen değerlerin kayda alınması, aslında Fa-Hsien'in yabancılığının etkisiyle bölgedeki halktan bu davranışı beklememesi gerçeğini dışa vurur. Ona göre bu kavimlerin fazlasıyla iptidai olması gerekmekte, bu nedenle ilkelin dışına çıkan dikkate alınmayacak basit mevzular bazen Fa-Hsien tarafından kayda alınmaktadır. Kısaca yeme-içme benzeri kültürel olguların böylesine seyyahın dikkatini çekmesi beklenilenden farklı bir yapının gözlemlenmesinden kaynaklanmaktadır: Fa Hsien'in seyahat notlarında da bu gerçeği gözler önüne seren bir cümle bulunmaktadır. Örneğin; Mathura bölgesindeki insanları tanımlarken Çin'deki insanlar gibi yiyip içiyorlar tabirini kullanır¹⁴³. Bununla beraber olağandışı kültürel unsurlar da seyyahın oltasına takılır. Yine Hindistan'ın Mathura şehrindeki yeme-içme kültüründen bahsedilirken şu ifadeler kullanılmaktadır: Bu bölgedeki insanlar canlı hayvan öldürmezler. Ülkenin her yerinde et yenilmez, içki içilmez ve soğan, sarımsak tüketilmez... Bu ülkede domuz ve kümes

¹³⁹Nabi Muhadere Özerdim, "Çin Kaynaklarına Göre Çin Türkistanı'nın Şehirleri", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2, Ankara, 1950, s. 235.

¹⁴⁰Kürşat Yıldırım, a.g.m., s. 50.

¹⁴¹Varis Abdurrahman Çakan, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar..." a.g.b., s. 347.

¹⁴²James Legge, a.g.e., s. 12.

¹⁴³Tansen Sen, a.g.m., s. 27.

hayvanları tutulmaz, pazarlarda canlı hayvan satılmaz, kasap dükkânı ve içki satıcısı yoktur¹⁴⁴. Mevzu sadece yeme-içme kültürüyle de sınırlı kalmamaktadır. Batıda iptidai yönelişi olmasına karşın Budizm açısından Çin'e nazaran daha müspet bir tablo çizen kavimleri gören Fa Hsien fazlasıyla şaşırması olmalıdır.

Hoten şehrindeki dinî yapıdan bahseden Fa Hsien'in kayda almış olduğu bilgilerden yola çıkarak, böyle Budizm açısından zengin bir tablo ile karşılaşacağını ummadığı düşünülebilir. Özellikle Gomati Manastırı ile ilgili anlattıkları içinde yetiştiği manastırın günlük ritüellerinden farklı, daha sistematik ve düzenli olduğu fikrini uyandırmaktadır: "Fa Hsien ve beraberindekileri manastırda ağırladı ve (gerekleri) sağladı. Manastırın adı Gomati idi. Bu, Büyük Araba (Mahayana)¹⁴⁵ ibadethanesiydi. 3.000 keşiş vurmali (işaret sesiyle) yemek için hep birlikte kalktılar. Yemekhaneye girdikleri zaman ağırbaşlı ve saygı içinde düzenle (ilerlediler) ve oturdular. Hep birlikte sessizdiler, alet ve çanaklardan ses gelmiyordu. Temiz adamlar yine yemek koyacaklarında (onların) ses çıkarmasına müsaade edilmezdi sadece el parmağıyla işaret edilirdi¹⁴⁶."

Fa-Hsien dinî açıdan Budizm'i tafsilatlı bir şekilde ele alırken başka dinî inanışları dikkate almaz, önemli ritüellerini önemsemez görünür. Sadece insanların Budizm dinine temayüllerinin derecesini ölçer. Örneğin: "Memleketin sıradan insanları ve sramana (sha-man)'larının¹⁴⁷ hepsi T'ien-chu (Hindistan) (din) kaidelerine bağlıydı ancak esaslı olan (da) vardı üstünkörü olan (da)...¹⁴⁸ "Bu onun yaklaşık 50 küsur yıl almış olduğu dinî eğitimden ve üst düzey bir rahip pozisyonundan kaynaklansa gerektir. Oysaki aynı bölgede Budist rahiplerin dinî ritüelleri çok net anlatılırken, şamanların dinî ritüelleri belki Budizm'den daha tafsilatlı olmasına rağmen bilgi verilmemektedir.

Fa-Hsien'in betimlemelerinin gayet iyi olduğu belirtilebilir. Özellikle mevzubahis olan Budizm ile ilgili bir öge ya da bir manastır ise; anlatılan yer en ince ayrıntılarına varıncaya kadar tasvir edilmektedir. Örneğin; Hindistan'ın Khasas¹⁴⁹ şehrinde gördüğü bir aracı şu şekilde anlatır: Şehirde üç veya dört li uzakta 30 m yüksekliğinde dört teker üzerinde hareket eden bir türbe bulunur. Bu mobil türbenin saçakları yedi çeşit değerli taş ve renkli flamalarla süslenmiştir. (Bu arabanın) iki

¹⁴⁴Allen Herbert Giles, a.g.e., s. 29.

¹⁴⁵Bkz. 136 no'lu dipnot.

¹⁴⁶Kürşat Yıldırım, a.g.m., s. 49.

¹⁴⁷Din Adamları.

¹⁴⁸Kürşat Yıldırım, a.g.m., s. 48.

¹⁴⁹Kuzey Hindistan'da bulunan antik bir şehir.

tarafında ortada Bodhisattvas'ın¹⁵⁰ resmi bulunur, bununla beraber (türbenin üzerinde) altın ve gümüşle işlenmiş göksel varlıkların yok oluşu anlatılır¹⁵¹.

Fa-Hsien izlenimlerini kaydederken gitmiş olduğu bölgeler arasındaki mesafeleri genellikle gidilen mesafenin gün cinsinden değerini vererek yansıtmaktadır. Şehir içindeki kısa mesafelerin ve ölçülerin ise li cinsinden değerini bildirmektedir. Onun bu konudaki hassas yaklaşımı güzergâhının daha net biçimde ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Fa-Hsien'in notları Budizm'in tarihi için de önemli doneler içermektedir¹⁵². Hindistan seyahati içerisinde Fa-Hsien Buda'nın yaşamını sürdürdüğü, önemli anılarının olduğu¹⁵³ yerlerin tarihinden, Buda'nın menkıbelerinden ve efsanelerinden bahsetmiştir¹⁵⁴. Burada seyyah tarafından elde edilen bilgilerin yolu üzerindeki manastırlarda bulunan rahip ve dinin ileri gelenlerinden elde edilen sözlü kültürden beslendiği düşünülebilir. Fa-Hsien burada devreye girmiş, sözlü kültür ibarelerini yazılı kültüre tahvil etmiştir. Bu nedenle bir dinin tarihi perspektifi daha görünür hale getirilmiştir.

Seyahat notlarında mitolojik doğaüstü öğelere de yer verildiği gözden kaçmamaktadır. Kimi zaman anlatımı etkili kılmak adına böyle bir yol izlendiği düşünülürse de yazanın bir rahip olması ve o dönemki dinî anlatılarda bu üslubun sık görülmesi, bu tavrın normal kabul edilmesine neden olmaktadır. Fa-Hsien Pamir Dağlarını aştıktan sonra Hindistan'a adım atmıştır. Bu dağlardaki iklim şartları onun hafızasında önemli yer etmiş olmalı ki, Pamir zirvelerinden biri ile ilgili doğaüstü bir hikâyeyi anlatır: "Yine zehirli bir ejderha vardı. Eğer onun niyeti unutulursa, (o) zehrini tükürüp estirir. Yağmur ve kar (yağar) ve kum, çakıl taşları uçardı. Bu felaketle karşılaşan on bin kişiden biri (bile) kurtulamazdı¹⁵⁵." Görüldüğü üzere amansız doğa olayları bir ejderhanın faaliyetlerine gönderme yapılarak anlatılmaktadır.

¹⁵⁰Mahayana mezhebine göre ideal kişiye verilen isimdir. (Bkz. Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Muhammet Alparslan Küçük; *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014, s. 312.

¹⁵¹Rounxi Li, "The Journey of the Eminent Monk Faxian", *Lives of Great Monks and Nuns*, Numata Center for Buddhist Translation and Research, California, 2002, s. 165.

¹⁵²Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Damla Ofset, Konya, 2005, s. 271.

¹⁵³Misal Buda'nın keşfedildiği yer olarak düşünülen Sakya Sarayı, Buda'nın doğduğu ve ilk banyosunu yaptığı Lumbini Bahçeleri, Fa-Hsien tarafından gözlemlenmiş buralara ilişkin anlatılara seyahat notlarında yer verilmiştir. Bkz. Emre Sarı, *Dünya Arkeoloji Tarihi ve Keşifler*, Nokta Kitap, Ankara, 2016, s. 86; Mehmet Aydın, a.g.e., s. 270.

¹⁵⁴Örneğin Hindistan'da Udyana memleketini anlatan Fa-Hsien Buda'nın buraya geldiğini, burada elbiselerini kuruttuğu bir kayanın olduğunu ve burada bir ejderha ile mücadele ettiğinden bahseder. Bkz. James Legge, a.g.e., s. 28.

¹⁵⁵Kürşat Yıldırım, a.g.m., s. 51.

Fa-Hsien'in Hindistan izlenimleri genel olarak değerlendirilecek olursa bilgi açısından fazlasıyla zengin olduğu görülür. Gezisinin 405-411 yılları arasında yaklaşık 6 yıllık kısmını bu ülkede geçiren seyyah, Hindistan'ın iyi bir şekilde idare edildiğinden, belirgin bir zenginliğinin olduğundan ve halkın genel olarak mutlu olduğundan bahseder. Hindistan'ın ulaşımının rahat, yol üzerinde bulunan han ve konakların yolcular için avantaj olduğunu dile getirir. Özellikle tıp hizmetlerinin üzerinde durarak, Pataliputra adı verilen hastane hakkında bilgi verir¹⁵⁶.

Fa-Hsien seyahatnamesi 5. yüzyıl Asyası hakkında siyasî, sosyal, iktisadî, kültürel ve en önemlisi dinî birçok bilgiyi zamanımıza ulaştırmaktadır. Her ne kadar seyyahın yapmış olduğu bir hac yolculuğu olmuş olsa da vermiş olduğu bilgiler kapsamlı bir şekilde ele alındığında farklı orijinli bilim dallarının çerçevesi içine giren anlatılar araştırmacıların nazarında önemli bir statüye yükselmektedir.

Seyyahın Budist bir rahip olması anlatısının arka planını Budizm'in oluşturmasına neden olmuştur. Bu nedenle notların siyasî ve emperyalist hedeflerin tahakkukunu içeren bir yapıya sahip olduğunu söylemek güçtür¹⁵⁷. Fa-Hsien ilk aşamada ilgisini Budizm üzerine kanalize ederek, diğer anlattıklarını zikredilen dinle ilgisi nispetince önem sırasına sokmuştur. İzlediği yol üzerinde bulunan her yerleşim yerini Budizm dini açısından demografik verileri kullanarak tanıtmıştır. Böylece dönemin dinî tarihi hakkında araştırma yapacak olanlar için çok kıymetli bilgileri ortaya koymuştur. Ele alınan bölgedeki Budist nüfus buna bağlı olarak kullanılan ibadethanelerin sayısı her bölgede es geçilmeksizin verilmiştir. Genel bir bakış açısıyla verilen bilgiler değerlendirilecek olursa, kıtanın ve Hindistan'ın dinî haritası net bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Budizm'in bölgeden bölgeye değişen yapısı seyyahın anlattıkları sayesinde ortaya koyulabilir. Dinî yapının zamanla çatallaşmasıyla meydana gelen mezhepler bunların kendi içinde zamanla farklılaşarak meydana getirdiği özgün yorumlar ve bu yorumların ortaya koyduğu değişik yaklaşımlar o din üzerinde çalışanlar için eşsiz bilgiler sunmaktadır. Fa-Hsien'in dinî bir ritüeli anlatırken verdiği bilgiler bu nedenle fazlasıyla önemlidir. Ayrıca Budizm'in batıdan doğuya doğru yayıldığından hareketle, dinin ortaya çıktığı merkezinden uzaklaştıkça meydana gelen farklılaşmaların derecesi, uygulama farklılıklarının oranı, ortaya koyulabilmektedir.

¹⁵⁶Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 1, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 87.

¹⁵⁷Varis Abdurrahman Çakan, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar...", a.g.b., s. 347

Fa-Hsien'in sosyal statüsü aslında bize çok şey anlatır. Onun siyasî bir gayeyi yerine getirmek için yolculuk yapmıyor oluşu, yazdıklarının daha objektif bir hal almasına neden olmaktadır. İçerisinde askerî bilgiler bu nedenle yok hükmündedir. Bu nedenle bir casusun bakışıyla; hümanist bir rahibin bakışı hiçbir zaman bir tutulamaz. Rapor düzenleyecek bir devlet görevlisi sosyal yaşam ve gündelik hayatı dikkate almaksızın sadece görevine odaklanarak işe yarayacak bilgileri gözlemleyerek not alır. Ama bir din adamı ilgisine maruf farklılıkları es geçmeksizin kaydeder. Bir tarih araştırması için paha biçilmez bilgiler ise bu noktada açığa çıkar. Yaklaşık bin altı yüz yıl önce yaşamış bir insanın gündelik yaşamına ilişkin bilgiler yüksek kıymeti haiz bir şekilde ilgisinin önüne gelir. Bu nedenle seyyahın notları sosyal tarihe kaynaklık etmesi nedeniyle çok önemlidir.

Fa-Hsien Seyahatnamesi Türk Tarihi açısından çok kıymetli bilgileri içermektedir. Özellikle seyyahın hareket ettiği yılları düşünürsek, kaynaklar açısından yetersiz görünüm dikkat çekmektedir. Bu bilgi açısından küçük kırıntılara muhtaç olunan dönem için böylesine geniş malumatı bünyesinde barındıran seyahat notları yüksek önemiyet içermektedir¹⁵⁸. Türklerin Budizm'i algılama biçimleri, diğer milletlerle bunun kıyası sonucu elde edilen bilgiler, Türk dinî tarihine ışık tutması açısından çok şey anlatır. Yine Türklerin gündelik yaşamı, buna ilişkin uygulamaları net bir şekilde seyyahın gözlemleriyle ilgi çekici şekilde ortaya konur. Seyahat notları Türk kültürünü böylesine iyi resmederken, ekonomik hayata ilişkin önemli verileri de paylaşır. Türklerin bozkır yaşamının zaruretlerine bağlı olarak ortaya koydukları ekonomik sistemleri ya da yerleşik yaşamı benimseyen boyların intibak ettikleri ortamın nasıl olduğu, hangi tarım ürünlerine ilgi gösterdikleri tüm açıklığıyla belli olur.

Fa-Hsien'in ziyaret ettiği her bölgeyi ismiyle not alması, buna ilişkin bilgileri sunması, tarihi coğrafya açısından önemli bilgilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgenin ilk isimlerinin onomastik ve toponomik incelemeler açısından çok şey anlatacağı malumdur. İpek Yolu üzerinde ziyaret edilen şehirlerin tarihleri ile ilgili yapılacak olan araştırmalar için seyahatname, önemli bir kaynak hükmündedir. Bazen sosyal olarak kavim ve gruplardan adlarıyla bahsetmesi ise antropolojik açıdan önem arz eder. Örneğin; Orta Hindistan'da bulunan Mathura ülkesine dair anlatılar içerisinde

¹⁵⁸Kürşat Yıldırım, a.g.m., s. 55.

Chandalas¹⁵⁹ isimli bir kavimden bahsedilir. Seyyahın anlattığına göre Mathura bölgesinde yaşayan insanlar et yememesine, içki içmemesine ve canlı hayvan ticareti yapmamasına rağmen, Chandalaşlar istisna olarak tersi yönünde bir tavır gösterir¹⁶⁰. Bu grup altında ele alınan insanlar hakkındaki bilgilerin antropolojik olarak dikkate alınması gerektiğine şüphe yoktur.

Fa-Hsien'in seyahati bazı ilkleri bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle eldeki kaynaklar incelendiğinde Buda öğretilerini Çin'e getirmek kastıyla hareket eden hacılardan İpek Yolu'nda bulunan Fergana'yı ziyaret ederek o bölgeyi anlatan ilk Budist hacı Fa-Hsien'dir¹⁶¹. Üstelik mevzu sadece Türk bölgeleri içinde sınırlı kalmamıştır. Hindistan'dan Budizm'in yaygınlaşması adına özellikle 1. yüzyıldan sonra Çin'e rahiplerin gelmesine karşın, Çin'den Budizm adına yapılmış seyahatlerin pek gerçekleşmediği görülmektedir. Fa-Hsien'in Budizm adına yapmış olduğu seyahat bu açıdan bakıldığında bir ilktir. Devrin şartları değerlendirildiğinde bu uzun yolculuğun göze alınması kolay iş değildir. Ancak dinî bir misyonun güdülemesiyle bu zorlu yolculuğa çıkılabilmıştır. Daha önceden farklı gayelerle batıya giden seyyahların bulunmasına karşın ilk kez farklı bir amaçla batıya seyahat edilmiş, bu sayede açılan kapıdan geçen Budist rahipler yeni Hindistan yolculuklarına çıkmış, artık İpek Yolu'nda Çinli hacılara daha fazla rastlanmıştır.

İlk olarak Fa-Hsien'in öncü rolü sonraki zamanlarda etkisini göstermiştir. Onun teşvik ettiği Budist hacılardan Hsüan Tsang ve Yijing¹⁶² onun notlarından istifade ederek, Hindistan'a doğru yola çıkma kararını almışlardır. Bu nedenle Fa-Hsien'in Budizm için bir rol model olduğu öne sürülebilir¹⁶³. İkinci olarak Fa-Hsien'in seyahati sonrasında artık Budist eserlerin çevirisi bir sektör haline gelmiştir. Manastırlarda özel çeviri birimleri kurulmuş, ileri gelen zengin eşraftan kimseler çeviri faaliyetlerine

¹⁵⁹Hindistan'da Kast Sisteminin son sırasında yer alan bu insanlar kötü olarak dışlanmışlardır. Dokunulmaz olarak nitelendirilen bu insanların gölgelerinin dahi kirlenmiş olduğu düşünülmektedir. (Bkz. Baki Adam; Mehmet Katar, *Dinler Tarihi*, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Eskişehir, 2005, s. 102)

¹⁶⁰Allen Herbert Giles, a.g.e., s. 29.

¹⁶¹Varis Abdurrahman Çakan, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar...", s. 347.

¹⁶²Yijing Fa Hsien gibi Budizm adına yolculuk yapan bir hacıdır. Yolculuğuna 674 yılında Çin'de başlamış 695 yılında ülkesine dönmüştür. Budizmle ilgili sorunları gidermek adına birçok kayıt ve bilgiyle Çin'e dönmüştür. Bkz. Tansen Sen, "The Travel Records Of Chinese Pilgrims Faxian Xuan Zang and Yijing", *Education About Asia*, Cilt: 11, Sayı: 3, Winter, 2006, s. 31-33.

¹⁶³Xican Li, a.g.m., s. 42.

finansal destek sağlamış ve bu faaliyetlerin yürütülmesi için yeni manastırların açılmasına vesile olmuşlardır¹⁶⁴.

M.Ö. 1. yüzyıldan beri Çin'den batıya doğru kâşifler, tüccarlar ve devlet görevlileri tarafından yapılan seyahatlerin olmasına karşın Batı hakkında tam bir malumat elde edilmemiştir. Halen Çin'de Batı hakkında olumsuz fikirler etkisini göstermektedir. Bu olumsuz fikirlerin merkezinde ise göçebe yaşam süren kavimlerin ya da çok uzaklarda bulunan farklı milletlerin, Çin'in sahip olduğu kültür- medeniyet yapısına ulaşamadıkları, gayet iptidai bir safhada kaldıkları bilgisinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Fa-Hsien'in aktardığı bilgiler malum bilgilerin yanlışlanması adına önemli bir adımdır.

¹⁶⁴Günay Tümer, "Budizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:6, Ankara, 1992, s. 354.

Resim 1: Fa-Hsien'i temsil eden bir resim (<https://www.liberaldictionary.com/fa-hsien/> tarih:12.05.2019)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SUNG-YÜN SEYAHATNAMESİ 518-522

3.1. Seyahatname Hakkında Genel Bilgiler

Sung Yün Seyahatnamesi benzer tapınak kayıtlarına uygulanan hassasiyet gereği iyi bir şekilde muhafaza edilerek günümüze ulaştırılmıştır. Sung Yün yapmış olduğu seyahati sonrasında almış olduğu notları bir eser çatısı altında birleştirmek istemiştir. Onunla beraber yolculuk yapan Hui Sheng ve Tao-Jung da benzer bir yol izleyerek yolculuk esnasında karşılaştıkları olayları kaleme almışlardır. Sung Yün yazmış olduğu esere "Sung Yün Hatıraları", Hui-sheng ise, "Seyahat Hatıraları" ismini vermiştir. Fakat bu seyahat notları bir bütünlük arz etmekten uzaktır¹⁶⁵. Bu dağınık gezi notları yaklaşık 25 yıl sonra birçok Mahayana Budist metinlerini Çinceye çeviren Yang Xuanzhi tarafından hazırlanan "Luo-Yang Chia-lanji" isimli eserde yer almıştır. Luo-Yang'daki Budist tapınaklar hakkında bilgi veren bu eser, 547 yılında kaleme alınmış ve bu nüsha bugüne kadar muhafaza edilmiştir¹⁶⁶. Sung Yün seyahatnamesinin bölgeyle ilgili önemli (tapınaklar hakkında) malumatı içermesine istinaden, eserin alt başlıkları kapsamında dikkate alınmıştır. Yang Xuanzhi 534 yılında Wei Devleti'nin ikiye ayrılması ile neticelenen büyük isyandan kaçarak, Lou-Yang'tan uzaklaşmıştır. Mevcut durumun düzelmesine istinaden 547 yılında Luo Yang'a dönmüş ve Budizm'in eski günlerinin ihtişamını ortaya koymak kastıyla eserini kaleme almıştır¹⁶⁷.

Yang Xuanzhi'nin bahsedilen eseri Budist literatürde önemli bir yer tutmaktadır¹⁶⁸. Bu nedenle birçok kez kopyalanmıştır. Ortaya çıkan nüshalar araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Kürşat Yıldırım bu nüshalar içerisinde iki tanesinin diğerlerine nazaran daha fazla kullanıldığını belirtmiştir. Bunların; "Lu

¹⁶⁵Varis Abdurrahman Çakan, Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar...", s. 347.

¹⁶⁶Kürşat Yıldırım, "Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30/1, 2015, s. 283.

¹⁶⁷Edouard Chavannes, Voyage de Song Yun dans l'Udyāna et le Gandhāra. In: Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient, Tome 3, 1903. s. 379.

¹⁶⁸Eseri önemli kılan özelliklerden birisi de Zen Budizm'inin Çin'deki ilk temsilcisi Bodhidharma'ya ait bilgileri içermesidir. Yang Xuanzhi'nin Bodhidharma'nın çağdaşı olması onunla karşılaşması eseri daha kıymetli kılmaktadır. Bu nedenle Zen Budizm'i için eserin ayrı bir kıymeti vardır. (Bkz. *Bodhidharma'nın Zen Öğretisi*, Çeviri: Nur Yener, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2003.)

Ts'ai (1497-1537) tarafından istinsah edilen Ju-yint'ang nüshası ve Wu Kuan'ın 1571'de bitirdiği Ku-chin I-shih nüshası" olduğunu belirtmiştir¹⁶⁹.

Sung Yün'ün yapmış olduğu bu seyahate Batılı araştırmacılar da ilgi göstermişlerdir. Yapılan ilk çalışmalar 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. İlk olarak Fransız Sinolog Jean-Pierre Abel Remusat kısmen bazı kısımlarını çevirmiştir. Remusat'ın vefatından dört yıl sonra yayımlanan "Foe Koue Ki¹⁷⁰" isimli eserde Sung Yün Seyahatnamesi'nden bahsedilmiş ve seyyahın varlığından Avrupalı Sinologlar haberdar edilmiştir. Yine 1833 yılında Alman Sinolog Karl Frederic Neumann yapmış olduğu çalışmada Sung Yün ile ilgili bilgiler vermiştir. Seyahatnamenin ilk İngilizce tam çevirisi ise 1869 yılında Londra'da İngiliz Sinolog Samuel Beal tarafından "Travel of Fah-hian and Sung-yun, Buddhist Pilgrims, From China to India (400 A.D and 518 A.D.)" isimli eseri vasıtasıyla yapılmıştır. Beal'in bu eseri iki ana kısımdan oluşurken birinci kısım Fa-Hsien'in seyahatinin İngilizce çevirisine ayrılırken, ikinci kısım Sung-Yün'ün seyahat notlarının çevirisine ayrılmıştır. Samuel Beal Çinli seyyahlar konusundaki çalışmalarına ilerleyen zamanlarda da devam etmiştir. 1906 yılında yazdığı "Si-Yu-Ki Buddhist Records of the Western World" eserinde yine Sung Yün seyahatnamesine yer vermesine karşın çevirinin muhtevasında fazla değişiklik olmamıştır¹⁷¹.

Yirminci yüzyılın başında Beal'e ek olarak Fransız Sinolog Emmanuel Edouard Chavannes seyahatname üzerinde müstakil çalışmasını ortaya koymuştur. Kendisinden önce seyahatname üzerinde çalışan araştırmacıların eksiklerini kapatmak gayesiyle 1903 yılında "Voyage de Song Yun dans l'Udyāna et le Gandhāra" isimli makalesini yayımlamıştır. Beal'in daha önceki çalışmasının aksine oldukça zengin bir içerikle dönemin kaynaklarını kullanan Chavannes, bilgilendirme notlarıyla, zengin yorumlarıyla seyahatnameyi daha açık bir hale getirmiştir. Yirminci yüzyıl boyunca birçok Çinli ve yabancı araştırmacı seyahatname ile ilgili çalışmıştır. Seyahatnamenin Türkistan ile ilgili kısımlarını Türkçeye Kürşat Yıldırım kazandırmıştır¹⁷².

¹⁶⁹Kürşat Yıldırım, "Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati", s. 283.

¹⁷⁰Eserin tam adı: Samuel Beal, Foé Koué Ki, Ou Relations Desroyaumes Bouddhiques: Voyage Dans la Tartarie, Dans l'Afghanistan et Dans l'Inde, Exécuté, à la Finduive Siècle, Par Chy Fa Hian. Paris, 1836.

¹⁷¹Edouard Chavannes, a.g.m., s. 379; Kürşat Yıldırım, a.g.m., s. 283.

¹⁷²Kürşat Yıldırım'ın "Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati" isimli, sık sık başvurduğumuz makalesinde tafsilatlı bir şekilde seyahatname ile ilgili yapılan çalışmalar ismen verilerek değerlendirmiştir. Kendisi de "Taishō Shinshū Daizokyo "isimli Japon kaynağındaki seyahatnameyi içeren kısmı kullanarak, çevirisini yapmıştır.

3.2. Sung Yün'ün Biyografisi

Rahip Sung Yün'ün hayatı hakkında detaylı bir malumat bulunmamaktadır. Onun hayatının en net kısmı ise seyahatine ilişkin ayrıntılarda ortaya çıkmaktadır. Seyahatnamenin başında Sung Yün'ün Dun-huanglı olduğu bilgisi verilmektedir. Doğum ve ölüm tarihi hakkında bilgi yoktur. Seyahatin 518-522 yılları arasında olduğundan hareketle, onun tecrübesine istinaden tercih edildiğinden genç yaşta olmadığı tahmin edilebilir. Bu nedenle kaba bir hesapla Sung Yün'ün beşinci yüzyılın ikinci yarısında yaşamına başladığı savunulabilir.

515 yılında Kuzey Wei Devleti'nin başındaki mevcut imparatorun (Yüan Kuo) vefat etmesi üzerine yerine beş yaşındaki veliahdın naibi olarak devletin başına dul İmparatoriçe Hu geçmiştir¹⁷³. Wei Devleti'nin başına geçen Hu dindar bir Budist'tir. Dini alanda ilk icraat olarak, ülkedeki Budist kaynak yetersizliğini gidermek amacıyla Rahip Sung Yün'ü 518 yılında Hindistan'a yollamıştır¹⁷⁴.

Sung Yün başlamış olduğu seyahatini 522 yılında bitirerek 170 cilt¹⁷⁵ Budist kitapla ülkesine dönmüştür. Hac görevini yerine getirdikten sonra ülkesine dönen Sung Yün 528 yılında Luo Yang'da Zen Budizm'inin kurucusu Bodhidharma ile görüşmüştür. Bu görüşme esnasında gerçekleşen diyaloglar ve doğaüstü olaylar bir nevi Budist menkıbesi halini almış, dilden dile dolaşp, efsaneleşmiştir. Buna göre Bodhidharma ile karşılaşan Sung Yün ona nereye gittiğini sormuştur. Bodhidharma da elinde bir çift ayakkabı ile cevaben eve gittiğini belirtmiştir. Bu karşılaşmadan sonra saraya dönerek imparatorla görüşen Sung Yün ona yolda Bodhidharma ile görüştüğünü söyler. Fakat İmparator Bodhidharma'nın uzun yıllar önce öldüğünü belirtmesi üzerine tutuklanır. İmparator bunun üzerine Bodhidharma'nın mezarını açtırır. Fakat orada kimsenin bulunmadığını görür. Sadece bir çift ayakkabının olduğunu görür¹⁷⁶.

Böylelikle Sung Yün hayatının nirengi noktasına oturan seyahati ile Budizm'in efsanevi anlatılarını içine alan yaşamını tamamlayarak muhtemelen Luo Yang'ta ömrünü tamamlamıştır.

¹⁷³Lev Nikolayeviç Gumilev, *Hunlar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 523.

¹⁷⁴Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 67.

¹⁷⁵Samuel Beal getirilen eser sayısını 175 tane olduğunu ifade etmiştir. (Bkz. Beal Samuel; *Travel of Fahhian and Sung-yun, Buddhist Pilgrims, from China to India (400 A.D and 518 A.D.)*, s. 37)

¹⁷⁶Eduoard Chavannes, a.g.m., s. 381. <http://mesosyn.com/hb6.html>

3.3. Sung Yün'ün Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri

Sung Yün'ün yaşadığı dönemin en önemli özelliği Çin'in parçalanma döneminin sürmesidir. Siyasî açıdan güçlü bir otorite mevcut olmayıp, hâlihazırda bulunan siyasî yapılar ise ülkede istikrarı sağlayacak güce erişmemiştir. Hun Devleti'nin dağılmasından sonra güneye yönelerek Çin'in kuzeyinde kontrolü sağlayan Türk boyları 4. yüzyıla gelindiğinde devlet şeklinde teşekkül etmeye başlamışlardır. Türk tarihi ve dünya tarihi açısından önemli olan bu güneye göçün geniş zamanda meydana getirdiği etkileri ile Asya'nın siyasî şekillenişindeki payı inkâr edilemez¹⁷⁷.

Güneye inen Türk boyları ilk aşamada dördüncü yüzyılın başında Kuzey Çin'in kaotik yapısından istifade ederek bir araya gelmiş, yaklaşık yetmiş yıl bölgede hüküm sürmüştür. Fakat bu hüküm sürmenin yer yer Çin'deki yerli kabilelerin baskıları, iç çekişmeler ve birlik halinde hareket etmeme nedeniyle inkıraz dönemleri olmuştur. Fakat bölgedeki güçlü siyasî idarelerin güç kaybetmesi ve bölünmesine bağlı olarak¹⁷⁸, ilk olarak Hsien-piler bahsi geçen boylar tarafından mağlup edilmiş, Doğu Çin, Türk boyları tarafından ele geçirilmiş, zamanla bölgedeki küçük devletçikler kontrol altına alınmış ve 386 yılında Çinlilerin Kuzey Wei¹⁷⁹- To-ba, Türklerin Tabgaç¹⁸⁰ dedikleri Devlet resmen kurulmuştur. Beşinci yüzyıl boyunca güney ve batı yönlü genişleyerek Çin'e hâkim olan Kuzey Wei devleti, adı geçen yüzyılın ortalarında İpek Yolu'nu da kontrol altına alarak, en parlak dönemini yaşamıştır¹⁸¹.

Tabgaçların tebaalarının önemli bir kısmının yabancı unsurlardan oluşması onların farklı dinleri benimsemelerine neden olmuştur. Budizm'in güç kazandığı bu dönemde bu yeni din Tabgaç yöneticileri tarafından baskılanmak istenmiştir. Beşinci yüzyıla damgasını vuran Tabgaç imparatoru Tai-wu Budizm'in olumsuz etkilerini bozkırlı kavimlerin üzerinden kaldırmak için girişimlerde bulunmuştur. Fakat Tai-wu'nun ölümünü izleyen dönemde özellikle 5. yüzyılın sonlarına doğru Budizm gücünün zirve noktasına erişerek önce Tabgaç Devleti'nin resmi dini olmuş sonrasında ise Türklerin Çinlileşmesine neden olmuştur¹⁸².

¹⁷⁷Gürhan Kırilen, *Tu-yü Hunlar ve Tabgaçlar*, Gece Kitaplığı, 1. Baskı, Ankara, 2016, s. 61.

¹⁷⁸Ch'in devletinin başındaki Fu-Chien'in iktidarı çökmüştür.

¹⁷⁹Çin Hanedan ismi şeklinde.

¹⁸⁰Peter Golden, a.g.e., s. 86-87.

¹⁸¹İbrahim Kafesoğlu, *Türk Dünyası El Kitabı- Coğrafya Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, C.2, 2. Baskı, Ankara, 1992, s. 126.

¹⁸²İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 89-90; Jean Paul Roux, a.g.e., s. 142.

Tabgaçların dinî yapılarında meydana gelen değişimin etkisiyle ters orantılı şekilde askerî güçleri de zayıflamaya başlamıştır. Çinleşmenin gün geçtikçe artması, Budizm'in kültürel bir erozyon meydana getirmesine ve Türklerin ikinci plana itilmesine neden olmuştur. 6. yüzyılın başlarında artık devlet politikalarının belirlenmesinde din etkili amil olmuştur. Siyasî ve askerî gerileme Wei hükümdarı T'opa Ki'ao döneminde daha fazla artış göstermiştir. Ki'ao'nun vefatını izleyen dönemde, oğlunun naibi olarak devletin başına geçen İmparatoriçe Hu¹⁸³ eski Türk özelliği gösteren ailenin son varisi olmasına rağmen¹⁸⁴ bununla tezat oluşturacak şekilde dindar bir Budist olarak kendisini göstermiştir¹⁸⁵.

İşte bu perspektifi sunan siyasî ve dinî tablonun içinde yaşamını sürdüren rahip Sung Yün ise dindar İmparatoriçe Hu tarafından batıya gönderilmiştir¹⁸⁶. Sonuçta Budist klasiklerin ülkeye gelmesiyle Tabgaç Devleti'nde yeterince güçlü olan Budizm daha fazla güç kazanıp, Çinleşmeyi maksimum boyuta ulaştırmıştır.

Devletin en kilit noktaları ve idarî yapının bel kemiği Çinli bürokratların eline geçmiştir. Devlet mekanizması içinde Tabgaçların elinde kalan tek güç ise ordu olmuştur. Ordu ise Çinli bürokrasinin güdümünde faaliyetlerini sürdürdüğünden zayıflamasını sürdürmüştür. Güneye yapılan askerî akınların kâr getirmemesi ile maddi güçlerini kaybeden Tabgaçlar, Çin'in zengin aileleri ile akrabalık kurmaya başlamıştır. Sosyal açıdan zayıflayan Tabgaç toplum yapısı maddi gücün dışlıları arasında ezilmiş ve Çinlilere daha muhtaç bir hale gelmiştir. Devlet 5. yüzyılın son çeyreğinde ise siyasî, sosyal, iktisadî açıdan kabuk değiştirmiştir. İmparator Wen-ti'nin almış olduğu kararlar ülkenin üzerindeki kara bulutları daha yoğun bir hale sokmuştur. Resmi dilin, dinin ve kültürün Wen-ti'nin müdahaleleriyle Çinleştirilmesi ise bir nevi Tabgaç Devleti için intihar sürecini başlatmıştır. Wen-ti'nin değişim rüzgârları bununla da kalmamış, SungYün'ün yoluna başladığı Luo-Yang, başkent yapılmıştır¹⁸⁷. Sonuçta Çin'e yaklaşık

¹⁸³İmparatoriçe Hu 510 yılında hamile kaldığında velayet verdiği takdirde ölmeyi kabul edeceğini belirtmiştir. Normalde bir kadının devlette söz sahibi olması mümkün değildir ama onun fedakârlığı benimseyen tutumu, saray içinde zamanla etkisinin artmasına ve dokunulmaz bir şekilde 520 yılına kadar devleti yönetmesine neden olmuştur. (Bkz. Lev Nikolayeviç Gumilev, *Hunlar*, Selenge Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2013, s. 521-524.)

¹⁸⁴Rene Grousset, (Çeviren: Reşat Üzmen), *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2017, s. 94.

¹⁸⁵Jean Paul Roux, a.g.e., s. 67.

¹⁸⁶Kürşat Yıldırım, "Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati", s. 282.

¹⁸⁷Wolfram Eberhard, a.g.e., s. 168.

3 yüzyıl damgasını vurmuş bir devlet 534 yılında uzun süren kaos dönemi sonrası ikiye ayrılmıştır¹⁸⁸.

Tabgaç Devleti de kendisinden önce Çin'e hâkim olan devletlerin yaşadığı sorunları yaşamıştır. Çünkü Tabgaçların hükümlerliği altında birçok kabile ve boy kendisini göstermekteydi. Bu kozmopolit boy yapısını kaynaştırmak, Çinli olanlarla olmayanlar arasında denge politikasını yürütmek, oldukça güç bir hal almaktaydı. Zira isyanların önünün alınması gerekmektedir. Tabgaçların yönetici olarak kabul edildiği bu sistemin layıkıyla yürütülebilmesi için gerekli olan atılım yüksek adalet mekanizmasının bina edilmesi gerekliliğine dayanmaktaydı¹⁸⁹. Adil yönetim kadar önemli bir husus ise kaynaştırıcı bir çimentoya ihtiyaç duyulmasıydı. Bu çimento ise o zamanlar Çin'de güç kazanmaya başlayan Budizm oldu. Artık imparator bile Budist unvanları almaktaydı¹⁹⁰. Çin'in kötü koşullarından kaçanların sığınacağı korunaklı yapılar Budist manastırları olarak ortaya çıkmaya başlamıştı. Manastırların böyle misyonu üstlenmeleri, üst bürokratik yapıda olduğu gibi sosyal yapı içerisinde Budizm'e karşı yeni bir temayülün oluşmasına neden oldu. Tabii bütün bu olanlar devletin ve halkın kimyasının bozulmasına neden olduğundan, Tabgaç Devleti'nin sonunu hazırlayacaktı¹⁹¹.

Tabgaçların 534 yılında önce ikiye ayrılmasından sonra parçaları da fazla bir ömür sürmeyip yıkılmışlardır. Fakat Tabgaçların ekmiş oldukları adalet, vergi, nüfus politikalarına dair tohumlar Çin'in sonraki dönemlerinde etkisini göstermeye başlamıştır¹⁹². Tabgaçlarla beraber Asya'nın bir diğer önemli gücü Avarların da güç kaybetmesi yeni bir siyasî aktör olan Göktürklerin tarih sahnesine çıkmasına neden olmuştur¹⁹³.

¹⁸⁸Ahmet Taşağıl, *Orta Asya Türk Tarihi*, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, 4. Baskı, Eskişehir, 2013, s. 10.

¹⁸⁹Genel manada Wei Devleti (Tabgaçların) politikalarının başarılı olduğu savunabiliriz. Kaos dönemlerinde bile vergi politikalarının başarılı bir şekilde yürütülmesi, memurların memnun edilmesi, halkın genel olarak mutlu olması Wei'nin başarısını kanıtlar. Bkz. Ray Huang, a.g.e., s. 100.

¹⁹⁰İmparator sadece Budist unvanı almakla kalmamış, almış olduğu unvanın etkisiyle bir nevi bu dinin yeni tanrısı olarak kabul edilmiştir. Bkz. Wolfram Eberhard, a.g.e., s. 169.

¹⁹¹John Keay, a.g.e., s. 211-213.

¹⁹²Ray Huang, a.g.e., s. 105.

¹⁹³Peter Golden, (Çeviren: Yahya Kemal Taştan), *Dünya Tarihinde Orta Asya*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, s. 68.

3.4. Sung Yün'ün Seyahat Amacı

Daha önce Budist hacıların yapmış olduğu gibi Sung Yün de Budizm'in doğduğu Buda'nın yaşadığı toprakları ziyaret etmek kastıyla hareket etmiştir. Budizm için hacı olmanın getireceği avantajlarla beraber, dinî bir vecibenin gerçekleştirilmesi hedefi Sung Yün için tetikleyici olmuştur. Seyahate namzet birinin olmasıyla beraber, seyahati bir zarurete çeviren faktörler de vakidir. Çünkü Tabgaç Devleti kendisine belirlediği dinî politika gereği Sung Yün'ün gönderilmesine ihtiyaç duymuştur.

Öncelikle 515 yılındaki taht değişimi sonrasında tahta geçerek naiplik yapan İmparatoriçe dindar yapısı gereği Budizm'in Çin'de daha iyi bir konuma gelmesini arzu etmekteydi. Bu amaçla bazı rahipleri özel bir görevle Hindistan'a göndermek istemekteydi. Bunun için zorlu yolculuğa çıkacak gönüllü rahipler Budist külliyyatın önemli eserlerini Çin'e getirecekti. Bu kapsamda Sung Yün'ün hacı olma amacından daha büyük bir emel devlet politikası olarak İmparatoriçenin kişiliğinin altında tecessüm etmişti¹⁹⁴.

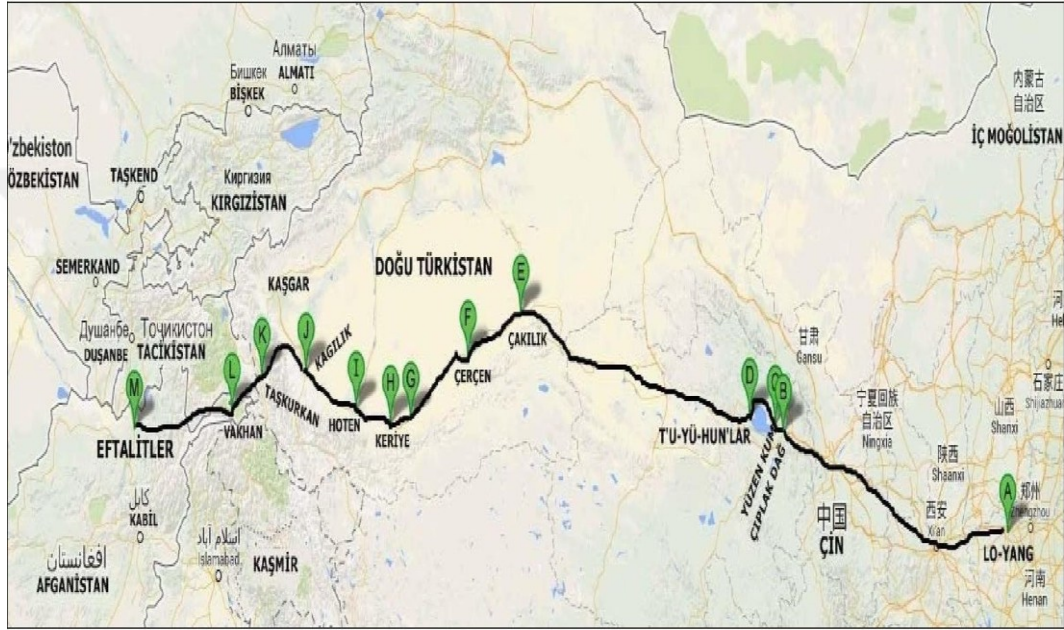
Aslında Sung Yün'den önce birçok Budist rahip hacı olmak amacıyla hareket etmesine rağmen, seyahat sonrası hedeflenen amacın devlet politikasının tekâmül etmesi için kullanılacak olması, seyahatin ciddiyetini en yüksek seviyeye çıkarmaktadır. Ayrıca gidip dönen hacıların oluşturduğu iyi örnekler de Sung Yün'ün dikkatini çekmiş ve onun yolculuğu yapması için motive edici bir faktördür. Zira uzun seyahatinden döndüğü zaman İmparator tarafından önemli bir mevkie getirilmek ve dinî açıdan aziz statüsüne yükselmek gibi önemli sonuçların Sung Yün için cazip gelmesi olasıdır.

Sung Yün'ün basit bir kurye işlevi görerek, Budist kaynakları ülkesine götürmekle işinin bittiğini söylemek mümkün değildir. Daha önce Hindistan'ı ziyaret eden Fa-Hsien'in yaptığı gibi Sanskritçe öğrenip, kaynakları çevirip ülkesinde dinini tanımayan, öğretilerinden bihaber, kitleleri irşat etmek hedefinin meydana getirdiği dinî bir iştihakla amacına sıkı bir şekilde sarılmıştır. Bu nedenle yapmış olduğu seyahatin çok yönlü bir amaç silsilesinin uğruna yapıldığı gözden kaçmamaktadır. Bu tarz geniş vadede amaçların tahakkuku ile Budist öğretiyi benimseyen öğrencileri, kısa zamanda Budizm'in kaynağından beslenmiş halini Çin'in genelinde hâkim kılmaya çalışacaklardır.

¹⁹⁴Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, s. 94.

3.5. Sung Yün'ün Takip Ettiği Güzergâh

Sung Yün Kuzey Wei Devleti'nin başkenti olan Luo-yang'dan¹⁹⁵ yolculuğuna başlamıştır. Başkentten çıktıktan sonra batı yönünde ilerleyen seyyah Çin'in bir diğer önemli başkenti Ch'an-gan'a varmıştır. Buradan kendisinden önceki bazı seyyahların izlediği (memleketi Dun-huang'ın bulunduğu) Hexi Koridoru'na girmeyip güney istikametindeki yolu kullanmıştır. Güney Yolu'na girdikten sonra bugünkü Köknor Gölü'nün kuzeyinden hareketle Tu-yü Hunlarının¹⁹⁶ başkentine ulaşmıştır.

Harita 4: Sung Yün'ün seyahatinin güzergâhı (Kürşat Yıldırım, “Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati”, s. 300)

¹⁹⁵Günümüzde Henan Eyaleti'ne bağlı bir şehirdir. M.S. 493 yılında Kuzey Wei İmparatoru Xiaowen devletin başkentini Luo Yang'a taşımıştır. Geçmiş Neolitik Döneme kadar dayanan bölgeyi ilk olarak Zhou Hanedanı ihya ederek bölgeyi önemli merkezlerinden birisi haline getirmiştir. Bu dönemden sonra yerleşim yeri olarak teşekkül eden şehir M.S 1. yüzyılda Doğu Han Hanedanlığı'nın başkenti olmuş, bu tarihten sonra Çin'in önemli merkezi şehirlerinden bir halini almıştır. Wei Hanedanı döneminde Çin'in merkezi Ch'an-gan'a kaymış, Wei Hanedanının hâkimiyeti kaybetmesinden sonra, Jin Hanedanına başkentlik yapmıştır. Kuzey kavimlerini özellikle Hunlar'ın güney bölgelerini istilası üzerine Luo-Yang şehri tahrip edilmiştir. Böylece Jin Hanedanı başkentleri LuoYang'ı bugünkü Nanking'e taşımıştır. Jin Hanedanının yıkılması üzerine bölgede güçlenen Kuzey Wei Devleti burasını tekrar imar ederek başkent yapmıştır. Luo Yang şehri siyasi açıdan olduğu gibi dini açıdan da önemli bir merkezdir. Budizm'in en önemli tapınakları burada olup, ilk Budist tapınaklar bu bölgede açılmıştır. (Ayrıntılı bilgi için Bkz. Victor Cunrui Xiong, *Capital Cities and Urban Form in Pre-modern China: Luoyang 1038 BCE to 938 CE*, Taylor-Francis, New York, 2016)

¹⁹⁶Tu-yü Hunları M.S. 4. yüzyıl başlarında Çin'in kuzeydoğusundan Köknor ve Gansu Koridoru arasındaki bölgeye muhtemel siyasi istikrarsızlık dolayısıyla göç etmişlerdir. Bu bölgede Tibetlilerle temas halinde yaklaşık 3 yüzyıl yaşam sürmelerine, bölge üzerinde yer yer etkili olmalarına karşın (kimi zaman Kansu Koridorunu kimi zaman da Loulan Bölgesi'ni ele geçirmişlerdir), 7. yüzyılın ikinci yarısında Tibetliler tarafından yıkılmışlardır. (Bkz. Gürhan Kırılan, *Tuyü Hunlar ve Tabgaçlar*, Gece Kitaplığı, 1. Baskı, Ankara, 2016)

Tuyü Hunlarının bulunduğu bölgeden yolculuğuna batıya doğru 3500 li (yaklaşık 2000 km) devam ettikten sonra, Doğu Türkistan havalisine giren Sung Yün ilk olarak bu bölgenin önemli şehri Shan-shan (Çakılık) şehrini ziyaret etmiştir. Çakılık şehriyle beraber Taklamakan Çölü'nün güney kıyısını takiben İpek Yolu'nun güney kolu üzerinden hareket ederek, bölge şehirlerini tek tek ziyaret etmeyi sürdürmüştür. Çakılık'tan sonra sırasıyla Tsomo (Çercen), Mo, Han-Mo (Keriye) ve Hoten şehirlerini ziyaret etmiştir¹⁹⁷.

Hoten'le beraber Tarım Havzası'nda hareket eden Sung Yün Karakorum Dağlarının kuzey yamaçlarını takip ederek, ilk olarak Chu-chu-po (Kargılık), sonra Han-pan-t'o (Taşkurgan) şehrini ziyaret etmiştir. Bu bölgeden sonra karşısına zorlu Pamir Dağları çıkmış, bu engeli aşarak bugünkü Pakistan sınırları içine girmiştir. Bu bölgedeki yüksek dağların arasında bulunan Vakhan Koridoru'nu kullanarak, Hindikuş Dağlarının kuzeyinden geçmiş ve Toharistan (bugünkü Afganistan) sınırları içinde bulunan Eftalitlerin memleketine varmıştır. Eftalitlerin memleketinden sonra kendi inancının önemli merkezlerinden bugünkü Peşaver'in kuzeyinde bulunan, Udyana'ya ulaşan Sung Yün, buradan da en az Udyana kadar önemli bir Budist merkez olan Peşaver Vadisi'ndeki Gandara'ya geçmiştir. Budizm'in bu önemli merkezlerinde bir süre kalarak hacı olan seyyah aynı güzergâh üzerinden ülkesine geri dönmüştür.¹⁹⁸

¹⁹⁷Varis Abdurrahman Çakan, Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar..."s. 347., Kürşat Yıldırım, a.g.m., s. 285-286.

¹⁹⁸Varis Abdurrahman Çakan, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar..."., s. 347.

Harita 5: Sung Yün'ün Türkistan'dan Hindistan'a kadarki güzergâhı. (<http://pro.geo.univie.ac.at/projects/khm/showcases/showcase9?language=en>)

Sung Yün'ün başlangıçta neden güney yolunu tercih edip, Köknor Gölü civarından Türkistan'a gittiği konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Bu yolun tercih edilmesinde ilk aşamada Kuzey Wei Devleti'nin Tuyü Hunları ile siyasî mutabakatının olduğu akla gelmektedir. Ayrıca seyahat notlarında Köknor Gölü'ne varmadan Çıplak Dağ civarında Kuzey Wei'nin batı sınırı tariflenmiş, burada sınır karakolunun olduğu belirtilmiştir¹⁹⁹. Böylelikle karakol ve siyasî teminatla belirlenen güzergâh daha güvenli bir hal almış olmalıdır. Ayrıca seyyahın güzergâhı dikkate alındığında Budizm'in güçlü olduğu dinî merkezlerin konaklamada tercih edildiği, dikkat çekmektedir.

3.6. Sung Yün'ün İzlenimleri, Seyahatnamesinin Önemi ve Değerlendirilmesi

Sung Yün'ün izlenimleri genel olarak değerlendirilecek olursa, kendisinden önceki seyyahların tutumu görülecektir. Budist bir hacı olması hasebiyle Sung Yün'ün yazdıkları kendisinden önce Hindistan'a giden Fa-Hsien'in seyahat notlarıyla dinî açıdan bir benzerlik içermektedir. Sung Yün yaşam felsefesinin gereği, algıda seçici bir şekilde izlenimlerini dinî hayatın sembollerine ve ritüellerine yoğunlaştırmıştır.

¹⁹⁹Kürşat Yıldırım, "Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati", s. 284.

Anlattıklarının büyük kısmını dinî inanışının etkisiyle kaleme almıştır. Dine dâhil olmayan tespitleri ise siyasî, sosyal, iktisadî ve coğrafi yansımalarla fazlasıyla ilgi çekici bir durumda kendisini göstermiştir.

Birçok seyyah yolu üzerinde gördüğü coğrafi unsurları dikkate almaksızın izlenimlerini yansıttığından, takip ettiği güzergâhın tespit edilmesi zorlaşır. Özellikle ziyaret edilen bölgede sadece kavim adı kullanılıyorsa iş daha içinden çıkılmaz bir hal alır. Asya'nın konar-göçer kavimlerin meskeni olmasından dolayı sık sık yer değiştiren grupların izinden coğrafi bir bölgeyi tespit etmek çok güçleşir. Sung Yün'ün izlenimleri içinde de benzer tespit zorlukları vuku bulmakla birlikte, bazen coğrafi unsurlara karşı daha hassas davrandığını gözlemlenir. Örneğin; seyahatnamede Tabgaç sınırı geçildiği zaman “Yüzen Kum” ve “Çıplak Dağ” gibi coğrafi bölgelerden bahsedilmesi²⁰⁰, güzergâhla birlikte Tuyü Hunlarının yaşadığı alanın belirlenmesini sağlamaktadır. Çünkü kavim adıyla beraber verilen coğrafi izler; kavmin yayılma alanını ortaya koyan parametrelere dönüşmektedir.

Coğrafya başlığı altında iklim özellikleri ile beraber ele alınan bölgenin flora ve fauna bilgisi de yönlendirici bir etmen olarak sayılabilir. Yer yer anlatılan bölgenin değişmeyen coğrafi yapılarının notlarda geçmesi, seyyahın rotasının kolaylıkla çizilmesini sağlamaktadır.

Sung Yün izlenimlerini aktarırken komparatif bir şekilde kavimleri, milletleri ve ülkeleri kıyaslayarak kültür unsurlarının mukayesesini bize ulaştırır. Örneğin “Bu memleketin yazısı vardı, Wei (Çin)'yininkine büyük ölçüde benzerdi. Örf ve adetleri ve idare ve kuralları esasen I (yabancı) gibiydi²⁰¹” Seyahatnamedeki bu veriler kullanılarak, siyasî açıdan güçlü devletin kültür etkisinin nerelere kadar ulaştığı ortaya çıkarılabilir. Bu nedenle mevzubahis olan bölgenin kültür haritasının meydana gelmesinde; Sung Yün'ün izlenimleri oldukça önemlidir.

Sung Yün her ne kadar bir rahip olsa da siyasî bilgileri vermekten imtina etmemektedir. Bazen bölge şehirlerinin askerî potansiyelleri²⁰² nispetince hangi siyasî güç ile nasıl bir tabilik metbuluk ilişkisi olduğunu gündeme getirir. Dinî bir vizyonla yazılmış seyahatnamelerde bu tarzda verilen siyasî bilgiler daha fazla kıymet

²⁰⁰Kürşat Yıldırım, "Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati", s. 284.

²⁰¹Kürşat Yıldırım, "Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati", s. 285.

²⁰²Örneğin Akhun İmparatorluğunun 700 savaş filine sahip olduğu bilgisi verilir. (İbrahim Kafesoğlu, Türk Dünyası El Kitabı, s.127. Yine Çakılık şehri anlatılırken burasının Tuyü Hunlarına tabi olduğu bölgede Tuyü Hunlarına bağlı 3000 adamlık bir birliğin olduğu yönünde bilgi vardır. (Bkz. Kürşat Yıldırım, "Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati", s. 285.)

kazanmaktadır. Örneğin; Seyyah Akhunlar hakkında bilgi verirken bu devlete bağlı olan devletçiklerin isimlerini ayrı ayrı belirtir. Soğdiyana, Hoten, Kaşgar ve Buhara gibi önemli merkezlerin Akhunların kontrolünde olduğunu notlarına yazdığı gibi 30'dan fazla krallığın Akhunlara bağlı olduğunu ekler²⁰³.

Seyahatnamenin en güçlü olduğu yönlerden birisi de sosyal anlatıdır. Örneğin; “Bunların âdetinde evli kadınlar pantolon giyer ve ata binerlerdi; kocalarından farksızdılar²⁰⁴.” Gündelik yaşama ilişkin bu önemli bilgi Türklerin kadim yurtlarından Hoten’in anlatısının içerisinde geçmektedir. Benzer anlatılara başka kayıtlarda da rastlanması sosyal yapı ile ilgili bu tespiti doğrulamaktadır. Yine kültürel ve antropolojik açıdan seyahatname bölge halkının davranış şekillerini ortaya koymaktadır. Sung Yün anlatısında Hoten halkının ölü gömme adetlerini de not olarak karanlıkta kalan bu kültür yapısına ışık tutmuştur. Örneğin; “Ölülerini yakarlar ve kemiklerini (ve küllerini) alıp gömerlerdi. (Gömdükleri yerin) üstüne fu-t’u (pagoda) dikerlerdi. Yas tutanlar saçlarını keserler (ve) yüzlerini yırtarlardı. (Böyle) yas tutarlardı. Saçlarının uzunluğu dört ts’un²⁰⁵ olduğunda (kafalarını) dımdızlak ederlerdi²⁰⁶.” Sung Yün’ün böyle canlı tasvirlerle anlattığı bu ölüm adetleri ve sonrasında yapılan kendine zarar verme tarzı ritüeller birçok Türk topluluğunda gözlemlenen davranış şekilleri olup Türklerde karakteristiktir. Ayrıca Türklere has ölüm ritüelleri içerisinde ölünün yakılması âdeti pek görülen bir bulgu değildir. Bu âdetin varlığına dair bilginin verilmesi, ölüme ilişkin antropolojik yaklaşımlarda yeni alt başlıkların ve araştırma konularının açılmasına neden olacaktır.

Küçük şehir devletçiklerinin sosyal kapasitesinin tanımlanmasıyla beraber Akhunlar gibi büyük siyasî otoriteler de seyyahın sosyal analizine tabi tutulmaktadır. Misal Akhunların göçebe karakterleri satırlar arasında kendisine yer bulur. Akhunların şehirlerinin olmadığı, keçe çadırlarda yaşadıkları, yazılarının olmadığı, yazlık ve kışlık merkezler arasında sürekli göç ettikleri bilgisi; onların göçebe Hunlarla olan ilgisini kanıtladığı gibi Türk Bozkır yaşamının genel karakteristiğine dâhil olduklarını göstermektedir²⁰⁷.

²⁰³Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, s. 287.

²⁰⁴Kürşat Yıldırım, "SungYün'ün Türkistan'daki Seyahati", s. 286.

²⁰⁵Bir ts'un 3,2 santimetredir. Bkz. <http://www.doganmuhendisliktesisat.com/teknikbilgiler/ulkelerin-olcu-birimleri-76.html> Erişim Tarihi: 23.05.2019 Saat: 14.00

²⁰⁶Kürşat Yıldırım, "Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati", s. 286-287.

²⁰⁷Egemen Çağrı Mızrak, a.g.e., s. 183-184; Denis Sinor, a.g.e, s. 403.

Hoten hükümdarı hakkında sunulan bilgiler ise oldukça ilgi çekicidir. “Sadece hükümdar öldüğünde yakılmazdı. Onu bir tabuta koyarlar ve uzaklara götürüp çöle gömerlerdi. Tapınak inşa edip kurban keserler ve zamanı geldiğinde onu yâd ederlerdi. Hoten Hükümdarı Budizm dinine inanmazdı²⁰⁸.” Hükümdarın yakılmayıp adına kurban kesilerek, türbe tarzı yapılar inşa edilmesi ve kurban vasıtasıyla isminin anılması Türklerdeki Atalar Kültü’nün çok bilinen yansımalarıdır. Anlatılan ölüm adetleri açısından hükümdar ve halkta görülen farklılıklar; yönetici sınıf ile halkın inanç değişimlerini ortaya koyarken, etnik mensubiyet açısından fikir vermektedir. Yine hükümdar ve halk hakkında yapılan bu tespitler vasıtasıyla bir milletin kültürel kodlarının deşifre edilerek o milletin etnik mahiyetinin tespit edilmesinde Sung Yün’ün izlenimleri kilit rol oynamaktadır. Üstelik hükümdarın Budizm dinine inanmaması Şamanistik inanç yapısının karakteristiği hakkında fikir vermektedir. Anadolu’da bugün dahi rahatlıkla görebileceğimiz evliya kültürünün önemli bir yansıması olan türbelerin yaklaşık bin beş yüz yıl önce bir Türk topluluğundaki prototipik kökleri ilgi çekicidir.

Sung Yün Türkistan’ın önemli şehirlerinden Yarkend’deki izlenimlerini Hoten’le kıyaslayarak sunmuştur. “Buradaki halk dağlarda yaşıyordu. Burada beş çeşit hububat yetişir. Buranın halkı bir nevi çörek (ekmek) yaparlar. Hayvanları kesmezler. Yalnız hayvan kendiliğinden ölürse keserler ve o zaman etini yerler. Adetleri ve dil Hoten’inki gibidir. Brehmenlerinkine benzer...²⁰⁹” Görüldüğü gibi nüfusun beşerî özellikleri net bir şekilde ortaya koyulmuştur. Üretilen tarım ürünleri paralelinde meydana gelen yemek kültüründen bahsedilmiştir. Seyyah yine Hoten’le Yarkend’i kıyaslayarak, davranış değişikliklerini okuyucusuna yansıtır. Üretilen tarım ürünlerine dikkat çekilmesi kavimlerin ekonomik potansiyelinin tartılmasına ilişkin bir yorumu gündeme getirebilir. Ekonomik tahlilin neticeleri ise olası hayvancılıkla yaşamını idame ettiren bir topluluğun canlı hayvan tüketmeyi reddetmesi gibi garip bir tezahürle kendisini göstermiştir.

Sung Yün gözleme dayalı gerçek bilgilerle beraber sözlü kültürden beslenen mitolojik argümanları da notlarına yazarak Çin’e taşımıştır. Örneğin; Pamir Dağlarında bir göl ile karşılaşan Sung Yün burası hakkındaki efsaneyi masalsı bir dille okuyucusuna ulaştırır. Bu efsanede Doğu mitolojilerinin sık rastlanan varlığı, ejderha başroldedir. Ejderhaya karşı savaşan kral figürü bu efsane ile tekrar karşımıza çıkar.

²⁰⁸Kürşat Yıldırım, "Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati", s. 287

²⁰⁹Nabi Muhadere Özerdim, “Çin Kaynaklarına Göre Çin Türkistanı’nın Şehirleri”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1-2, Ankara, 1951, s. 108.

Hikâyeyi benzerlerinden ayıran dinî bir statüde değerlendirilmesine neden olan faktör ise ana kahramanın Brahman rahiplerinden öğrendiği büyü vasıtasıyla muvaffak olmasıdır. Dinî anlatı için tavsif edilen bu izlenimlerin Budist söylevi daha etkili kıldığı açıktır²¹⁰. Bu etkili anlatımla Hoten'deki dinî yaşantıyı resmeden Sung Yün de Budizm'e kerametler vasıtasıyla inanıldığını ve cemaatin böylece arttığını belirtmiştir²¹¹. Zaten seyahat notlarının büyük bir kısmı doğal olarak dinî anlatılardan oluşmaktadır. Ziyaret edilen bölgelerdeki dinî mekânlar, ibadet şekilleri²¹², mezhepler (Mahayana, Hinayana vb.) ve genel olarak dinî yaşam tafsilatlı bir şekilde anlatılmaktadır²¹³. Her şeye rağmen yüzde yüz dinî anlatının olmaması seyahatnamenin araştırmacıların yörüngesine girmesine neden olmaktadır.

Sung Yün'ün tasvir gücünün üstünlüğü giyim kuşam üzerine yaptığı betimlemelerde ortaya çıkmaktadır. Hoten hükümdarı ve karısının elbiseleri en ince ayrıntılarına varıncaya kadar detaylı bir şekilde tanımlanmıştır. Yine aynı şekilde Akhun Hakani'nin²¹⁴ ve karısının giyimi iyi bir şekilde betimlenmiştir²¹⁵. Anlatılanlar sadece yöneticilerin kıyafetleriyle de kalmamaktadır. Muhtemelen merasimler esnasında giyimin en dikkat çekici ve ihtişamlı olduğu zamanlarda notlarını alan Sung Yün, törenlerin gerçekleştiği çevrenin unsurlarını da anlatısına eklemiştir. Çevre unsurları altında değerlendirilebilecek Akhun Hakani'nin²¹⁶ çadırı çok iyi tasvir edilmiştir: "Hakanları kendisi için kırk direktan oluşan kare bir keçe çadır yaptırmıştı. Çadırın içi çepeçevre yün halılarla kaplıydı... Ayakları ankakuşu biçiminde oyulmuş altın bir divanda oturuyordu²¹⁷." Taht üzerinde sembolize edilen kuş figürü her ne kadar

²¹⁰Kürşat Yıldırım, "Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati", s. 287-288.

²¹¹Erkin Ekrem, "Seyahatnamelere Göre Göktürklerde Budizm", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.3, Ankara, 2002, s. 361.

²¹²Bkz. Erkin Ekrem, "Seyahatnamelere Göre Göktürklerde Budizm", 2002, s. 358-374.

²¹³Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 2004, s. 96.

²¹⁴Sadece Akhun hakanının giyimine dair bilgi verilmemiş. Karakter özellikleri üzerinde de bilgi verilmiştir. Gaddar, zeki, cesur, kabiliyetli biri olduğu bilgisi satır aralarında geçmektedir. Bkz. Egemen Çağrı Mızrak, a.g.e., s. 173.

²¹⁵Rene Grousset, a.g.e., s. 99. (Ayrıca Bkz. Adem Aydemir, "Türk Folklorunda Nişanlanma ve Evlilik Sembolü Olarak Gerdanlık Küpe ve Yüzük", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 282, 2010, s. 22.)

²¹⁶O zaman ki Akhun hakani Toraman oğlu Mihiragula idi. 6. yüzyılın ilk yarısının büyük bir kısmında Akhun ülkesini yöneten Mihiragula'nın en önemli özelliği Budizm'e antipati beslemesiydi. Bu yüzden Sung Yün'ün pek benimsemediği bir hükümdar olmuştur. (Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 86.) Sung Yün'ün bu antipatik tavrının altında Mihiragula tarafından Budistlere karşı yapıldığı düşünülen katliamlara ve Budist mabetlerinin tahrip edildiğine dair bilgisi vardır. Seyahatnamesinde almış olduğu bu duyumu okurlarına veren seyyah, Akhun Hakanına olumsuz bakmış olabilir. (Bkz. Nazım Tektaş, *Tanrının Askerleri*, Cilt: 1, Çatı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 248-249.)

²¹⁷Jean Paul Roux, a.g.e., s. 142.

Hind etkisini yansıtmış olsa da²¹⁸ Akhunlar başlığında anlatılan diğer unsurların Türk kültür çevresinin ürünü olması, baskın yapıyı ortaya çıkarmaktadır²¹⁹.

Anlatılan bölgelerin kapsadığı alan li cinsinden verilmektedir. Kat edilen mesafeler gün cinsinden verilmiş olup, güzergâhın çizilmesi açısından somut veriler sunulmuştur. Örneğin; “1.640 li”, 1.275 li batıya gidip vasıl oldular²²⁰” gibi net ifadelerin kullanıldığı görülür. Böylesine bir kesinlik olgusu diğer benzer seyahatnamelere bakıldığında pek görülmez.

Ayrıca seyyahın bazen kavim adlarını vermesi köken araştırmaları için önemli bulguların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu kapsamda yapılan çıkarımlar, büyük Türk kabilelerinin göç güzergâhlarının ne şekilde değiştiği üzerine önemli fikirler vermektedir. Misal olarak seyyahın Oğuzların Tieh-le boyuyla ilgili bilgi vermesi Zeki Velidi Togan'ın dikkatinden kaçmamıştır²²¹. Buna benzer küçük ama kıymetli bulguların seyahatnameden çıkması mümkündür.

Seyyahın notlarında dikkate alınması gereken bir diğer yön ise Türklerde kadına verilen önemi göstermesidir. Sung Yün'ün dikkatini cezbetmesinin sebebi de bu olsa gerektir. Çünkü Hoten anlatısında kadınlarla erkekler arasında pek farkın olmadığı bilgisi, özellikle evli kadınların erkek giyimine sahip olması seyyahı şaşırtmış olmalıdır²²². Ayrıca Akhun ülkesinde teşrifat kaidelerini anlatan seyyah, Akhun hatununun hakanın yanında olduğu ve karşılama seremonilerine katıldığını gözlemlemektedir²²³. Sung Yün ayrıca kocası ölen kadının kayınbiraderleri ile evlendirildiği bilgisini vermiştir ki bu uygulamanın Türklerde görüldüğünün tarihi bir gerçekliği söz konusudur²²⁴.

Çinli keşiş seyyahların yazmış oldukları gezi notlarının en önemli özellikleri, Budizm anlatısının yoğun olması ve siyasî bir perspektif sunmaktan uzak olmasıdır. Sung Yün'ün seyahatnamesi genel olarak okuyucuda bu tip bir intiba uyandırmaktadır.

²¹⁸Bkz. “Akhun Sanatı”, *Türk Dünyası Kültür Atlası*, Cilt:1, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 1997, s. 21-23.

²¹⁹Resmedilen Akhun Hakanının kaftanının benzerinin Pazırık Kurganı'nda çıktığına dair bilgi verilmektedir. Hun İskit ayniliğini yansıtmaması açısından bu bilgi önemlidir. (Bkz. Nejat Diyarbakırlı, “Eski Türklerde Kültür Sanatı”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt:2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 527.)

²²⁰Kürşat Yıldırım, “Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati”, s. 285.

²²¹Bkz. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1982, s. 87.

²²²Kürşat Yıldırım, “Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati”, s. 286.

²²³Kürşat Yıldırım, “Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati”, s. 290.

²²⁴Levirat adı verilen bu uygulamanın eski Türklerde görüldüğüne dair bazı Çin kaynakları bilgi vermektedir. Detaylı bilgi için Bkz. Ali Erkul, “Eski Türklerde Evlenme Gelenekleri”, *Türkler*, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 60-61.

Sung Yün kendisinden önceki keşiş seyyahlarla benzer dinî kaygıları taşımaktadır. Oda Fa-Hsien gibi Budist kaynakları almak üzere manastır konaklamalı bir güzergâhla hedefine ulaşmıştır.

Sung Yün'ün seyahatinin kıymetini arttıran en önemli faktör Türk tarihi için yüksek önemi haiz bir yönünün bulunmasıdır. Özellikle az bilinen Tu-yü Hunlar ve üst düzey devlet yapısını gösteren Eftalitler (Akhunlar) gibi tarihi bilgi açısından zengin bir malumatın olmadığı fakat Türk tarihinde önemli pozisyonu olan siyasî yapılara ilişkin eşine az rastlanır bilgiler seyyahın notlarında kendisini gösterir. Bahse konu olan bölgelerin Türk tarihi için yüksek önemi bu şehir devletçiklerindeki siyasî, sosyal, iktisadî ve dinî durumun belirtilmesiyle ortaya çıkarken, Türk tarih yazımının ortaya çıkmasında seyyahın notlarının başat rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Türkler Sung Yün'ün devrine gelinceye değin kuzey bozkırlarını terk ederek güneye Çin sahasına geçiş yapmışlardır. Bu göç haritasının nasıl şekillendiğinin tespiti için seyyahın notları önemli bir işlevi yerine getirmiştir. Tu-yü Hunların yerleşim mekânlarının coğrafi unsurların tasvirleriyle belirtilmesi birçok tarihi bilginin sağlaması için faydalı bir etki yapmıştır. Coğrafi bilgilerin es geçilmeksizin günümüzdeki tasvirlerine benzer şekilde tanımlanması, yerleşim alanlarının ismen tespitinde de kolaylığa dönüşmüş, tarihi coğrafya bu bilgilerle daha manidar bir hal almıştır.

Geniş coğrafyada hüküm süren, bu amaçla göç sınırlarını İran coğrafyasına kadar uzatan Eftalitler (Akhunlar) hakkında benzerine az rastlanan bilgiler Sung Yün sayesinde elimize ulaşır. Bir hükümdarın özel yaşam alanı, o bölgenin sanat anlayışının zirvesini yansıttığından hareketle Eftalit Hakanına dair yapılan tespitler bugün görülmesi mümkün olmayan obje ve materyalleri gözler önüne serer. Anlatılan sanatsal içerik hakkında yapılan tasvirlerin kültürel hinterlandı yeni araştırmalar için yönlendirici ve destekleyici işlev görmektedir.

Sung Yün'ün anlatısında dikkat çeken yönlerinden biriside sosyal hayata ilişkin yapmış olduğu betimlemelerdir. Özellikle giyim tarzı üzerine yoğunlaştığı, notlardan anlaşılmaktadır. Giyim kültürünün Asya'da coğrafi bölgelere göre nasıl bir görüntü arz ettiği, Sung Yün'ün detaylı anlatımıyla ortaya çıkmaktadır. Üstelik sosyal hayat sadece giyim tarzıyla kalmamakta; gündelik yaşam örf adetler detaylandırılarak folklorik özellikler vasıtasıyla etnisitenin tahminini kolaylaştıracak doneler verilmektedir.

Diğer Budist hacılarda olduğu gibi Sung Yün'ün de anlatısının büyük bir kısmını dinî anlatılar ve manastır ziyaretlerine ilişkin izlenimler oluşturmaktadır. Fakat dinî

ritüel farklılıklarının fazlasıyla ortaya koyulduğu görülmektedir. Budizm'in tarihi konumunun Asya coğrafyasındaki dağılımına göre gösterdiği farklılıklar karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koyulmaktadır. Geçilen bölgelerin 6. yüzyıldaki dinî haritasının çizilmesi açısından seyahatname din tarihçilerine, özellikle de Budizm üzerinde çalışan araştırmacılara gözden kaçırmayacakları bilgiler sunar. Örneğin basit bir değerlendirme ile bölgede Budizm'in kabul oranının ne derecede olduğu, hangi oranda özümseendiği; inanç düzlemindeki davranış şekilleriyle fark edilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. HSÜAN TSANG SEYAHATNAMESİ (629-649)

4.1. Hsüan Tsang Seyahatnamesi Hakkında Genel Bilgiler

Hsüan Tsang'ın²²⁵ 629-649 yılları arasında Hindistan'a yaptığı yolculuğa dair yazdığı seyahat notları kendisinden önce bazı seyyahlarda olduğu gibi seyahatinden sonra düzenlenmiştir. Çin kaynaklarının geneli düşünüldüğünde böyle bir tavrın çoğu zaman zaruri olduğu belirgindir. Seyahat notları önemli bilgileri içerdiğinden; bu bilgilere sonradan ihtiyaç duyulması, tekrar ele alınması ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle seyahat notları birçok kez ele alınarak, tekrar yazılıp düzenlenmiştir. Hsüan Tsang'ın notları da aynı şekilde ilk olarak Budist bir rahip Pien Chi tarafından tekrar ele alınmıştır. Pien Chi'nin ne derece bir katkısının olduğu, notların aslına ne kadar sadık kaldığı tam olarak belirgin değildir. Her halükârda yapılan müdahalenin Hsüan Tsang'ın yazdıklarını daha fonksiyonel hale getirmek için yapıldığı aşikârdır²²⁶.

Hsüan Tsang'ın raporunun Tang imparatoruna sunulmuş olması, notlara devlet hassasiyetiyle yaklaşıldığını gösterir ki bu da notların Hsüan Tsang'ın kaleminden çıkmış haliyle muhafaza edilmiş olduğunun en önemli kanıtıdır. Çağdaşı olan yazarların ya da devlet görevlilerinin notlara müdahaleleri bu nedenle önemsiz olarak telakki edilebilir.

Seyahat sonrası dönemde bir yılı aşkın bir sürede yazılan rapor 646 yılında tamamlanarak, imparatora sunulmuştur. Seyahatname bölüm bölüm yazılmış olup, 12 bölüm kapsamında ele alınmıştır. Birinci ve on ikinci bölümler seyahatin güzergâhı üzerinde bulunan bölgelere ilişkin notları içerirken, diğer on bölümde ise hedef coğrafya Hindistan kayda alınmıştır. Birinci bölümde gidiş güzergâhını oluşturan 34

²²⁵Rahip Hsüan Tsang'ın ismi, çeşitli dillerde telaffuzuyla ilgili birçok şekli alabilmektedir. Bu durum kaynaklarda aynı şekilde yansımıştır. Hyun Tsan, Hhuen Kwan, Hiouen Thsang, Hiuen Tsang, Hiuen Tsiang, Hsien-tsang, Hsyan-tsang, Hsuan Chwang, Hsuan Tsiang, Huan Thang, Xuan Cang, Xuan Zang, Shuen Shang, Yuan Chang, Yuan Chwang ve Yuen Chwang gibi şekilleri karşımıza çıkabilmektedir. Bunlar içinde kaynaklarda en fazla kullanılanı Xuan Zang'tır. Biz Hsüan Tsang kullanımını tercih ettik. Bu karışıklığın önemli bir sebebi de seyahatnamenin arkaik çevrileri arasında bir mutabakatın, ortak bir telaffuz ve yazım şeklinin olmamasıdır.

²²⁶İsmail Hakkı Ergüven, "Hsuan-Tsang'ın Seyahatnamesi (7. yüzyıl) Metin Çevirisi ve Değerlendirme", (18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Çanakkale), Çanakkale, 2011, s.22.

ülke ele alınırken, son bölümde dönüş güzergâhı üzerinde bulunan 22 ülke anlatılmıştır²²⁷.

Hsüan Tsang'ın bu önemli seyahat notları Budist külliyyatın önemli bir parçası olduğundan sonraki dönemlerde birçok kez kopyalanmıştır. İlk olarak eserin yazıldığı yakın coğrafyaya ait Uzakdoğu dillerine çevrilmiştir. Diğerlerine nazaran ön plana çıkan Çince, Korece ve Japonca nüshalar günümüze kadar iyi bir şekilde muhafaza edilerek korunmuştur. Bu nüshalar içinde en önemlisi Gaoli Nüshası olup diğerlerine nazaran daha kapsayıcıdır. Gaoli Nüshası 1047-1082 yılları arasında 30 küsur yıllık bir zaman diliminde kopyalanmıştır. Bu önemli nüsha daha sonraki dönemlerde çok iyi korunmasına karşın, Moğol istilası esnasında tahrip edilmiştir. Bu tahribattan sonra Gaoli Nüshası'nın diğer nüshalar yardımıyla eksiklikleri giderilmiştir. Gaoli Nüshası bugün Kyoto Devlet Üniversitesi'nde muhafaza edilmektedir²²⁸.

Genel olarak değerlendirildiğinde Çin'de bulunan nüshaların doğal olarak daha fazla olduğu görülmektedir. Bugünkü Çin'de bulunan nüshalardan birisi ise Uygurcadır. 10. yüzyılda Koço Uygur Devleti'nin tercümanı Singku Seli Tutung tarafından kaleme alınan bu nüsha oldukça önemlidir. Uygur lisanının tarihsel gelişimi hakkında önemli bilgiler veren bu nüsha üzerinde Annemarie Von Gabain dışında Çinli ve Rus Şarkiyatçılar çalışmışlardır²²⁹.

Çin'deki nüshalar ilk yazıldıktan sonra yönetime gelen her hanedan zamanında eldeki resmi kayıtlardan istifade edilerek, tekrar tekrar kopyalandığı dikkatten kaçmaz. Hsüan Tsang'ın notları da bu kapsamda yeniden kayda geçirilir. Buradan hareketle 1239 ile tarihlenen Sung Sülalesi Nüshası, 1601 ile tarihlenen Ming Sülalesi Nüshası dikkatte değerlidir²³⁰. Yine Batı'daki büyük müzelerin yazma eser koleksiyonlarında bu seyahatnameye ait nüshaların parçaları bulunmaktadır.

19. yüzyılın ortalarından başlayarak Batı'da Çin kaynakları daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Bu dönemde ilk olarak Fransız Oryantalist Stanislas Julien, Hsüan Tsang ve seyahat notları üzerinde çalışmıştır. İlk aşamada Hsüan Tsang'ın hayatını mercek altına alan Julien 1853 yılında "Histoire de la Vie de Hiouen-Thsang" isimli eserini yayımlamıştır. Julien Hsüan Tsang'ın hayatına gösterdiği ilgiyle beraber, 1857

²²⁷Gürhan Kırilen, "Xuan Zang'ın Orta Asya İzlenimleri", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 53, Sayı: 1, Ankara, 2013, s. 65.

²²⁸Erkin Ekrem, "Hsüan Tsang Seyahatnamesi'ne Göre Türkistan", (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003, s. 81-82.

²²⁹Varis Abdurrahman Çakan, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar...", s. 350.

²³⁰Gürhan Kırilen, "Xuan Zang'ın Orta Asya İzlenimleri", s. 65.

yılında Paris'te neşrettiği "Memoires sur les Countries Occidentales par Hiouen-thang²³¹" isimli eserle Hsüan Tsang'ın seyahat notlarını Fransızcaya çevirmiştir. İlerleyen zamanlarda Hsüan Tsang hakkında çalışmaları sürdüren Julien, mezkûr eserinin 2. cildini de neşretmiştir. Julien'in bu detaylı ve iyi notlandırılmış çalışmasının 1. cildi seyahatnamenin ilk sekiz bölümünün, 2. cildi ise seyahatnamenin son dört bölümünün çevirisini içermektedir. Julien'den sonra seyahatname üzerinde İngiliz Oryantalist Samuel Beal çalışmıştır. Beal seyahatnameyi 1884 yılında "Si-Yu-Ki: Buddhist Records of the Western World²³²" ismiyle 2 cilt halinde İngilizceye çevirmiştir. Bu çalışma tam anlamıyla Hsüan Tsang'ın seyahatine yönelmeyip, başka seyyahların da Batı Bölgelerine ilişkin notlarını da içermektedir. Seyahatname hakkında yapılan üçüncü önemli çalışma ise İngiliz araştırmacı Thomas Watters tarafından 1905 yılında "On Yuan Chwang's Travels In India (AD. 629-645)" ismiyle yapılmıştır. Fakat eserini tam olarak bitiremeyen Watters'in bilimsel ardılları çalışmalarını sürdürerek seyahatnamenin farklı bir yorumunu İngiliz diline kazandırmışlardır²³³.

Seyahatname ile ilgili çalışmaların geneli incelendiğinde Hsüan Tsang'ın seyahati kadar yaşamına ilişkin biyografik çevirilerin de Batılı araştırmacılar tarafından sıkça yapıldığı dikkat çekmektedir. Hsüan Tsang'ın yaşamı hakkında Julien'in yaptığı ilk biyografik çalışma sonrası farklı dillerdeki çeviriler seyahatname hakkında yapılan araştırmaların ikinci basamağını oluşturmuştur. Bu amaçla Samuel Beal de 1888 yılında Tsang'ın biyografisini İngilizceye çevirmiştir²³⁴. Bununla birlikte seyyahın Çince yaşam öyküsüne ek olarak yukarıda bahsedilen Uygurca yazılmış bir biyografisi de mevcut olup, bu metni ilk olarak Annemarie Von Gabain 1935 yılında Almancaya çevirmiştir²³⁵. Tsang'ın hayatına bu kadar rağbet edilmesinin sebebi onun örnek şahsiyetini sonraki nesillere yansıtma çabası olmalıdır²³⁶.

²³¹Sadettin Gömeç, "İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:20, Sayı:31, Ankara, 1963, s. 80.

²³²Hsüan Tsang'tan başka Fa-Hsien ve Sung Yün'ün seyahat notlarını İngilizceye çeviren Beal'ın bu eserinden çalışmamızda daha önceden de istifade edilmiştir.

²³³Erkin Ekrem, "Hsüan Tsang Seyahatnamesi'ne Göre Türkistan", s. 14.

²³⁴Eserin tam künyesi: Beal, Samuel, "The Life of Hiuen-Tsiang. Translated from the Chinese of Shaman Hwui Li by Samuel Beal, Trübner, London, 1911."

²³⁵Bu çeviri makale şeklinde kaleme alınmış olup: Tam künyesi Die Uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsang", 1. Bruchstücke Des 5. Kapitels, 7., s. 151-180. Bu çeviri ile ilgili çalışmalar Gabain'in hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Gabain vefat etmeden önce yapmış olduğu çeviri metinlerini DFG (Alman Araştırmalar Konseyi) Projesi kapsamında Giessen Üniversitesine bağışlamıştır. Bu proje kapsamında Hsüan Tsang'ın biyografisinin toplu yayımı yapılması planlanmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Mehmet Ölmez, "Annemarie Von Gabain", *Türk Dilleri Dergisi*, Sayı:3, 1993, s.289-292.) Yine bu Uygurca metin üzerinde L.Y. Tuğışıva isimli Rus araştırmacı çalışmıştır.

²³⁶İsmail Hakkı Ergüven, a.g.t., s. 25.

Seyahatname ile ilgili Türkiye'de yapılan çalışmalar ise 20. yüzyılda başlamıştır. İlk olarak Zeki Velidi Togan'ın eşi Nazmiye Togan 1964 yılında müstakil bir makale neşretmiştir²³⁷. Sonrasında Genel Türk Tarihi alanında birçok çalışmada seyahatnameden küçük pasajlar alınarak yararlanılmasına karşın Togan'ın yaptığı tarzda bir çalışma uzun yıllar yapılmamıştır. Yine İstanbul Üniversitesi'nin Çinli öğrencisi Lin Kuan Hua Çin diline olan vukufiyetinin etkisiyle 1988 yılında "Hsüan Tsang Seyahatnamesinde Ta-T'ang-Si-Yü-Chi Üzerine Bir Çalışma" isimli Yüksek Lisans Tezini kaleme almıştır²³⁸. 2003 yılına gelindiğinde ise Erkin Ekrem "Hsüan Tsang'ın Seyahatnamesinde Türkistan" isimli doktora tezini yazmıştır²³⁹. Adı geçen tez seyahatnamenin 1. ve 12. bölümünün detaylandırılmasından oluşmuştur. Görüleceği üzere 2003'e kadar seyahatname üzerinde yapılan müstakil çalışma sayısı üç tanedir. 2003'ten sonra seyahatname ile ilgili yapılan çalışmalarda gözle görülür bir artış izlenmektedir. İlk olarak İsmail Hakkı Ergüven "Hsuan-Tsang'ın Seyahatnamesi (7. yüzyıl) Metin Çevirisi ve Değerlendirme" isimli Yüksek Lisans Tezi ile seyahatnamenin daha detaylı bir değerlendirmesini bilim dünyasına kazandırmıştır. Sonrasında Sinolog Gürhan Kırilen seyahatname ile ilgili çeşitli yayın organlarında yayımlanan makaleleri ve direk konu ile alakalı "Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi" isimli eseri²⁴⁰ ile bu alanda yapılan çalışmalara önemli bir ivme kazandırmıştır.

4.2. Hsüan Tsang'ın Biyografisi

Hsüan Tsang'ın hayat hikâyesi ile ilgili en önemli kaynak onun çağdaşı ve onu tanıyan kendisi gibi Budist bir keşiş olan öğrencisi²⁴¹ Hui-li'nin yazmış olduğu biyografidir. Bu biyografi 688 yılında Yen-tsung tarafından kopyalanmıştır. Batıda ilk olarak Stanislan Julien tarafından tercüme edilmiştir²⁴².

²³⁷Makalenin Künyesi: Nazmiye Togan, "Peygamberin Zamanında Şarki ve Garbi Türkistan'ı Ziyaret Eden Hüen Çang'ın Bu Ülkelerin Siyasi ve Dini Hayatına Ait Kayıtları", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1-2, İstanbul, 1964, s. 21-64.

²³⁸Kuan-Hua Lin, "Hsüan Tsang Seyahatnamesinde Ta-T'ang-Si-Yü-Chi Üzerine Bir Çalışma", (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1988.

²³⁹Bkz. Erkin Ekrem, "Hsüan Tsang'ın Seyahatnamesi'ne Göre Türkistan", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2003.

²⁴⁰Kitabın tanıtımı için Bkz. Zafer Saraç, "Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi", *Tarih Kritik Dergisi*, Cilt:4, Sayı:4, s. 6-9.

²⁴¹Kemal Çağdaş, Hüent-Tsang Biyografisinin Uygurca Tercümesinde Geçen Sankrit Kelimelerinin İzahı, *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt:12, Sayı: 1-2, Ankara, 1954, s. 127.

²⁴²Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, s. 252.

Hsüan Tsang M.S. 600 yılında²⁴³ Henan'na bağlı Songshan bölgesinde Houski isimli yerde dünyaya gelmiştir. Üç büyük kardeşi olan Tsang'ın, yaşamının ilk yıllarında kullandığı ismi Yi olup, aile adı ise Chen olarak bilinmektedir²⁴⁴. Tsang'ın ailesi hakkındaki bilgilere bakıldığında, memur ve bürokrat olarak daha önceden devlete hizmet etmiş bireylerin yoğunlukta olduğu görülmektedir²⁴⁵. Ailesinin toplumsal statüsünün yüksek olması itibarıyla Çin'deki birçok akranına göre daha şanslı olan Hsüan Tsang'ın şanssızlığı ise küçük yaşlarda hem annesinin hem de babasının yaşama veda etmesidir. On yaşına geldiğinde ebeveynlerinin himayesinden mahrum kalmış ve kendisine sığınak olarak Lou Yang'daki manastırı seçmiştir. Jingtü isimli manastırda günlerini kardeşiyle beraber geçirmeye başlayan ve kısa zamanda manastır yaşamına adapte olan Tsang üst düzey bir Budist öğretiyi bu dönemde benimsemiş ve birçok dini klasiği hatmetmiştir. Bilgi dünyasının genişlemesinin paralelinde Budizm'in üstatlarından dersler almış ve farklı tapınakları ziyaret etmiştir. Yapmış olduğu dinî amaçlı gezileri ve Budist birikimi sayesinde Budizm dininin farklı fraksiyonları arasında kıyaslama yapma imkânına kavuşmuştur²⁴⁶.

Tsang dinî seyahatleri arasında mezhepsel ayrılıklarla beraber tapınaklarda takip edilen dinî metinler arasında bir tutarsızlığın olduğunu ve öğreti farklılığının uygulama farklılığına dönüşebileceğinden hareketle, mevzubahis dinî literatür arasındaki uyumsuzlukları giderme kararı almıştır. Genç yaşlardan itibaren ilgilendiği dinî sorulara cevap aramak ve dinî metinlerden kaynaklanan tartışmaları gidermek kastıyla Budizm'in merkezi Hindistan'a seyahat kararı almıştır²⁴⁷.

²⁴³Gürhan Kırilen eserinde Hsüan Tsang'ın doğum tarihinin kesin olarak bilinmediğinden bahsetmektedir. Mehmet Ölmez ise tezinde 600 tarihiyle Tsang'ın doğum tarihini vermektedir. Esasında Hsüan Tsang'ın doğum tarihiyle ilgili kaynaklarda bir tutarsızlık söz konusudur. Erkin Ekrem yazmış olduğu doktora tezinde bu konuya özellikle eğilmiş eldeki kaynaklar vasıtasıyla Tsang'ın doğum ve ölüm tarihlerini netleştirme yoluna gitmiştir. Bkz. Erkin Ekrem, "Hsüan Tsang'ın Seyahatnamesine Göre Türkistan", (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2003, s. 24-30.

²⁴⁴Birçok Budist rahip gibi Tsang'ta Budist lakap kullanmakta olup, Hsüan Tsang onun lakabıdır. Gerçek adı Chen-Hui'dir. İsmail Hakkı Ergüven, a.g.t., s. 22. Bu lakap kullanma geleneği Budizm'de bir gelenek gibidir. Esasında dinin kurucusu Buda'nın bile asıl ismi Siddhartha Gotama olup almış olduğu Buda ismi aydınlanan manasına gelmektedir. Bkz. Günay Tümer, "Budizm", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 6, Ankara, 1992, s. 352.

²⁴⁵Çin'de aile adları takip edilerek oldukça eski tarihlere kadar ailenin durumu takip edilebilmektedir. Tsang'ın ailesi Chenlerin konumu zamanda geriye doğru takip edildiğinde aile üyeleri hakkında bu tip bilgiler ortaya çıkar. Büyükbabası vali olarak görev yapan üst düzey bir memurdur. Bkz. <https://www.iep.utm.edu/xuanzang/> Erişim 18.06.2019 saat:19.00

²⁴⁶Mehmet Ölmez, "Hsüan Tsang'ın Eski Uygurca Yaşam Öyküsü", (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1994, s. 11.

²⁴⁷Gürhan Kırilen, *Budizm ve Orta Asya Xuan Zang Seyahatnamesi*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015, s. 27-28.

Hsüan Tsang böylelikle 627 yılı Ağustos ayında²⁴⁸ başkent Changan'dan ayrılarak, Hindistan'a doğru yolculuğuna başlamıştır. O dönemde Çin'in dışına çıkmak yasak olduğundan gizli bir şekilde ülkeden ayrılan Tsang sınır kontrollerini geçmekte güçlük yaşamış, hakkında izinsiz sınır dışına çıkmak suçundan dolayı yakalama kararı çıkmıştır. Her şeye rağmen yoluna kararlılıkla devam ederek Çin sınırlarını aşmıştır²⁴⁹. Üstelik Çin sınırını aşmakla sorunları bitmemiş maceralı ve zorlu yürüyüşü çoğu kez akamete uğramıştır. Örneğin; Çin sınırını geçtikten sonra bugünkü Pai-tungtzu civarındaki kaleden atılan okla yaralanmıştır. Yol üstündeki bu kalelere kimi zaman yakalanmış, kimi zaman da kale muhafızlarının himayesiyle yoluna devam etmiştir. Bazen zorlu doğa şartlarından dolayı açlık ve susuzluktan dolayı ölümlerle burun buruna gelmiştir²⁵⁰. Yine yolculuk güzergâhı üzerinde bulunan Koçu'da bölgenin Budist hâkimi tarafından hizmet etmesi için alıkonulmuştur. Fakat ısrarla seyahatine devam etmek isteyen Tsang gerekirse ölüm orucuna başvuracağını söylemiş, bölgenin hâkimini ikna etmiş ve yoluna dönüşte kalacağını taahhüt ederek devam etmiştir²⁵¹.

Hsüan Tsang 627 yılında başladığı yolculuğunu 645 yılında tamamlamıştır. Yapmış olduğu bu meşakkatli yolculuk, esasında hayatının en net bilinen kısmıdır. Çünkü yaşamından parçaları bu seyahati esnasında yazarak okuyucusuna ulaştırmıştır. Yine bu yolculuğunda birçok şehir devletinin içinden geçmiş, birçok yerel bey ve komutanla muhatap olmuştur. Bazen devletin başındaki isimle direkt temas kurarak izlenimlerini yansıtmıştır. Ayrıca Hsüan Tsang ziyaret ettiği bu yerlerdeki siyasî liderlerin mektuplarını ve bölgede hatıra niyetine aldığı beş yüz küsur heykelciği de Çin'e getirmiştir. Onun uzun seyahati boyunca bu tarz bir arşiv biriktirmesi, Çin'de o döneme kadar görülmuş bir şey değildir²⁵².

Yaklaşık 18 yıl süren bu uzun seyahatini tamamladıktan sonra ülkesine dönmüş ve Budizm'in meşhur bir üstadı olarak Çin'de yaşamını sürdürmüştür. Yapmış olduğu seyahatin güçlüğü Tang İmparatorunun da gözünden kaçmamış olacak ki yolculuk

²⁴⁸Tsang'ın yolculuğa başlama tarihi hakkında da netlik söz konusu değildir. Özellikle Batılı ve Doğulu araştırmacılar farklı tarihleri ele almaktadırlar. Batılı araştırmacılar daha çok 629 yılını öne sürerken yapılan araştırmaların ışığında bu tarihin yanlış olabileceği iddia edilmiştir. Bu konudaki tartışmalar için Bkz. Erkin Ekrem, "Hsüan Tsang'ın Seyahatnamesine Göre Türkistan", s. 37-38.

²⁴⁹Erkin Ekrem, "Hsüan Tsang'ın Seyahatnamesi'ne Göre Türkistan", s. 36-37.

²⁵⁰Mehmet Ölmez, a.g.t., s. 33.

²⁵¹Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 253.

²⁵²Muhaddere N. Özerdim, "Hsi-Yü Olarak Çin Türkistanı'nın Tarihi Sınırlaması ve Tarihi Önemi", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1-3, Ankara, 1957, s. 213. John Keay, a.g.e., s. 240.

sonrası taltif edilmiştir²⁵³. Hindistan'dan getirmiş olduğu kaynakları kendisinin emrine verilmiş bir memur heyetinin yardımıyla²⁵⁴ çevirerek, bütün dinî literatürün büyük bir kısmını orijinal dili Sanskritçeden Çin diline tercüme etmiştir²⁵⁵. Hsüan Tsang tercüme faaliyetlerini ölünceye kadar sürdürmüştür. Üç dönem halinde faaliyetlerine devam eden Hsüan Tsang 645-650 yılları arasında Yogacarabhumi-sastra, 651-660 yılları arasında Abhidharmakosa sastra, 661-664 yılları arasında Maha-phajnaparamita-sutra, isimli Budist eserlerini Çinceye çevirmiştir²⁵⁶. Yaptığı işin büyüklüğü göstermek açısından çevirdiği eserlerin toplam sayısını istatistiksel olarak tespit eden Thomas Watters çevrilen evraklarını sayısını 657 olarak vermiş ve tasnif etmiştir²⁵⁷. Bu sayede Hsüan Tsang Hindistan'ı ziyaret ederek yalnızca hacı olmamış, din üzerindeki tartışmaları ve açmazları da yaptığı çalışmalarla açıklığa kavuşturmuştur. Ömrünü bu şekilde Budizm'e adayan Tsang 6 Mart 664 yılında Yuhua Sarayı'nda vefat etmiştir²⁵⁸. Hsüan Tsang'ın şaşaalı cenaze törenine bir milyonu aşkın insanın katıldığı düşünülmektedir²⁵⁹.

Budizm'in diğer rahipleri ile kıyaslanacak olursa Hsüan Tsang'ın hayatı hakkında daha fazla malumatın olduğu görülür. Bunun sebebi hayatının birkaç kez kayda alınmış olmasıdır. Tıpkı seyahati gibi hayatı konusunda da yabana atılmayacak bir literatür söz konusudur. İlk olarak öğrencisi Hui-Li onun hayat hikâyesini Çince kaleme almıştır. Bu yaşam öyküsü birkaç kez kopyalanmış olup, aralarında Uygurcanın da bulunduğu farklı dillere çevrilmiştir. 19. yüzyılın başlarında Avrupalı araştırmacılar tarafından batı dillerine çevrilen biyografi 10 bölümden oluşmaktadır. Fakat bu çevirilerin birçoğu eksik olup, bölüm bazında transkripsiyonlar yapılmıştır²⁶⁰. Böylelikle Tsang'ın yaşam hikâyesi bilim dünyasında zamanla daha aşikâr bir konuma ulaşmıştır.

²⁵³Dönemin imparatoru Tang Gaozong Hsüan Tsang için "İmparatorluğun Mücevheri" unvanını kullanmaktadır. John Keay, a.g.e., s. 242.

²⁵⁴Ray Huang, a.g.e., s. 115.

²⁵⁵John Keay, a.g.e., s. 242.

²⁵⁶Pekin Üniversitesi'nden Der Huey'e göre kayıtlar. Bkz. <https://www.iep.utm.edu/xuanzang/> Erişim Tarihi: 15.06.2019 Saat:18.00

²⁵⁷Thomas Watters, *On Yuan Chawang's Travels in India (A.D.629-645)*, Royal Asiatic Society, London, 1905, s. 20-21.

²⁵⁸Mehmet Ölmez, a.g.t., s. 11.

²⁵⁹Bkz. <https://www.tsemrinpoche.com/tsem-tulku-rinpoche/great-lamas-masters/xuanzang-and-his-journey-to-the-west.html> Erişim Tarihi: 15.06.2019 Saat: 17.00

²⁶⁰Stanislas Julien, Samuel Beal, Rene Grousset, Li Yong-xi, gibi Oryantalist araştırmacılar hayat hikâyesi üzerinde çalışarak batı dillerine çeviri yapmışlardır. (Bkz. Mehmet Ölmez, a.g.t., s. 11-16)

4.3. Hsüan Tsang'ın Döneminin Genel Özellikleri

Hsüan Tsang'ın doğduğu dönem Çin'in kabuk değiştirdiği yıllardır. Sui Hanedanlığı'nın sürekli kan kaybetmesi sayesinde Çin yedinci yüzyıla istikrarsızlıklarla başlamıştır. Yönetim mekanizmasından memnun olmayan halk kitleleri isyanlarla devlet otoritesini sarsmış, ülkenin geniş ve kontrolünün zor olması da ortaya çıkan olumsuz tablonun vehametini arttırmıştır. 615 yılı sonrası ülkedeki kaotik durum artarak imparatorun öldürülmesine kadar giden olaylar zinciri vuku bulmuştur. Sonuçta Çin kırk yamalı bohçayı andıran küçük devletlerin hüküm sürdüğü bir coğrafya halini almıştır. Halen Suilerin elinde bulunan başkent Changan 618'de Li-Yüan tarafından ele geçirilerek, Sui Hanedanı mevkisini kaybetmiş, yerine Tang Hanedanı geçmiştir. 623 yılına kadar devam eden istikrarsızlık dönemi yönetimin adımlarıyla ortadan kaldırılmış, 624 yılından sonra yükselişe geçen bir Çin ortaya çıkmıştır²⁶¹.

Li ailesinin kurduğu Tang Hanedanı ortaya koyduğu istikrar modeliyle Çin'e güzel günler yaşatmaya başlamış; siyasî, sosyal ve iktisadî bir gelişim hiç olmadığı kadar etkin bir şekilde kendini göstermiştir. Tang Hanedanı bu tabloyu dış ve iç siyasetteki başarılarına borçlu olup özellikle çevre kavim ve devletlerle olan ilişkileri Çin'i üstün bir konuma erdirmişdir. Batıya doğru süregelen Çin genişlemesi ise tarihte görülmediği boyutlara ulaşmıştır. Çin artık uzun yılların siyasî birikimini sentez halinde etkin bir şekilde kullanmaya başlamıştır²⁶².

Tang Hanedanı kendisinden önceki hanedanlar gibi Asya bozkırının ortasına yerleşmiş Türklerle sıkı bir ilişki içerisindeydi. Asya'da 6. yüzyıldan itibaren güç kazanarak yükselişe geçen Göktürkler artık Tang Hanedanı'nın en önemli rakibidir. Fakat 7. yüzyılın başında zayıflayan Göktürkler sürekli kan kaybetmiş ve Doğu Göktürkler Çin'in üstünlüğüne razı olmuştur²⁶³. Türk toprakları üzerinde kontrolle yetinmeyen Çin, batıdan gelen Türk nüfusunu sınır bölgelerine yerleştirerek idarî kontrol mekanizmasını güçlendirmiştir. Böylelikle kendine bağlı Türk bölgelerini yine Türklere karşı kullanmıştır²⁶⁴. Tang Hanedanı uygulamış olduğu siyasetle Asya üzerinde hegemonya kurmayı hedeflemiştir. Bu nedenle Çin için Göktürkler, kimi

²⁶¹Wolfram Eberhard, a.g.e., s. 196-197.

²⁶²İrina F. Popova, "Orta Asya Türkleri ve Erken Tang Çin Devleti", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 2, Ankara, 2002, s. 127.

²⁶³Ahmet Taşağıl bu dönemi Göktürklerin Fetret Dönemi olarak tanımlamaktadır. 630 yılında Hsüan Tsang'ın yolculuğa başladığı dönemde başlayan bu fetret yılları 680 yılına kadar sürmüştür. Bkz. Ahmet Taşağıl, *Göktürkler I-II-III*, TTK, Ankara, 2014, s. 221-247.

²⁶⁴Gülner Kara, "Tang Hanedanının Türk Topraklarını Hâkimiyet Altına Alma Çabaları", *Bilig*, S. 84, Kış 2018, s. 57.

zaman araç, kimi zaman siyasidir amaç, kimi zaman da amansız bir rakip olmuşlardır. Asya'nın batısında ise Göktürkler Sasaniler ve Bizansla karşı karşıya gelerek ticarî bir güç mücadelesinin içine dâhil olmuşlardır. Asya'nın zikrettiğimiz bu büyük aktörleri arasındaki yer yer ittifak yer yer çatışma dönemleri yedinci yüzyıl boyunca sürmüştür. İşte Hsüan Tsang böylesine şekillenen bir siyasî tablo içinde yolculuğunu gerçekleştirmiştir²⁶⁵.

Çin'in dışında böyle bir siyasî tablo varken Hsüan Tsang'ın yaşadığı dönemde ülke içinde istikrar hızla artmaktadır. Özellikle İmparator Tai-Zong (626-649) döneminde yeni yapılan toprak reformuyla halka toprak verilmiş ve alınan vergiler sayesinde hazine daha iyi bir konuma getirilmiştir.²⁶⁶ Toprağın düzenli bir şekilde ekilmesi sayesinde üretim artmış, aynı paralelde nüfusta da belirgin artış gözlenmiştir. Yaşam şartlarının güzelleşmesi ve istikrarın artması Çin halkının geleceğe güvenle bakmasına neden olmuş, sosyal bir zindelik toplumsal tabakaların genelinde etkisini göstermiştir²⁶⁷. Bununla beraber iç barışın bu dönemde hiç olmadığı kadar iyi bir seviyeye taşındığı gözden kaçmaz. Bu dönemde genel bir af ilan eden imparator Tai-Zong iç isyanların önüne geçmiştir. Bütün sosyal tabakalar bu yeni dönemden memnunken sadece gelirleri kısılan Sui devrinin asilzade sınıfı haklarını kaybetmiştir. Askerî reform çabaları bu dönemde artmış, orduda düzeni bozan unsurlar elemine edilmiştir. Sonuçta hem askerî hem de sosyal olarak denge halinde olan Çin'in iç barışı dışa yansımış, Göktürklerle Wei Nehri'nde antlaşma imzalanmıştır (626)²⁶⁸. Önce barış antlaşmasıyla dengeyi sağlayan Çin'in Tang Hanedanı artık Göktürlere boyun eğmeden onların hegemonyasını kırmaya başlamış²⁶⁹, yavaş yavaş güçlenerek 630 yılında Doğu Göktürklerin yıkılmasını sağlamış, 640 yılında Batı Göktürklerin önemli merkezi Koçu'yu ele geçirmiştir. Böylelikle Çin Asya'ya hükmetmeye başlamıştır²⁷⁰.

Dinî açıdan Tang döneminde genel hoşgörü havası hâkimdir. Dinî toleransın zirve yaptığı ortamda inanç faaliyetlerinin daha rahat yapıldığı, Hsüan Tsang'ın girişimlerinden rahatlıkla anlaşılabilir. Her ne kadar yönetici hükümler kesim

²⁶⁵Gürhan Kırilen, "Budist Rahip Şüen Dzang'ın Gözüyle Altın Çağını Yaşayan Çin'in Komşusu Göktürkler", *Popüler Tarih Dergisi*, Temmuz, 2003, s. 26-27.

²⁶⁶S. Can Yolaç, a.g.e., s. 134.

²⁶⁷Ray Huang, *Çin Tarihi Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 111.

²⁶⁸Lev Nikolayeviç Gumilev, *Eski Türkler*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 241-242.

²⁶⁹Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2013, s. 147.

²⁷⁰Varis Abdurrahman Çakan, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar...", s. 350.

Taocu olsa da ülkedeki Budist nüfus baskı görmemektedir. Bu yönden Tang Dönemi'nde Budizm ikbal dönemlerini yaşarken, dinî toleransın şemsiyesi altına diğer dinî yapılar da entegre olmuşlardır. Bu bütün dinî yapılara kucak açan anlayış Çin imparatorunun Güneşin Oğlu olarak tüm insanların hükümdarı olması prensibinden beslenmektedir. Fakat bu farklı heterojen dinî yapı yavaş yavaş nüfus içindeki payını her geçen gün arttıran Budist cemaatin yönlendirmesiyle Budizm lehine bir havanın ülkede egemen olmasına neden olmuş, zamanla Budizm devlet dini haline gelmiştir²⁷¹.

Hsüan Tsang'ın döneminin önemli parametrelerinden biriside ticarettir. Tang Hanedanlığı'nın batıya açılma projesi neticesinde Tarım Havzası tamamen Çin'in kontrolüne geçmiştir. Bölge üzerindeki ticarî hareketlilik kültürel kaynaşmayı arttırmakla beraber, Budizm'in bu bölgelerde güçlenmesine neden olmuştur. Tüccar bir millet olan Soğdluların Çin'e kadar olan bu coğrafyada ticarî hâkimiyet kurmaları dillerinin bütün pazar şehirlerinde kullanılmasına neden olmuştur. Bölgedeki kültürel değişim sadece dille de kalmamış, Tarım Havzası'nın önemli şehirleri tam manasıyla kültürel sentezin vuku bulduğu bir coğrafya haline almış, o dönemin sanat anlayışında Hint izlerinin görülmesi bunu kanıtlamıştır. Yani dili Soğdca, dini Budizm ve sanat anlayışı Hint izleri taşıyan garip bir sentez Tsang'ın ziyaret ettiği Tarım Havzası'nda etkisini göstermiştir²⁷².

İktisat, siyaset, din ve ticarettteki bu ilerlemelerin son çıkış noktası ise kültür olmuştur. Çin, tarihinde hiç olmadığı kadar kültürel bir zenginliğe ulaşmıştır. Büyük sanat eserleri ve heykeller inşa edilmiş, edebi eserler kaleme alınmıştır. Ülkenin başkenti Changan önemli bir kültür merkezi haline gelmiştir²⁷³.

4.4. Hsüan Tsang'ın Seyahatinin Amacı

Hsüan Tsang seyahatine birkaç amacın tahakkukunu sağlamak için başlamıştır. Kendisinden önce yaşamış olan Budist rahiplerin öncelikli hedefi dinin merkezi olan Hindistan'ı ziyaret ederek hacı olmaktır. Budizm'in doğduğu toprakları ziyaret etmek, Buda'nın yaşamını sürdürdüğü, insanları dinine davet ettiği yerleri görmek, her Budist rahip için olduğu kadar Tsang için de fazlasıyla güdüleyicidir.

Hsüan Tsang'ın seyahatinin ikinci sebebi ise aslında benimsediği yaşam şartlarında saklıdır. Budist bir rahip heyecanı ile sıradan tapınak yaşamının kalıplarını

²⁷¹Gürhan Kırilen, *Budizm ve Orta Asya Xuan Zang Seyahatnamesi*, s. 31.

²⁷²Rene Grousset, a.g.e., s. 125.

²⁷³Coşkun Faik Kavala, a.g.e., s. 273-274.

kırarak sorgulama iştıyakını hiç kaybetmeyen Tsang genç yaşlardan itibaren mensubu bulunduğu Budizm'i eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmiş olmalıdır. Başka rahipler ikamet ettiği tapınağı ömür boyu terk etmezken o kardeşiyle beraber içindeki merak hissini bastırmak kastıyla ilk olarak 618 yılında Sichuan'a seyahat eder²⁷⁴. 626 yılına kadar bu tarz öğrenim gezilerini sürdürür. Artık Hsüan Tsang Budizm'in en girift konuları, tartışmalı mevzuları ve en önemlisi bilinen bütün kaynakları hakkında bilgi sahibidir. Budizm'in karşılaştırmalı bütün varyasyonlarıyla beraber ihtilafli konularına da şahit olduktan sonra, kendisini seyahate yönelten ikinci büyük amil ortaya çıkmaktadır ki Hsüan Tsang'ın amacı Çin'de Budist cemaatin kafasında soru işareti bırakmamaktır. Her ne kadar Budizm 7. yüzyılda Çin'de altın çağını yaşamış olsa da ortaya çıkan Budist mezhepler arasında çatışma ortamı mevcuttur. Bu çatışmalar Budizm'in gelişmesine engel olmaktadır. Tsang Budizm'in önündeki bu takozu da kaldırmak istemektedir²⁷⁵.

Budizmle ilgili akıllarda kalan soruların cevapları ise orijinal, bozulmamış ve aslına sadık kalınan kaynaklarda yatmaktadır. Tsang kendisinden önce Çin'de Budist literatürün sağlıklı bir şekilde oluşmasını sağlayacak kaynakların peşindedir. Sık sık kaynak getirmek kastıyla Hindistan'a seyahatler yapılmasına karşın gelen kaynaklar yorum farklılığı nedeniyle zamanla meydana gelen dejenerasyon sonucunda aslından uzaklaşmış olmalıdır. Tsang bir nevi dinî bir açığı kapatmak kastıyla hareket etmektedir.

Tsang'ın seyahatinin bir diğer sebebi de ülkesindeki Budizm algısını değiştirerek mensubu olduğu dini ihya etmek kasti olmalıdır. Tanınmayan hor görülen dinî bir sistem zamanla sahip olduğu dinamikleri kaybederek tükeneceğinden; bu olumsuz durumun önüne geçmek istemektedir. Arada ihtilafın kalmadığı, dinî tolerans düzeyinin arttığı bir ortamda Budizm'in daha kolay yayılacağı düşüncesi Hsüan Tsang'ı cezbetmektedir. Şayet dinî açıdan görüntüyü netleştirebilirse imparatorun ve devletin de teveccühünü kazanması muhtemeldir. Böyle önemli hedefler Tsang'ın içinde önemli bir itki oluşturmaktadır. Yine kendisinden önce Hindistan'ı ziyaret etmiş hacıların ortaya koyduğu müspet profillerin, amacına ulaşması halinde kavuşacağı statüyü göstermesi açısından örnek olarak dikkatini çektiği düşünülebilir²⁷⁶.

²⁷⁴Mehmet Ölmez, a.g.t., s. 11.

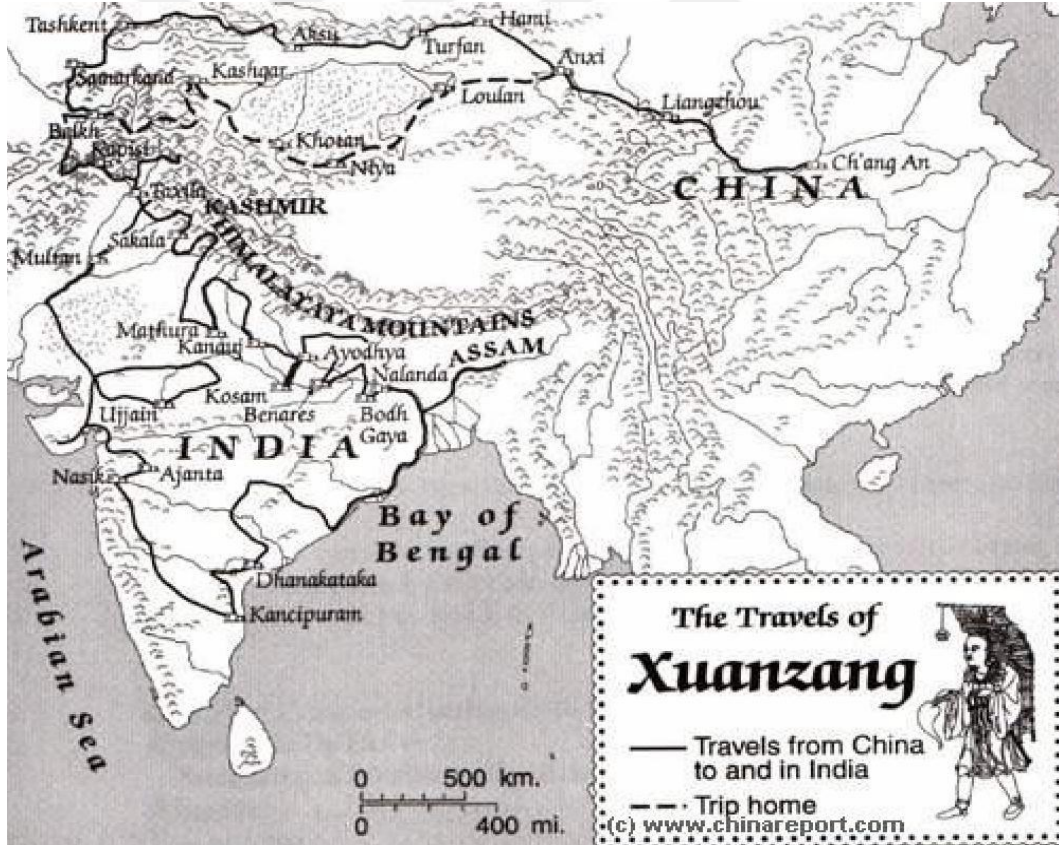
²⁷⁵Varis Abdurrahman Çakan, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar..." s. 348.

²⁷⁶İsmail Hakkı Ergüven, a.g.t., s. 16.

Hsüan Tsang'ın hayat hikâyesi ve seyahatnamesi incelendiğinde yer yer doğüstü olayların varlığı yadsınmasa da onu bu yolculuğa iten ilahi bir rüyadan da bahsedilir. Yola çıkmadan önce görmüş olduğu rüyanın ilahi bir mesaj olduğu yönünde kendisinde oluşan intiba onu bu sefere yöneltmiş olabilir. Çünkü bu rüyada birçok zorluklarla karşılaşmasına rağmen oldukça dik ve keskin bir yamaçtan zirveye ulaşmış ve mükemmel manzaranın tadını çıkarmıştır²⁷⁷.

4.5. Hsüan Tsang'ın Takip Ettiği Güzergâh

Hsüan Tsang izlediği yol dikkatle takip edilecek olursa artık 7. yüzyılda etkin bir şekilde kullanılan İpek Yolu ticaret güzergâhını takip ettiği görülür. Yolculuk çoğu zaman olduğu gibi Çin'in başkenti ve İpek Yolu'nun batıdaki en önemli merkezi ve başlangıç noktası Changan'dan başlamıştır. Eskiye nazaran daha fazla kullanılan bu yol sadece ticaret amaçlı kullanım haricinde, zamanla günümüzde uluslararası kullanımı olan transit yollara evrilmiştir.

Harita 6: Hsüan Tsang'ın Güzergâhı (<http://factsanddetails.com/china/cat2/4sub8/entry-5453.html>)

²⁷⁷Lajos Ligeti, a.g.e., s. 76.

Changan'dan sonraki ilk durak olarak Lanz Hou şehrini ziyaret eden Hsüan Tsang, sonra Çin'in çıkış kapısı diyebileceğimiz Gansu Koridoru'na girmiştir. Koridor çıkışında ilk olarak Dun Huang'ı ziyaret eden Tsang artık Çin'in dışındaki dünyaya çıkmaya hazırdır. Asya coğrafyasının zorlu koşulları, yolculuğun bundan sonraki kısmında geçerli olacaktır. Çünkü güzergâh üzerinde Asya kıtasının tam göbeğinde devasa bir alanı kaplayan Taklamakan Çölü'nün geçilmesi gerekmektedir. Çinli seyyahlar ve tüccarların çölün güneyindeki ve kuzeyindeki yolu kullanmaları İpek Yolu'nun bu noktada çatallaşmasına neden olmaktadır. Hsüan Tsang Taklamakan Çölü'nün kıyısında kuzey yolunu kullanmakta karar kılmış ve ilk olarak Hami şehrini ziyaret etmiştir. Sonrasında bu havzanın önemli tarihi şehirleri Turfan, Karaşar ve Kuça'ya uğramıştır. Böylece zamanla ticaret merkezi haline gelmiş bu şehirleri geçen Tsang artık Taklamakan'ın kuzeyini baştanbaşa kat etmiştir. Tsang yolun bundan sonraki kısmında artan yükseltiler ve derin vadileri takip etmiştir. İlk olarak her seyyah Issık Gölü'nün güneyinde bulunan, Tien Shan (Tanrı) Dağlarını aşmış, sonrasında günümüzdeki Taşkent şehri ile beraber Maveräünnehir Havzası'na girerek Seyhun ve Ceyhun nehirlerini geçmiştir²⁷⁸.

Maveraünnehir Havzası'nın önemli merkezlerini ziyaret eden Tsang Hindikuş Dağlarının yüksek dağ zirvelerini geçerek, seyahatteki hedefi Hindistan'a ulaşmıştır. Hindistan'da Udyana'yı ilk olarak ziyaret eden Tsang Hindistan'ın içlerine doğru dünyanın en önemli yükseltilerini meydana getiren dağ sıralarının güneyindeki yolu takip ederek bu bölgenin önemli şehirlerini ziyaret etmiş ve yarımada'nın doğu sahiline inmiştir. Doğu sahilinin belli başlı şehirlerinin içinden geçen seyyah sonrasında doğrultusunu kuzeye çevirmiştir. Hindistan yarımadasının içinden geçmiş ve geldiği yola ulaşmıştır. Tekrar aynı yol üzerinden dönüş yoluna girmiştir²⁷⁹.

Hsüan Tsang dönüş güzergâhında gidiş güzergâhının aksine farklı bir tercih yapmıştır. Hindistan'ın Prayag şehriden sonra yer yer gelirken izlemiş olduğu güzergâhın dışına çıkmakla beraber, tekrar Udyana Bölgesi'ne girmiştir. Udyana'dan sonra Pamir Dağlarına yönelen seyyah, bu dağları aştıktan sonra Türkistan'ın önemli şehirleri Kaşgar, Yarkend ve Hoten'i ziyaret etmiştir. Türkistan'ın bu önemli şehirleriyle beraber seyyahın güzergâhı gelişi yönünün aksine Taklamakan Çölü'nün güneyine kaymıştır. İpek Yolu'nun bu alternatif istikameti üzerinden ülkesine dönüş

²⁷⁸Gürhan Kırilen, "Xuan Zang'ın Orta Asya İzlenimleri", s. 67-69.

²⁷⁹Gürhan Kırilen, "Xuan Zang'ın Orta Asya İzlenimleri", s. 67-69.

yolunu tercih eden Tsang yola başladığı Çin'in giriş kapısı Dunhuang'a ulaşmış ve memleketi Changan'a varmıştır²⁸⁰. Hsüan Tsang'ın bu aşamada yolunu Taklamakan Çölü'nün güneyine kaydırmasının önemli amillerinden birisi Göktürklerle Çin arasındaki çatışmadır. Hsüan Tsang bunu bildiğinden Batı Göktürklerin hâkimiyet sahasına pek yanaşmamıştır²⁸¹.

Hsüan Tsang'ın güzergâhını belirlerken İpek Yolu rotasını benimsediğinden yukarıda bahsetmiştik. Tsang'ın gidiş ve dönüş yolu olarak İpek Yolu güzergâhlarında bu kadar ısrarcı olması ve daha müsait olabileceksen deniz yolunu tercih etmemesinin sebebi ise; onun Budist dünya görüşünü benimsemesinden kaynaklanmaktadır²⁸². Çünkü uğramış olduğu yerler Çin'e Budizm'in geldiği güzergâh üzerinde olup, zamanla bu dinin önemli merkezi halini almışlardır. Bu nedenle bölgedeki şehirler ve Changan'a ulaşan kara yolları Tsang'ın seyahat sebebine uygun bir Budist rahibin es geçemeyeceği noktalardır. Bu yüzden Tsang'ın güzergâhını belirlerken, Budizm'in kaynağına giden yolları izlediği tahmin edilebilir²⁸³.

²⁸⁰Gürhan Kırilen, *Budizm ve Orta Asya Xuan Zang Seyahatnamesi*, s. 92-137.

²⁸¹Abdurrahman Varis Çakan, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar...", s. 50.

²⁸²Bunun ayrı bir sebebi daha bulunmaktadır. Budist bölgeleri ziyaret etme iştiağından başka Hsüan Tsang, Fa-Hsien'in notlarını okumuştur. Fa-Hsien zorlu bir deniz yolculuğu yaptığından notlarda bahsetmiştir. Dönüş yolunu deniz üzerinden yapan Fa-Hsien'in anlattıklarından Hsüan Tsang ürkmüş ve karayolunu tercih etmiştir. Bkz. John Keay, a.g.e., s. 238.

²⁸³Gürhan Kırilen, "Xuan Zang'ın Orta Asya İzlenimleri", s. 17-20.

Harita 7: Hsüan Tsang'ın yolculuğunu gösterir harita
<https://www.lifelonglearningcollaborative.org/silkroads/more-maps/xuanzang-map-3.html>
 01.06.2019

4.6. Hsüan Tsang'ın İzlenimleri, Seyahatnamesinin Önemi ve Değerlendirilmesi

Hsüan Tsang'ın izlenimlerinin çok yönlü ve tafsilatlı olduğu ilk anda dikkat çeker. Mümkün olduğunca fazla malumat içeren bu tasvirlerin ardı arkası kesilmez. Bölgeye ilişkin detaylı bu anlatının içinde siyasî, sosyal, kültürel, dinî, iktisadî, mitolojik ve askerî birçok bilgi yer alır. Örneğin Kuça şehrinin geniş ve tafsilatlı şu anlatısındaki unsurlar dikkate alındığında izah edilen daha rahat anlaşılacaktır: "17-18 Li²⁸⁴ uzunluğunda surla çevrilidir. Burada her türlü meyve sair hububat yetiştiriliyor. Etrafındaki dağların maden ocaklarında altın, gümüş, bakır, demir ve kurşun istihsal ediliyor. Halkın ahlakı temiz, yazıları az farkla Hint yazısından alınmıştır. Ney gitar gibi musiki aletlerini çalmakta bütün komşularından üstündürler. Elbiseleri süslü ipek ve yünden olup saçlarını düz keserler fakat şapka giyerler arasına altın, gümüş sıkıştırarak

²⁸⁴Yaklaşık 10 Km. (1 Li 576 Metre)

şeklini değiştirirler. Yüzlerce manastır ve ibadethaneleri vardır. Buralarda yaşayan rahipler 5000 kadar sayılır. Dini kitapları Hint'ten gelmiş olup Hintçe aslından okurlar. Hükümdarın dayısı da manastırda rahip idi. Manastırda Buda'nın sanatkârane yapılmış heykelleri vardı. Hatta şehrin garbi kapısından girerken caddenin iki tarafından bu nevi Buda heykelleri dizilmişti. Burada çok güzel "Şen" atları yetiştirilmektedir. Halkı cesur, iyi süvari, fakat isyana mütemayil olduğundan hükümdarı Göktürk hakanı ile birleşerek halkını katliama uğrattı.²⁸⁵ Tsang izlenimlerinin genelinde böyle bir yol izlemiştir. Görüldüğü üzere farklı başlıklar altında tasnif edebilecek birçok unsur kısa bir pasaj içerisinde kendisine yer bulmuştur.

İlk olarak genellikle şehirlerin topografik planlarına dair uzunluklarını li cinsinden veren Tsang şehrin yeryüzünde kapladığı yer hakkında kıymetli bilgiler verir. Şehrin tarihi geçmişine bu şekilde ışık tutmakla beraber tarihi coğrafya açısından kendisine özgü hususiyetlerini belirtmeden geçmez. Böylece şehrin İpek Yolu üzerindeki konumu, başka şehirlere olan mesafesi kolaylıkla tespit edilir. Ayrıca genişliğine göre nüfus, yerleşim, büyüklük ve zenginlik gibi parametreler açığa çıkar. Ortaya çıkan bilgiler üzerinden tafsilatlı yorumlarla şehrin tarihi netleştirilir. Tsang'ın izlenimleri bu nedenle ilgili şehir hakkında araştırma yapacaklar için üst düzey bir ehemmiyet içermektedir.

Yukarıdaki pasajda anlaşılacağı gibi Tsang şehrin iktisadî potansiyeline göndermelerde bulunur. Her türlü hububat ve meyvenin yetişmesi, bitki florasının zenginliği ve toprağın verimliliğini anlatırken, bunların ticaretinin yapıldığını tahmin etmek güç değildir. Yine anlatının devamında çıkarılan yeraltı kaynaklarının ismen bildirilmesi ülkenin zenginlik kaynaklarını gözler önüne sermektedir. Beşerî coğrafyaya ait bu bilgiler jeolojik olarak şehrin potansiyelinin insanlar tarafından ne zamandan beri kullanılageldiği bilgisini de sunar. Asya'nın doğal zenginliklerinin geçmişteki haritası bu yolla elde edilirken, ilgili hammaddenin ticarî emtia olarak ortaya çıktığı kaynak belirginleşir. Sonuçta bu İpek Yolu'nun zengin şehirlerinin iktisadî yapısını çözmek; bu meşhur ticaret yolundaki kayıp parçaları birleştirmek demektir. Bu nedenle Hsüan Tsang'ın izlenimleri parçadan bütüne giden yolda araştırmacılara önemli doneler sağlamaktadır.

²⁸⁵Nazmiye Togan, "Peygamberin Zamanında Şarki ve Garbi Türkistan'ı Ziyaret Eden Çinli Budist Rahibi Hüen Çang'ın Bu Ülkelerin Siyasi ve Dini Hayatına Dair Kayıtları", *İslami Tetkikler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Bölüm: 1-2, İstanbul, 1964, s. 28.

Bazen Tsang sosyolojik tespitleri de es geçmemiştir. İnsanların ahlakını temiz olarak nitelendirmiştir. Yapmış olduğu bu tespitte dinî anlayışı gereği bir değerlendirme yaptığı açıktır. Yol boyunca karşılaştığı insan profilleri arasındaki kıyaslamaları neticesinde bu sonuca varmış olmalıdır. Bu tip insan tahlilleri yer yer yapılmakta sosyolojik önemli tespitleri ortaya koymaktadır. Örneğin Hoten halkı hakkındaki bu tespitler ilginçtir: "Davranışları kentlileşmiş gelenekleri yerleşmiştir²⁸⁶." Burada taşra ve kent yaşamı arasındaki ayırım üzerinden Hotenlilerin geleneksel yapılarının tekâmülü üzerinde durmaktadır. Geçmişte en az anlatılan unsurların sosyal hayata dair olanları düşünüldüğünde bu bilgiler kıymet arz etmektedir.

Yine paylaşılan pasajdan anlaşılacağı üzere kültürel hayatla ilgili yüksek kıymeti haiz birçok bilgi seyahatnamede kendisine yer bulmaktadır. Kuça halkının canlı tasvirlerle giyim kuşamının belirtilmesi kültür tarihi için eşsiz bilgilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Özellikle arkeolojik kalıntıların madden esamisinin okunmadığı bir dönemde bu anlatılar tarihin görünmez yüzünü su yüzüne çıkarmaktadır. Örneğin saç kesiminin tarzına varıncaya kadar bildirilen dış görünüşün tahayyülü canlandıracağına şüphe yoktur. Yine kültür hayatının ne şekilde aktığı sanat anlayışına ilişkin verilen bilgilerle netleştirilmiştir. Kuça halkı ney ve gitar çaldığı bilgisi musikinin yedinci yüzyıldaki durumunu ortaya koymaktadır²⁸⁷. Benzer pasajlara seyahatnamede sık sık rastlanmaktadır. Örneğin Hoten anlatılırken: "Ülke müziği ile ünlüdür, insanları şarkı söylemeyi ve dans etmeyi sever²⁸⁸" denilmektedir.

Hsüan Tsang'ın anlattığı bölgelerde çoğu zaman es geçmediği bilgi türlerinden birisi de yazı ve dil ile ilgili olanıdır. Örneğin Tokmak şehrini terk ettikten sonra Soğdluların bulunduğu şehirlerde Soğd yazı ve dili hakkında önemli bilgiler verir. Alfabe yapısı, yazının şekli, harf sayısı (32 harf) gibi özelliklerini ayrıntılı şekilde verir²⁸⁹. Ziyaret ettiği bölgenin dilinden ve yazı şeklini tanımlamasının en önemli sebeplerinden biri dinî literatürün izini takip etmesidir. Kendisinin küçük yaşlardan beri dinî kitapları okuması ve Hint diliyle yazılmış bu eserleri çevirme ihtiyacı; onun genç yaşlarda yazı ve dillere karşı ilgi duymasına neden olmaktadır. Böylelikle ziyaret ettiği yerin dilinden hareketle çeviri yapacağı eserleri hedefe almaktadır. Bu nedenle Hindistan'a eserlerin kaynağına varıncaya kadar dil ve yazıya duyarlı bir şekilde

²⁸⁶Gürhan Kırilen, *Budizm ve Orta Asya Xuan Zang Seyahatnamesi*, s. 117.

²⁸⁷Nazmiye Togan, a.g.m., s. 28.

²⁸⁸Gürhan Kırilen, *Budizm ve Orta Asya Xuan Zang Seyahatnamesi*, s. 117.

²⁸⁹Nazmiye Togan, a.g.m., s. 34.

yolculuğunu sürdürürken, verdiği bilgilerle 7. yüzyılda Asya'nın kültür haritasını netleştirmektedir. Yukarıdaki örneğe ek olarak bir örnek daha verilecek olursa, seyahatnamede Hoten hakkında şu bilgiler verilir; "Yazıları cümle yapıları Hindistan'da kullanılan dilinkine benzer. Yazı dilinde azda olsa farklılıklar vardır. Konuşma dilleri diğer ülkelerden tamamen farklıdır²⁹⁰" Görüldüğü üzere gramer kaidelerine varıncaya kadar değerlendirmesini yapan seyyah, konuşma dili ve yazma dili farklılıklarından bile bahsederek, doygun bir bilgi sunumu yapmıştır.

Diğer bütün rahip seyahatnamelerinde olduğu gibi Tsang'ın seyahatnamesinde de dinî anlatılar ve tasvirler yoğunluktadır. Mensubu olduğu dinde önemli bir konumda olan daha üst düzey bir konuma erişmek kastıyla yeri geldiğinde ölümü göze alan bir rahip için bu normal bir tavır olsa da anlattıkları din tarihi özellikle de Budizm tarihi için çok yüksek önemi haizdir. Tsang gittiği bölgenin ilk önce dinî potansiyelini ele alır, sonra özelde Budizm'in gücünü ölçer. Ziyaret ettiği şehirlerin istisnasız hepsinde dinî bir değerlendirme yapmaktadır. Ziyaret edilen bölgedeki tapınaklar en ince ayrıntısına varıncaya kadar tasvir edilir. Mimarî açıdan değerlendirilen tapınaklardaki heykeller tanımlanır. Tanıtılan yerdeki Budizm cemaatinin durumu, ritüellerini nasıl yerine getirdikleri yer yer anlatılır. Tsang'ın bir yerde yolculuğuna Budizm içindeki ihtilafı durumu gidermek kastıyla başladığı yukarıda belirtilmişti. Bu ihtilafı durum da dinî anlatıda kendisine yer bulur. Budizm'in mezhepleri bölgelere göre verilir.

Seyahatnamede siyasî anlatılar da kendisine yer bulur. Tsang'ın döneminde Asya küçük şehir devletlerinden oluşmaktadır. Bu küçük şehir devletleri bazen merkezi otoritelere karşı bazen de birbirleriyle mücadele içindedirler. Tsang anlatısıyla bir anlamda siyasî hayata yer yer ışık tutar. Bölgedeki siyasî yapının tarihine ilişkin bilgiler verilerek, bölge tarihi üzerindeki siyasî amillerden bahsedilir. Örneğin yukarıdaki örnekte olduğu gibi Kuça hâkimi halkı isyan edince, Göktürk hakanından yardım isteyerek isyanı bastırmıştır. Bu tarz bilgi kırıntıları siyasî tarih anlatısını zenginleştirmektedir. Örneğin Bolasi şehri anlatılırken; "Bu ülkede yüzlerce yıl geçip hanedan soyu tükenince birçok kabile lideri doğal sınırlara göre kendi bağımsız beyliklerini kurmuş, 27 beyliğe bölünmüşlerdir. Hepsi Türklere bağlı kalmışlardır²⁹¹." Görüldüğü üzere idarî yapının nasıl şekillendiği 27 bölgenin bilgisi verilinceye kadar netleştirilmiştir. Bu dönemde tabilik- metbuluk ilişkisinin nasıl bir seyir izlediği de es

²⁹⁰Gürhan Kırilen, *Budizm ve Orta Asya Xuan Zang Seyahatnamesi*, s. 117.

²⁹¹Gürhan Kırilen, *Budizm ve Orta Asya Xuan Zang Seyahatnamesi*, s. 71.

geçilmemiştir. Hülâsa verilen bilgilerden idarî yapı, yönetim şekli, hâkimiyet telakkisi ve yönetici gibi kilit malumata erişmek mümkündür.

Tsang'ın anlatısı elbette makro düzeyde bir yapıya sahiptir. Ele alınan şehir ya da ülke genel hatlarıyla dile getirilir. Bazen ise mikro düzeyde bir mekânın tarihi hakkında bilgiler verilir. Konakladığı tapınakların tarihine ait kıymetli bilgileri bize sunar. Örneğin Kapisa şehrindeki Rehin ve Rahula tapınakları hem en ince ayrıntısına kadar betimlenir hem de tarihleri hakkında bilgi verilir²⁹².

Tapınak ve dinî anlatıların yer yer mitolojik tınısı olan efsanevi anlatımlar da seyahatnamede kendisine yer bulur. Örneğin Rehin Tapınağı'ndaki hazinenin hikâyesindeki mitolojik anlatılar dikkat çeker. "Yakın zamanda açgözlü ve acımasız bir hükümdar yaşamış. Saklı hazineyi öğrenince yeri kazdırmaya kalkmış. Ruhların efendisi bir papağan görünümünde ortaya çıkıp çığlıklar atmaya başlamış. Bunun üzerine yer sarsılmış hükümdar ve ordusu yere kapaklanmış, korkuya kapılıp hemen secde ederek af dilemişler²⁹³." Hind ve Uzakdoğu kültüründeki insanlardan hayvanlara ruh transferi ve efsanevi ilahi cezalandırma imgesi bu anlatıda kendisine yer bulmuştur. Hsüan Tsang'ın seyahatnamesi bu tarz anlatımlarla renkli bir görüntü çizerek tek kutuplu bir gezi yazısı olmaktan çıkmıştır. Yine Tsang Kuça'yı geçtikten sonra terk edilmiş bir kente rastlar ve burada bulunan Büyük Ejderha Gölü hakkındaki efsaneyi paylaşır: "Ejderhalar şekil değiştirip kısraklarla çiftleşir. Doğan yavrular ejder atı cinsindedir, Bunlar çok yabani ve ehlileştirilmeleri zordur. Bir sonraki nesilde ejder atın yavruları uysallaşır ancak bu şekilde evcilleşirler. O nedenle bu memlekette iyi cins atlar çoğalmıştır²⁹⁴."

Tsang'ın seyahatnamesi her ne kadar siyasî bir yönelimle yazılmış değilse de içerisinde çok nadir de olsa askerî potansiyelin tespit edilebileceği bilgiler de bulunmaktadır. Zaten bazı demografik bilgiler askerî açıdan fikir verebilecek yapıdadır. Tokmak örneğinde olduğu gibi kağanın çevresindeki askerî düzen gibi küçük temaslar olsa da (çevresinde iki yüz subayın bulunması, askerlerin hangi savaş aletlerini kullandığı, deve veya at üzerinde hareket halinde olmaları gibi) askerî açıdan tafsilatlı bir yorumu Tsang'ın notlarında görmek mümkün değildir²⁹⁵.

²⁹²Gürhan Kırilen, *Budizm ve Orta Asya Xuan Zang Seyahatnamesi*, s. 81-83.

²⁹³Gürhan Kırilen, *Budizm ve Orta Asya Xuan Zang Seyahatnamesi*, s. 82.

²⁹⁴Gürhan Kırilen, *Budizm ve Orta Asya Xuan Zang Seyahatnamesi*, s. 50.

²⁹⁵Nazmiye Togan, a.g.m., s. 31.

Tsang'ın seyahatnamesinin Türk tarihi için en fazla kıymet arz eden kısmı Batı Göktürk Kağanı Tong Yabgu ile bulunduğu kısmıdır²⁹⁶. Göktürk Kağanı hakkında verdiği bilgiler diğer Türk Hakanlarının tasvirinden izler taşır²⁹⁷. Hsüan Tsang Türkistan içindeki yolculuğunu sürdürürken, Issık Gölü'nün kuzeyinden geçerek Suyab'a²⁹⁸ ulaşmıştır. Bu bölgede o esnada avda olan Batı Göktürk Hükümdarı Tong Yabgu ile karşılaşmıştır. Böylelikle sınırları kolaylıkla çizilemeyen bir coğrafyanın hâkimi ile yüz yüze görüşmüştür. Anlatmış olduğu bilgilerden hareketle bir Türk kağanının mahiyetinin, giyiminin ve yaşam alanının nasıl olduğuna dair eşsiz bilgiler günümüze ulaşmıştır. Örneğin: "Bu yabancılar mükemmel atlara sahipti. Kağan ipekten yeşil bir cübbe/kaftan giymekteydi. Başını çıplaktı ve ipekten mamul uzunluğu 3,2 metreden daha uzun olan bir kuşak taşımaktaydı. Bu kuşağın ucu arkadan birleştirilmişti. Kağana iki yüzden fazla komutan/tarhan eşlik ediyordu²⁹⁹." Bir Türk kağanı Hsüan Tsang tarafından böyle tasvir edilmiştir. Kağan tarafından Hsüan Tsang gayet kibar karşılanır ve kağanın çadırına davet edilir. Bu göz alıcı çadır seyyah tarafından tüm detaylarına varıncaya kadar tasvir edilir. Bu ortamda Tsang sadece çevresini değil yaşanan bazı ritüelleri de dikkatle gözlemler. Ziyareti esnasında Çin'den ve Kaşgar'dan gelen elçilerle kağanın irtibatına şahit olur. Bununla beraber dikkat çekici bir ayrıntı olarak Türklerin ateşe saygı ritüelini dile getirir. Buna göre Kağan ateşin meydana geldiği ahşap cisimler yerine metal eşyalar üzerine oturmaktadır. Yine yapılan ikram, zengin sofrası ve içki tüketimi Tsang'ın dikkatini çeker. Tsang ilahi misyonu gereği Tong Yabgu'ya Budizm'in temel öğretilerinden bahseder. Tebliğini yaptıktan sonra kağan tarafından taltif edilip bolca hediye aldıktan sonra kağanın görevlendirdiği rehberler vasıtasıyla yoluna devam eder³⁰⁰.

Hsüan Tsang'ın seyahatnamesinin Türk tarihi açısından bir başka önemli yönü ise Göktürklerin Budizmle olan ilişkisini tüm yönleriyle ortaya koymasıdır. Göktürklerin kontrolü altındaki şehir devletleri bir tarafa bırakılacak olursa, ziyaret ettiği Göktürk kağanları devleti birinci dereceden yöneten aristokratik yapının hangi

²⁹⁶Zafer Saraç, "Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi", *Tarih Kritik Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, Nisan, 2018, s. 6-9.

²⁹⁷Rene Grousset, a.g.e., s. 123.

²⁹⁸Tokmak adıyla da bilinir. Çinlilerin Sui-şe isimlendirdikleri bir şehirdir. Bugünkü Tanrı Dağları içindeki Pu-ta Dağları civarında bulunmaktadır. Kürşat Yıldırım, *Çin Kaynaklarına Göre Türkistan Şehirleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, s. 167.

²⁹⁹Üçler Bulduk, *İpek Yolunda Kültürel İletişim: 6. ve 10. Yüzyıllarda Ticaret Siyaset ve Din, İpek Yolunda Kültür Mirası*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 2014, s. 42-43.

³⁰⁰Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 88.

dini eğilime sahip olduğunu aşikâr etmektedir. Göktürklerin ileri gelen üst düzey bürokratlarının hatta kağanlarının bile Tsang'a hiçbir zaman saygıda kusur etmedikleri, her zaman ikram ve iltifatta buldukları dikkat çeker. Bu sıcak ilişkilerin kanıtlanması açısından örnek verilecek olursa; Tong Yabgu'nun oğlu Tardu'nun vefat etmesi üzerine bölgede bulunan Hsüan Tsang'ın diğer Budist rahiplerle beraber ölüm ritüellerine katıldığı gözden kaçmaz. Bu kayıtlar, Budizm'in Göktürkler içindeki etkin yönünü göstermesi açısından önemlidir³⁰¹.

Hsüan Tsang kendisinden önceki seyyahlar gibi tam anlamlandıramadığı, kendisini şaşırtan ayrıntıları, vermekten çekinmez. Misal Göktürk Kağanının uygulamalarından birisine şahit olur ki bu uygulama kendisini çok şaşırtır. Kağan'ın özel mülkünde olan bir ormanlık alanda zil takan geyiklerin bulunduğunu ve bu geyiklerin insandan kaçmadıklarına şahit olur. Bunun sebebinin kağanın getirdiği av yasağı uygulaması³⁰² olduğunu görünce, seyyah hayretini gizleyemez bu anısını satırlarına geçirir³⁰³.

Hsüan Tsang'ın seyahatnamesi Çin'den Hindistan'a kadar olan coğrafyayı tüm ayrıntıları ile anlatmaktadır. Özellikle dönemin Hindistan coğrafyası için birinci elden kaynak hükmündedir. Onun uzun soluklu seyahatleri dünya tarihine damgasını vurmuştur. Bu anlamda Batı'da kıyaslanabileceği tek isim Marco Polo'dur. Dönemin Asyası'nı anlatan bütün kaynaklar bu nedenle Hsüan Tsang'ı kaynak olarak göstermekten geri durmaz. Hatta buna bir örnek verilecek olursa; modern zamanların meşhur Oryantalisti ve kâşifi Aurel Stein Asya'da yaptığı bütün keşif gezilerinde Hsüan Tsang'ın notlarını bir rehber olarak yanında taşıdığını belirtmektedir³⁰⁴.

Seyahat notlarının siyasî sonuçları da önemlidir. Her ne kadar dini bir yönelimi olan seyahat notları sonuçları itibarıyla Çin imparatorunun bilinen batının en uzak ucunda müttefik aramasına neden olmuştur. Tsang'ın bölgenin genelinden izler taşıyan notlarıyla beraber getirdiği destek sözlerini taşıyan mektuplar Çin'in Batı politikası açısından umutlanmasına neden olmuştur. Çin her ne kadar uzak bölgeyle ilgili casuslar vasıtasıyla bilgi elde etmiş olsa da en detaylı bilgileri Hsüan Tsang sayesinde almıştır.

³⁰¹Erkin Ekrem, "Seyahatnamelere Göre Budizm", s. 369-370.

³⁰²Bu uygulamanın sebebi muhtemelen eski Türklerde geyiğe tanınan kutsiyetten dolayı olmalıdır. Detaylı bilgi için Bkz. Hayrettin İhsan Erkoç, "Türk Mitlerindeki Motifler (VI.-VII. Yüzyıllar)", *Journal of Old Turkic Studies*, 1/1, 2017, s. 57. Ek olarak Bkz. Nilgün Dalkesen, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültüründe Geyik Kültü", *Milli Folklor*, Sayı: 106, 2015, s. 58-69.

³⁰³Peter Golden, *Dünya Tarihinde Orta Asya*, s. 74.

³⁰⁴Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 76.

Çünkü Hsüan Tsang hem bölgede uzun süre kalmış hem de casuslara nazaran bölgedekilerin teveccühünü kazanarak³⁰⁵ gizli faaliyet yürütmek zorunda kalmamıştır.

Fakat Hsüan Tsang'ın yukarıda zikredilen bilgilerden ziyade yolculuğunu ön plana çıkaran, onu Çin'de günümüzde dahi önemli bir figür haline getiren etmen ise "Batıya Yolculuk" isimli 16. yüzyılda yazılan eserdir. Daha önce belirttiğimiz gibi seyahatnamenin birçok nüshası bulunmaktadır. Batıya Yolculuk bu nüshaların bir derlemesi olarak ortaya çıkar. Sonuç olarak mezkûr eserde anlatılanlar her ne kadar tarif edilemez şekilde fantastik olsa da mevzubahis Hsüan Tsang'ın yaşadıklarıdır. Sıra dışı bir şekilde gelişen olaylar dizisini anlatan bu eserin Çin'de popüler düzeyde takip edilmesi, bugün Hsüan Tsang'ın Çin'de azami seviyede tanınmasını sağlar³⁰⁶.

³⁰⁵Özellikle Göktürk Kağanı bile kendisine yolculuk boyunca refekat edecek rehber ve güvenlik elemanlarını temin etmiştir. Bkz. Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 89.

³⁰⁶John Keay, a.g.e., s. 242-243.

Resim 2: Hsüan Tsang'ı tasvir eden bir resim (<http://www.silk-road.com/artl/hsuantsang.shtml>)

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. WU GONG SEYAHATNAMESİ (751-790)

5.1. Wu Gong Seyahatnamesi Hakkında Genel Bilgiler

Wu Gong Seyahatnamesi de benzer Budist metinler gibi dikkatli korunarak günümüze kadar ulaşmıştır. Wu Gong'un seyahatine ilişkin ayrıntıların ve seyahatnameye dair notlar üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmasına karşın, Batı'da ilk ses getiren araştırma M.M. Sylvain L'evi ve ünlü Oryantalist ve Sinolog Edouard Chavannes'in kaleme almış olduğu makaledir³⁰⁷. Journal Asiatique isimli akademik dergide 1895 yılında yayımlanan makale ile seyahatname Batılı araştırmacıların ilgisine sunulmuştur. İlgili makaleden anlaşıldığı kadarıyla seyahatnamenin Uzakdoğu dillerinden terkip edilmiş birden fazla nüshasını mevcuttur. Bu nüshalardan birisi Budist külliyyatın bir parçası şeklinde Sanskritçe yazılmış olan Triptaka nüshalarında kendisine yer bulmuştur. Bahsi geçen külliyyatın çevirisi ise Japon bilim adamı Nanjo Bunyo tarafından İngiltere'de yapılmıştır³⁰⁸. Bu çevirinin 1883 yılında yapıldığı düşünülürse seyahatnameye ait ilk çevirinin Batı'da daha erken bir tarihte yapıldığı ortaya çıkmaktadır.

Sylvain ve Chavannes'in makalesi mercek altına alınacak olursa; makalenin toplam 48 sayfadan oluştuğu ve iki kısım halinde düzenlenmiş olduğu görülmektedir. İlk kısım seyahatnamenin Fransızca tercümesini içermekle beraber, fazlasıyla notlandırıldığı dikkat çekmektedir. Salt çeviri metni olmayan bilimsel niteliğe sahip makalenin ikinci kısmı ise yaklaşık 20 sayfalık Keşmir Bölgesi'nin anlatıldığı ek not şeklindedir. Kürşat Yıldırım bilimsel izahlar ve akademik doygunluk yönünden makalenin yetersiz olduğunu vurgulamaktadır³⁰⁹. Ayrıca Edouard Chavannes "Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri³¹⁰" isimli eserinde bir sayfalık bir kısımda Wu Gong

³⁰⁷İlgili makale; Bkz. M. M. Sylvain L'evi; Edouard Chavannes, "Litinaire D'ou-Kong (751-790)", *Journal Asiatique*, Cilt: 2, Paris, Eylül-Ekim-1895, s. 341-384.

³⁰⁸Bunyo Nanjo, *A Catalogue Of The Chinese Translation Of The Buddhist Tripitaka*, Clarendon Press, London, 1883.

³⁰⁹Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 217, Ağustos 2015, s. 3.

³¹⁰Eserin orijinal dildeki nüshası Bkz. Edouard Chavannes, *Documents Sur Les Tou-kiue (Turks) Occidentaux*, St. Petersburg, 1903.

Seyahatnamesi'nden bahsetmiştir. Seyahatten kısaca bahsedilen bu kısımda Wu Gong tarafından gezilen tapınakların anlatısı geniş yer kaplamaktadır³¹¹.

Seyahatname ile ilgili Türkiye'de sadece iki çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilki Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü'nde Young Seong Cho tarafından hazırlanan bir yüksek lisans tezidir. Bahsedilen tez sadece Edouard Chavannes'in 1895 yılındaki makalesinin birebir çevirisi şeklinde olup, bilimsel yorum ve açıklamalardan azade bir görünüm sunmaktadır³¹².

İkinci çalışma ise Kürşat Yıldırım tarafından hazırlanan 2015 yılında yazılmış olan makaledir. Yıldırım'ın makalesinde Wu Gong'un hayatı, takip ettiği güzergâh ve seyahatname hakkında genel bilgilerin olduğu geniş giriş kısmından sonra, seyahat notlarının bulunduğu ana metnin Türkçe çevirisi verilmiştir. Burada metnin orijinal dildeki karşılığının verildiği de dikkatten kaçmaz. Çeviri metni içerik yönünden zenginleştirilerek, notlandırılarak, daha açık bir konuma getirilmiştir. Çeviride kullanılan metin için ise Japon Budist Külliyyat (Taisho Shinshu Daizokyo) kullanılmıştır³¹³. Makalenin ana gövdesi ise sonuç ve değerlendirme kısmına ayrılmış, Türk tarihi için önemli olabilecek doneler³¹⁴ bu kısımda verilmiştir³¹⁵.

5.2. Wu Gong'un Biyografisi

Wu-Gong 730³¹⁶ yılında Çin sınırları içerisinde bulunan Hiangi köyünde dünyaya gelmiştir³¹⁷. Yaşamının ilk yılları hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Ama yaşamının sonraki yıllarında göstermiş olduğu bürokratik ve dinî yükselişten hareketle onun iyi bir eğitim aldığı ve bunu geliştirme temayülü içerisinde olduğu savunulabilir. Çünkü devlet memuriyetine atanmış, kutsal metinlerle ilgilenerek hacı olma ve dine hizmet ülküsünü ömrü boyunca gütmüştür.

³¹¹Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, s. 256-257.

³¹²Bahsedilen tez Yong Seong Cho, "Wu Gong Seyahatnamesi", (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1993.

³¹³Kullanılan kısım: 51.Cild 2089. Metin 979-981 sayfalar arasındadır. Aynı kısımdan Erkin Ekrem'de istifade ederek makalesinin bazı kısımlarını yazmıştır. İlgili makale: Erkin Ekrem, "Seyahatnelere Göre Göktürklerde Budizm", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 3, Ankara, 2002, s. 360-372.

³¹⁴Bu kısımlar; Keşmir'in Çin ile İttifak Teşebbüsleri, Hindistan'ın Kuzeyinde Türk Hâkimiyeti, Doğu Türkistan'da Çin İdaresi ve Kansu Koridorunun Kapalı Olması.

³¹⁵Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 13-17.

³¹⁶Seyyahın doğum tarihi birçok kaynakta 730 diye ifade edilirken Kürşat Yıldırım 731 tarihini vermektedir.

³¹⁷Young Seong Cho, "Wu Gong Seyahatnamesi", (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1993, s. 15.

Wu Gong da diğer Budist hacılar gibi kaynaklarda birçok isimle anılmaktadır³¹⁸. Yapılan dinî misyonun başarıya ulaşması yeni isimlerin verilmesini sağladığından ve bu tabloya Sanskritçe isimlerin eklenmesi böyle bir çeşitliliği ortaya çıkarmaktadır. Buna göre Wu Gong'un gerçek ismi Fa-kie olarak geçmektedir. Onun ismi bazı kaynaklarda Che Fengchao şeklinde gözükmektedir³¹⁹.

Wu Gong'un hayatıyla ilgili verilerden birisi de Wei Sülalesine mensup Topa ailesine mensup olmasıdır³²⁰. Böylece onun etnik mensubiyeti Çin'deki kayıtlar vasıtasıyla kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Ayrıca en eski tarihlerden itibaren Çin içerisinde Türklerin yerleşip sistemli bir asimilasyonla benliklerini kaybettikleri bölgeler bilinmektedir. Kürşat Yıldırım bu noktadan hareketle onun Tabgaç Türk'ü olduğunu savunmuştur³²¹.

Wu Gong'un düşük rütbeli bir devlet çalışanı olduğu düşünülmektedir³²². Hayatının dönüm noktası ise 751 yılında yurtdışına gidecek bir elçilik heyetinde görevlendirilmesiyle başlamaktadır. O sıralarda Çin'e gelen Kapiça (Kipin)³²³ büyükelçisinin ülkesine dönmesinde yardımcı olmak ve büyükelçiye refakat etmek için ilgili göreve atanmıştır. Kapiça elçilik heyetiyle birlikte Tang İmparatorluğunun elçilik heyeti de bu kafiye dâhildir. Bu kalabalık olmayan kafiyeyle Türkistan bölgesine kadar yoluna devam etmiştir. Fakat Wu Gong zorlu yolculuk şartlarından olsa gerek yolculuğunu tamamlayamamış, bugünkü Pakistan (Peşaver) sınırları içinde bulunan Gandara'da hastalanmış ve orada kalmıştır. Uzun bir nekahet döneminden sonra iyileşip çevresiyle kurduğu irtibat neticesinde, tamamıyla Budist bir çevrenin içerisinde olmasından mütevellit kısa zamanda bu yeni ortamına adapte olmuş, tanıştığı Budist keşişin sayesinde kiliseye görevli olarak duhul etmiştir (757). Kısa zamanda önemli bir

³¹⁸Tan Chung, *Himalaya Calling-The Origins of China and India*, WCPC, Hackensack, New Jersey, 2015, s.180.İsim konusunda kaynaklarda belirli bir tutarsızlık vardır. Özellikle Budist ismi gerçek ismi ve lakabı farklı kaynaklarda değişebilmektedir. Young Seong Cho bu isimlere göbek adını da eklemiştir.

³¹⁹M. M. Sylvain L'evi; Edouard Chavannes, "Litinaire D'ou-Kong (751-790)", *Journal Asiatique*, Cilt:2, Paris, Eylül-Ekim-1895, s. 342-343.

³²⁰Young Seong Cho, a.g.t., 1993, s. 15.

³²¹Yazarın Çin'deki Türk aileleri ile ilgili çalışması bulunmaktadır. Bkz. Kürşat Yıldırım, *Bir Zamanlar Türk İdiler-Türk Kökenli Çin Aileleri*, Ötüken Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017, s.68-75. Yazarın bu fikrine rağmen Chavannes seyyahın Çinli olduğunu düşünmektedir.

³²²Chung Tan, a.g.e., s. 180.

³²³Kapiça ve Kipin'in aynı yerler olduğunu Chavannes "Batı Türkleri" isimli eserinde belirtmiştir. (Bkz. Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, s. 257.) Bu bölgenin bugünkü Peşaver yakınlarında olduğu devlet merkezinin ise günümüzdeki Afganistan ya da Pakistan sınırları içinde Hindistan'ın kuzeydoğusu civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. J.M. de Grott, *Hunlar ve Türkistan*, s. 264.

dinî misyon yüklenmiş, Budist bir isim almış ve hac gayesiyle önce Keşmir sonrada Hindistan'ın önemli dinî mekânlarını gezmeye başlamıştır³²⁴.

Wu Gong'un Hindistan yılları dinî açıdan fazlasıyla verimli geçmiştir. Öncelikle ziyaret ettiği Budist kiliselerde Budizm'in felsefi sistemini kanıksamış, ardından bu dinin dili diye bilinen Sanskritçeyi öğrenmiştir. Hac ziyareti ömrünün yarısından fazlasına tekabül eden 39 yıllık bir süreci kapsadığından bu din içindeki merhalesi her gün geçtikçe daha da artmıştır. Dinin yaygınlaşmasını kendisine misyon edinen Gong elindeki Sanskritçe dinî metinleri Çinceye çevirerek³²⁵ Çin'e kadar taşımaya karar vermiştir. Kendisinden önceki Budist keşişler gibi birçok dinî metni Çin'e taşımayı başarmıştır³²⁶. Uzun yıllar seyahat ve dinî metinlerle olan meşgalesi Çin'de de duyulmuş olacak ki ülkesine dönme kararını aldıktan sonra kendisine dönüş yolunda Çinli görevliler refakat etmiştir.

Böylelikle seyyah Gong 751 yılında başladığı seyahatini 790 yılında Çin'e dönerek sonlandırmıştır. O dönemde Çin tahtında oturan Tang İmparatoru De-zong'a sunulmak Sanskritçeden çevrilmiş Budist metinlerle beraber Buda'nın olduğu düşünülen bir dış parçasını İmparatora takdim etmiştir³²⁷. Üstelik Wu Gong bununla da kalmamış, yaklaşık otuz dokuz yıllık uzun seyahatinin ayrıntılarının anlatıldığı bir eser kaleme almış, Che-tiking³²⁸ adındaki bu eserini imparatora sunmuş, onun teveccühünü kazanmakla kalmayıp günümüzde anılmasını sağlayacak olan Wu Gong ismini imparatorundan almıştır³²⁹. Ömrünün son yıllarını doğduğu topraklarda geçirmek istemiş fakat 39 yıllık uzun seyahati sonrası aile çevresinden kimse kalmadığından, Çin'in başkentine dönerek, yaşamının geri kalan kısmını Hu Fa Manastırı'nda tamamlamış ve 812 yılında vefat etmiştir³³⁰.

Wu Gong'un meşhur seyahati kendisinden önceki Budist keşişlerle kıyaslanacak olursa bu seyahatin her şeyden önce uzun bir süreyi kapsadığı dikkat çekmektedir. Uzun yıllarını dine hizmete adanmasına karşın Fa Hsien ve Hsüan Tsang gibi seyyahlara

³²⁴Edouard Chavannes, Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri, s. 257. Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 22.

³²⁵Wu Gong'un çevirdiği Sutralar: Daçabhumi Sutra, Bharamsamkranti Sutra, Daça-bala Sütadır. Bkz. Edouard Chavannes, "Litinaire D'ou-Kong (751-790)", *Journal Asiatique* Cilt:2, Paris, Eylül-Ekim-1895.

³²⁶Young Seong Cho, a.g.t., s. 15-17.

³²⁷Wang Tuancheng, *Dust in the Wind Retracing Diarma Master Xuanzang's Western Pilgrims*, Tapei, 2006, s.66.

³²⁸Young Seong Cho, a.g.t., s. 16. "Che-ti-king (Daçabhumi sūtra) el yazması dokuz bölüm ve 121 sayfalık bir eserdir."

³²⁹M. M. Sylvain Levi; Edouard Chavannes, a.g.m., s. 341-384

³³⁰Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 23.

nazaran Wu Gong literatürde kendisine daha az yer bulur. Bunun önemli sebeplerinden birisi daha önceki seyyahların devirlerinde hac seyahatini yaparak, olmayanı yapmaları ve bu yolda bir çığır açmış olmalarıdır. Ayrıca diğer seyyahların dillere destan olan seyahatleri geniş bir şekilde yankı bulmakla beraber, seyahat notları daha ayrıntılı ve zengindir. Oysaki Gong'un seyahati uzun fakat verimlilik yönünden eldeki verilere bakıldığında diğer seyahatnamelere göre daha az bilgi içerdiği görülmektedir³³¹.

Son olarak Wu Gong ismi bugün Çin'de oldukça popüler bir şekilde anılmaktadır. Çünkü 16. yüzyıl Çin romanının önemli eserlerinden birisi olan Xiyou ji'nin (Batıda Hac) en önemli karakterlerinden birisi Wu Gong isimli Maymun Kral olarak isimlendirilen roman kahramanıdır. Yine son zamanlarda Çin'de en çok satan romanlardan birisi (Wukong Zhuan-Wukong'un Hayatı) doğrudan seyyahın yaşamını içerdiğinden; Wu Gong'un yaşamı Çin'de büyük bir alakayla takip edilmektedir³³².

5.3. Wu Gong'un Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri

Wu Gong'un yaşadığı dönemin büyük kısmı 8. yüzyılın son üççeyreğine tekabül etmektedir. Bu dönem Çin tarihi için siyasî, dinî, iktisadî olarak fazlasıyla dalgalanmalı bir görünüm göstermektedir. Yüzyılın başında Çin için istikrarlı bir görünüm olsa da yüzyılın sonlarında doğru Çin'i yöneten Tang Hanedanı yavaş yavaş eski gücünü kaybetmeye başlamıştır.

Çin Wu Gong'un seyahatinden anlaşılacağı üzere 8. yüzyılın ortasında Batı Türkistan Bölgesi ve bölgedeki yerel beyliklerle irtibat kurmaya çalışmaktadır. Bu bölgedeki yerel beylikler yapmış oldukları faaliyetlerle Çin'in tarafında yer aldıklarını kanıtlamak ve bu sayede Çin'e tabi olmak gibi bir amaç gütmekteydiler. Bu yerel krallıklar sağladıkları destekle kendilerine yönelmiş olan istila tehdidini bertaraf etmeyi hedeflemektedirler³³³. Örneğin Keşmir bölgesinin yerel yöneticisi Tibetlilerle savaşması karşılığında, Keşmir Krallığı'nın Çin İmparatoru tarafından tanınmasını istemektedir³³⁴.

Oysa Çin yüzyılın başında bölgede oldukça aktif ve hâkim bir görüntü çizmektedir. Tang Hanedanı'nın bölgedeki kadim siyaseti batıda güçlü bir askerî otoritenin oluşmasını engellemek ve Tarım Havzası üzerindeki şehirdevletler arasında denge siyaseti güderek, emperyalist bir politikayla ticaret yollarının kontrolünü

³³¹Young Seong Cho, a.g.t., s. 17.

³³²Tan Chung, a.g.e., s. 180.

³³³Rene Grousset, a.g.e., s. 143-144.

³³⁴Kürşat Yıldırım, *Çin Kaynaklarına Göre Türkistan Şehirleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, s. 185-186.

sağlamak olmuştur³³⁵. Bu amaçla Çin, İpek Yolu hâkimiyeti adına bölgeyi işgal etmiş, dört garnizon sistemini oluşturmuştur³³⁶. Karaşar, Kuça, Hoten ve Kaşgar³³⁷ şehirlerindeki bu dört garnizon zamanla Çin hâkimiyetinden çıkmış, kurulan yerel Krallıklar ise Arap ve Tibet askerî tehdidi karşısında Çin'in himayesini talep etmiştir. Çin'e yaptıkları hizmet nispetince bu krallıklar ihya edilmiş ve krallarına Çin unvanları verilmiş ve beratlar gönderilmiştir³³⁸.

8. yüzyılın ortasına gelindiğinde ise Asya'nın mihver noktaları büyük değişimlere uğramıştır. Öncelikle yeni bir boylar federasyonu olarak güç kazanan Uygurlar, Basmıllar ve Karlukların³³⁹ desteğiyle Göktürkleri mağlup etmiş, Doğu Türk Kağanlığı'nı yıkmış ve 745 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir³⁴⁰. Uygurlar bununla da kalmamış, sonrasında Basmılları ve Karlukları da mağlup etmiş ve yönetimdeki hükümlerinde ortak bırakmamışlardır³⁴¹. Batıda bunlar olurken kıtanın doğusunda Çin kuvvetleri Arap ve Türk boylarından (özellikle Karluklar) müteşekkil müttefik kuvvetlere Talas Savaşı'nda (751) mağlup olmuştur. Çin bu mağlubiyetiyle Türkistan'da bütün hâkimiyetini kaybetmiş ve Tarım Havzası Uygurların kontrolüne geçmiştir³⁴². Böylece 8. yüzyılın ikinci yarısında ise Uygurların, Tibetlilerin hâkim güç pozisyonuna geçtiği bir Doğu Asya ortaya çıkmıştır.

Asya'da bu siyasî gelişmeler olurken, Wu Gong'un memleketi daha kaotik bir döneme adım atmaktadır. Merkezi yönetimdeki siyasî güç kayıpları marazi bir hal almış, istikrar yavaş yavaş bozulmaya başlamıştır. 8. yüzyılın ilk yarısının büyük bir bölümünde tahtta olan Xuan Zang'ın döneminin sonuna gelindiğinde (755) ilk sıkıntılar devleti tehdit etmeye başlamıştır. İmparator Xuan Zang'ın devletin otoritesini sağlamak yerine, şirret âlemlerine merak salması, zamanının büyük bir kısmını cariyesi Yang

³³⁵İrina F. Popova, "Orta Asya Türkleri ve Erken Tang Çin Devleti", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:2, Ankara, 2002, s. 127.

³³⁶Anxi Dört Komutanlığı olarak bilinen bu garnizonlar uzun yıllar Çin'e hizmet etmişlerdir. Tang Hanedanlığı Batı bölgelerini yönetmek için bu krallıkları uzun süre kullanmıştır. Wu Gong seyahati esnasında bu bölgelerden geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Li Sheng, *Çin'in Xinjiang Bölgesi- Geçmiş ve Şimdiki Durumu*, Xinjiang Halk Yayınevi, Urumçi, 2006, s. 25-30.

³³⁷Bu şehirlerin isimleri bazı kaynaklarda farklılık gösterebilmektedir. Örneğin İstvan Vasary eserinde bu dört garnizon şehrini Beşbalık-Peiting, Turfan-Kaoçang, Karaşahr-Yentsi, Kuça- Ansi olarak vermektedir. Bkz. İstvan Vasary, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 146.

³³⁸Rene Grousset, a.g.e., s. 143-144.

³³⁹Bu Türk boylarıyla ilgili detaylı bilgi için Bkz. Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, TTK, Ankara, 2013.

³⁴⁰Mualla Uydu Yücel, *Çin Tarihi*, İstanbul Üniversitesi, AUZEF, İstanbul, 2016, s. 155.

³⁴¹İstvan Vasary, a.g.e., s. 132.

³⁴²İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.127; Peter Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 171.

Guifei³⁴³ ile geçirmesi, saray içindeki olaylar üzerindeki kontrolünü bile kaybetmesine neden olmuştur. Buna bağlı olarak merkeze uzak bölgelerdeki askerî valiler Çin sarayını dinlemez olmuşlardır³⁴⁴.

Çin sarayına ilk darbe 755 yılında anne tarafından aslen Türk olan kuzeyli bir general olan Anlushan'dan gelmiştir. İsyan eden general büyük kitleleri peşinden sürüklemiş, Çin'i uzun süre etkileyecek büyük bir isyanı başlatmıştır. Çin tahtına yeni çıkan Tang imparatoru bu durumu önlemekte yetersiz kalmıştır³⁴⁵. Yaklaşık yedi yıl boyunca Çin'de tam bir kaos havası hâkim olmuştur. Anlushan İsyanı³⁴⁶ Çin'in etnik yapısı karışık olan kuzeydoğu kesiminde başlamış, zamanla çeşitli boy ve kabilelerin desteğiyle Çin'in büyük bölümüne yayılmıştır. İsyanın bu kadar hızlı yayılmasının en önemli sebebi Anlushan'ın yetenekleri ile ilgilidir. Birden fazla dil bilen, memnuniyetsiz halk tabakalarını aynı hedef paralelinde birleştiren Anlushan, fazlasıyla zeki ve yabancı olmasına karşı Çin askerî bürokrasisinde üst rütbelere ulaşacak kadar kabiliyetlidir. Çin'in kuzey bölgelerini fazlasıyla ihmal etmesi ise isyanı tetikleyen başka bir sebeptir³⁴⁷.

Çin'deki bu kaotik durumun aksine, Çin'in komşusu Uygurlarda işler gayet iyi gitmekteydi. Uygurlar İpek Yolu hâkimiyetiyle zenginleşirken siyasî yönden Çin'den daha üstün bir konuma erişmişlerdi. Daha Xuan Zang imparatorluğu döneminde Çin'in zayıflaması paralelinde, Tang İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmak için yeterli bahaneye sahip olan Uygurlar için Anlushan isyanı tarif edilmez bir fırsattı³⁴⁸. Sonuçta isyana müdahale eden Böğü Kağan liderliğindeki Uygurlar isyanı bastırıp, Lou-Yang'ı ele geçirdi.

Anlushan İsyanı'nın geniş zamandaki sonuçları ise hem Çin hem de Asya Tarihi için çok önemli olmuştur. Öncelikle Tang Hanedanı'nın kendini toparlayabilmesi, siyasî açıdan taraf olabilecek pozisyona ulaşması en az on yılını aldı. Bundan böyle Çin yabancılara karşı daha az müsamahalı ve fazlasıyla güvensizdi³⁴⁹. İsyanın en önemli sonuçlarından birisi de Uygur yükselişini kamçılması şeklinde tezahür etmiştir. Artık

³⁴³Detaylı bilgi için Bkz. Mukaddes Cihanyandı, "Tang Hanedanı Dönemi'nde Bir Cariye Yang Guifei", *Current Research in Social Sciennes*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2016, s. 58-66.

³⁴⁴S. Can Yolaç, a.g.e., s. 143.

³⁴⁵Ahmet Taşağıl, *Orta Asya Türk Tarihi*, Açıköğretim Fakültesi Yayınları,4.Baskı, Eskişehir, 2013, s.25.

³⁴⁶Detaylı bilgi için Bkz. Tilla Deniz Baykuzu, *Anlushan İsyanı*, Kömen Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2014.

³⁴⁷Ray Huang, a.g.e., s. 128.

³⁴⁸Istvan Vasary, a.g.e., s. 132.

³⁴⁹S. Can Yolaç, a.g.e., s. 144.

Uygurlar Asya'nın en önemli siyasî gücü halini almışlardır. Çin'le olan diplomatik ilişkiler Uygurların dikte ettiği kurallar paralelinde şekillenmiştir. İlk olarak Uygurlar Anlushan İsyanı ile kurtardıkları Tang Hanedanı'ndan prensesler talep etmişler³⁵⁰ ve yüzyılın sonuna kadar birkaç kez bu talebi yinelemekten geri durmamışlardır. Basit akrabalık tesisi gibi olan bu olay sayesinde Uygurlar, Çin siyasî hayatının vazgeçilmez unsuru olmuşlardır. Artık Çin'de ortaya çıkan her isyan faaliyeti ve olumsuz durumda yardım için akla gelen ilk müttefik Uygurlardır³⁵¹. Üstelik Uygurların siyasî karar mekanizması olma yolundaki liderlikleri 763 yılından yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Kendilerini bu pozisyondan alıkoyabilecek güç merkezleri ise bütün Asya'da sadece görünürde Karluklar ve Tibetliler olmuştur³⁵².

Çin'le Uygurlar arasındaki bu dostane tablonun tek yansıması siyasî ilişkiler bazında kalmamaktaydı. Çin sınırlarında Uygur boyları serbest bir şekilde yerleşerek, Çin'deki etnik tabloyu değiştirmeye başlamışlardı. Sayıları yüz binleri bulan Türk kabileleri Çin'e yerleşmiş, bu nüfus yoğunluğu sayesinde artık Tang Hanedanlığı bünyesinde üst düzey bürokratik kadrolar dahi Türkler için erişilmez değildi. Hanedanın hükümdar sülalesine bile Türklerin soyu karışmıştı. Zaten yabancıların etkisine ilk zamanlardaki hoşgörüsüyle kucak açan Çinliler ister istemez Türk etkisine maruz kalmışlardı³⁵³.

Anlushan İsyanı'nın en önemli sonuçlarından biriside Asya'nın dinî tablosu üzerinde etkili olmasıdır. Bilindiği üzere doğudan batıya doğru Budizm hızla yayılmakta, bu yayılımın en önemli hedef kitlelerinden birisi de Türk kitleleri olarak ön plana çıkmaktadır. Hatta Budist Seyyah Wu Gong'un amacı da Türkleri bu dinin çerçevesi içinde görmektir. Fakat Böğü Kağan isyan sonrası Lou Yang'ı ele geçirmiş ve buradaki Soğdlu Maniheist rahipleri himaye etmiş ve dinlerini tanıtılmaları için başkentine götürmüştür³⁵⁴. Sonrasında ise ani bir kararla resmen Maniheizm dinine

³⁵⁰Ahmet Taşağıl'a göre bu durum Çin Tarihinde pek nadir görülmektedir. Bu bilgiden hareketle Çin'in bunu kabul etmesi Anlushan İsyanının ne denli etkili olduğu ve Tang Hanedanının nasıl bir tehlikenin eşliğinden döndüğünü kanıtlar niteliktedir diyebiliriz. Bkz. Ahmet Taşağıl, *Orta Asya Türk Tarihi*, s. 26.

³⁵¹Peter Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, s. 171.

³⁵²Sergey Grigoryevič Klyastorniy, *Kadim Asya'nın Bozkır İmparatorlukları*, İstanbul, 2018, s.150.

³⁵³Alimcan İneyet, "Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültür Tarihine Etkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt:8, Sayı:1, İzmir, 2008, s. 141.

³⁵⁴Maniheizm'in Çin'de tam manasıyla himaye edildiğini söylemek güçtür. Çin İmparatoru Huan Zang (713-755) döneminde ülkeye gelen Mani rahipleri dinlerini tanıtmış, Tang hoşgörüsünden istifade etmişlerdir. Fakat 732 yılında imparator tavrını değiştirerek, Budizm kılığına girmiş bu yabancı dinin halkı aldattığını ileri sürmüş ve ülkesindeki Maniheizm yanlılarına baskı yapmaya başlamıştır. Bkz. Colin Maccerras (Derleyen: Denis Sinor), *Erken İç Asya'nın Tarihi*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2000, s. 442.

geçtiğini belirtmiştir (763)³⁵⁵. Böylece geçmişten gelen Türklerin genetik teamüllerine aykırı olan et yemeyi, savaşmayı yasaklayan birçok dinden meydana gelmiş heterojen dinî bir karışım şeklinde teşekkül eden Maniheizm Kağan tarafından şiddetle kabul edilmiştir³⁵⁶. Bu kararlar Kağan muhtemelen Soğdlu Maniheist tüccarlar vasıtasıyla zenginleşmeyi ve olası Budist yayılmanın olumsuz etkilerinden korunarak Çin'e karşı dinî bir otorite olmayı hedeflemiştir³⁵⁷. Çünkü Çin kendisini toparladıktan sonra ticarî rekabet için gözlerine Uygurları kestirmiş ve Budizm'le olan bağlarını güçlendirmiştir.

Wu Gong'un yaşadığı dönemde aktif bir ticarî yaşamın varlığından söz edilebilir. Ticaret yolları tüm canlılığıyla kullanılmaktadır. Uygurların Çin'e dikte ettiği kaidelerden biriside ticaretin sürmesi yönündedir. Bu amaçla sayıları on binleri bulan at sürülerini Çin'e yollayıp karşılığında ipekli kumaşları almışlardır. Bu belirli bir zaman sonra Çin'e zarar vermeye başlamış, gereksiz yere alınan at sürüleri Çin halkına ağır vergiler olarak dönmüş, bu da toplumsal sorunları beraberinde getirmiştir³⁵⁸. Ayrıca karşılıklı at ve ipek temini her iki taraf için de problem olmaya başlayınca ticarete görülen usulsüzlükler ortaya çıkmış, Uygurlar verimsiz hasta atları gönderirken Çinliler de karşılık olarak kalitesiz ipek yollamışlardır³⁵⁹.

Uygurların ticarî açıdan güçlü konuma gelmeleri Soğdluların dini Maniheizm'i benimsemeleriyle de ilgilidir. Soğdlular tüccar bir kavim olup, yıllarca İpek Yolu üzerindeki ticaret kabileleriyle zenginleşmiş, kendilerine iyi niyet gösteren kavimleri de zenginleştirmişlerdir. Uygurlarla beraber siyasî faaliyetler de görev yapmaya başlamış, Uygur Kağanlığı içinde önemli görevlere gelmişlerdir³⁶⁰. Ticarete Soğdluların sağladığı lokomotif etkisiyle Uygurlar 8. yüzyılın ikinci çeyreğinde öylesine güçlenmişlerdir ki bir dönem İpek Yolu deyim yerindeyse Uygur Yolu'na dönüşmüştür³⁶¹. Uygurların ticaret yollarında sağladıkları bu istikrar güvenli seyahatin önünü açmıştır.

Wu Gong'un yaşadığı dönemin en önemli özelliklerinden biriside dünyanın daha global bir yapıya dönüşmesidir. Dinler gibi kültürler de kolaylıkla ülkeler arasında hızla hareket etmektedir. Bu dönemde ticaret hacminin artması uzak bölgeleri birbirine yakınlaştırmaktadır. Özellikle Çinliler ve Uygur Türkleri arasında yüksek oranda bir

³⁵⁵ Ahmet Taşağıl, *Orta Asya Türk Tarihi*, s. 27.

³⁵⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 128.

³⁵⁷ Denis Sinor, *Erken İç Asya'nın Tarihi*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2000, s. 441-444.

³⁵⁸ Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s. 110.

³⁵⁹ Turgun Almas, *Uygurlar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 152.

³⁶⁰ İstvan Vasary, a.g.e., s. 134.

³⁶¹ Sergey Grigoryeviç Klyaştoriy, a.g.e., s. 156.

kültürel paylaşım olduğu, su götürmez bir gerçektir. Çin'de Türk yemekleri, giyim ürünleri ve müziği oldukça rağbet edilir durumdadır³⁶².

Yine kültürün taşınmasının en önemli aracı yazı ve kitap ile ilgili gelişmeler dikkat çekici bir boyuta ulaşmıştır. Matbaa sektörü hızla gelişmiş artık eserlerin kopyaları artmaya başlamıştır. Okuma ve yazma halkın alt tabakalarına yayılmaya başlamış, bilimsel çalışmalar hızlanmış, bir dinin ya da fikrin yayılması kolaylaşmıştır. Artık sadece saray kütüphaneleri yoktur, özel kütüphaneler ve siyasî kitapların dışında eserler de mevcuttur³⁶³. Zaten Wu Gong gibi Budist rahipler kitabın ve matbaanın sağladığı kolaylıkları sonuna kadar kullanmışlardır.

Sonuçta Wu Gong'un yaşadığı dönemin siyasî, dinî, iktisadî ve kültürel açıdan fazlasıyla hareketli olduğu görülmektedir. Zaten Wu Gong'un seyahat güzergâhlarındaki değişikliklerden bu anlaşılmaktadır. Wu Gong bazen dinî açıdan bir baskıya maruz kalmamak için bazen ise siyasî açıdan sorunlu bir düşman tarafından taciz edilmemek için güzergâhını değiştirmektedir. Üstelik bu değişkenlik seyahatini tamamladıktan sonra bile sürmüştür. Örneğin; Wu Gong'un 790 yılında döndüğü dönemde Tibetliler, Uygurlar ve müttefikleri Çinlileri mağlup ederek, Uygur Başkenti Beşbalık'ı ele geçirmişlerdir. Yani Wu Gong bir iki sene daha gecikmiş olsaydı, Beşbalık üzerinden geçen yolu da kullanamayacaktı³⁶⁴.

5.4. Wu Gong'un Seyahatinin Amacı

8.yüzyılda Asya'nın kaotik durumunun getirmiş olduğu etmenlere bağlı olarak diplomatik ilişkiler ve dolayısıyla ülkeler arasında hareket eden diplomatik kabilelerde artış ortaya çıkmıştır. Bu kabilelerden birisi Çin'e gelmiş ve çoğu zaman olduğu gibi bu heyete karşılık olarak gelen yabancı memurlarla birlikte ilgili ülkeye Çin İmparatoru tarafından diplomatik bir kabile yollanmıştır. Wu Gong bu kabile içerisinde düşük rütbeli memurlar sınıfına dâhil bir imparatorluk muhafızıdır³⁶⁵. Görevi seyahat esnasında güvenlik açısından meydana gelebilecek olumsuz olayların önlenmesidir. Bu yüzden Wu Gong'un seyahat öncesindeki amacı bu şekilde basite indirgenebilir. Fakat seyahat esnasında hastalanması her şeyi değiştirmiştir³⁶⁶.

³⁶²Alimcan İneyet, a.g.m., s. 142.

³⁶³Mualla Uydu Yücel, a.g.e., s. 344.

³⁶⁴İstvan Vasary, a.g.e., s. 1 35.

³⁶⁵Tan Chung, a.g.e., s. 180.

³⁶⁶Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 22.

Wu Gong'un hastalanmasıyla beraber seyahat amacı da zamanla değişmiştir. Kendisinden önceki seyyahlar direkt Budizm'i ihya amaçlı seyahat ediyorlardı. Wu Gong ise yolculuğu ile gerçekleşen amaç farklılaşması ile basit imparatorluk muhafızı iken kendisini Budist azizler mertebesine eriştirecek yeni amaçlar edinmiştir. Budizm'in birincil amacı Hindistan'dan neşet eden bu dinin Asya'nın bütününe yayılmasıdır. Wu Gong bunun eğitimini uzun yıllar boyunca kaldığı Budist manastırlarda fazlasıyla benimsemiştir. Dinin Asya'da yerleşmesinin ana koşutu ise dine ait kutsal metinler aracılığıyla propagandasının yapılmasıdır. İlk olarak bu yolda çaba sarf eden Wu Gong kısa zamanda Budizm'in dili Sanskritçeyi öğrenmiş ve kutsal metinleri kendi milletinin dili Çinceye çevirmiştir. Bu yüzden Hindistan'da otuz dokuz yıl gibi uzun bir süre bu işle uğraşmıştır. Kendisinden önceki birçok seyyahtan daha uzun süre bu görevi üstlenerek Çin'e fazlasıyla donanımlı ve Budizm'in kaynak eserleriyle dönmüştür³⁶⁷.

Budizm'le bu şekilde ciddi bir teması olan Wu Gong'un, ikinci bir amacı ise kendisinden sonraki Budist hacılara yol göstermek olmalıdır. Zira yolculuğunun ayrıntılarını anlatan eserini kaleme almıştır. Güzergâhı üzerinde bulunan birçok şehir, ülke ve insan bilgisini vermesi bunu kanıtlamaktadır. Yazmış olduğu eseri Çin İmparatoruna sunması ise onun devleti menfaatine bir amaç edindiğini de göstermektedir. Sonuçta yolculuğa Çin'in memuru olarak başlamıştır. Yazdığı notların Çin devlet otoritesi tarafından kullanılabilir olması, onun gizil kalmış bir amaçla siyasî açıdan tatmin olmasını sağlamıştır. Wu Gong dinî amacının gölgesinde siyasî amacı İmparator tarafından takdir edilmiş olacak ki sunduğu eser sonrası birçok paye almış, Çin'de önemli bir manastıra yerleştirilmiştir³⁶⁸.

5.5. Wu Gong'un Güzergâhı

Wu Gong da Çin'den yola başlayan diğer seyyahlar gibi yolculuğuna Çin devlet merkezinin bulunduğu Changan'dan başlamıştır. Daha önce belirtildiği gibi Wu Gong yolculuğu Çin diplomatik heyetiyle beraber yapacağından seyahati planlıdır. Kafile 747 yılında Çin ordusunun komutanı Gao Xianzhi'nin³⁶⁹ takip ettiği güzergâhı takip ederek

³⁶⁷Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 22-24.

³⁶⁸M. M. Sylvain Levi; Edouard Chavannes, a.g.m., s. 367-368.

³⁶⁹Gao Xianzhi'nin Türk tarihi için önemi, 751 yılındaki Talas Savaşı'nda Çin ordusunun başındaki general olmasıdır. Kore asıllı general savaşta ağır bir mağlubiyet almıştır. Anlushan İsyanı'nda da Çin başkenti Changan'ın savunulmasından sorumludur. Bkz. Victor Cunrui Xiong, *Historical Dictionary of Medieval China*, Rowman and Littlefield, London, 2017, s. 200.

hedefine varmayı hesaplamaktadır³⁷⁰. Bu önceden belirlenmiş rota üzerinde, gidecekleri ülkenin diplomatik heyetinin de kendilerine refakat ediyor olması, seyahati daha standart bir düzleme oturtmaktadır.

Diplomatik kafilenin hedefi ise Kaşgar sınırları içerisinde bulunan Kipin (Keşmir) ülkesidir. Changan'dan yoluna başlayan kabile kuzeye doğru hareket etmiştir. Çin'den çıkan bütün kabilelerin geçtiği tarihi İpek Yolu'nun giriş kapısı diyebileceğimiz Gansu Koridoru ise bu yolculukta kullanılmamıştır³⁷¹. Bugünkü Moğolistan sınırlarından içeri giren Gobi Çölü'nü geçen Çin diplomatik heyeti o günkü Uygur Devleti'nin sınırlarına giriş yapmıştır. Uygur sınırları içinde geniş bir kavis çizerek tarihi Uygur başkenti Beşbalık'ın güneyindeki yola giriş yapmıştır. Tarihi İpek Yolu'nun kuzey kolunu (Taklamakan Çölü'nün kuzeyi) takip eden kabile muhtemel bugünkü Karaşar, Kuça, Aksu, üzerinden Kaşgar'a varmıştır³⁷².

Kaşgar'dan güneye doğru yönelen kabile hedefleri Keşmir'e varmak için zorlu dağları geçmek zorundadır. Pamir Dağlarının kuzey girişindeki Belur Dağı'nı aşan kabile, Pamir dağlarının önemli geçitlerinden birisi Terek Boğazı'na gelmiştir. Terek Boğazı ile Vahan Vadisine³⁷³ giren kabile, bugünkü Tacikistan Pakistan sınırından Kabil'in doğusuna inmiştir. Yaklaşık 350 km'lik bu zorlu Vahan Vadisi geçildikten sonra nispeten yolculuk daha rahatlamış, Kabil Ovası yolu ile Hindistan yoluna girilmiştir³⁷⁴.

Wu-Gong ve kafilesi artık kuzey Hindistan'a giriş yaparak, bu bölgenin önemli şehri Udyana'ya ulaşmıştır. Udyana'dan yoluna güneye doğru devam eden kabile bugünkü Peşaver'e tekabül eden Gandara'ya varmıştır. Seyyah Wu Gong bir sonraki hedef olan Keşmir'e ulaşamamış, Gandara'da hastalanarak kalmıştır³⁷⁵.

Bu aşamadan sonra Wu Gong'un bireysel yolculuğu başlamıştır. Budist bir rahip olmayı seçtikten sonra, ilk olarak Keşmir'i ziyaret etmiştir. Sonrasında Hindistan içinde dinî yolculuğuna devam ederek bölgenin önemli dinî merkezlerini ve manastırlarını

³⁷⁰Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, s. 179.

³⁷¹Bu koridorun kullanılmaması daha öncede belirttiğimiz gibi siyasî sorunlardan kaynaklıdır. Sonuçta yolculuğu yapan Çin devletinin resmi heyetidir. Şayet o dönem Çin'le siyasi sıkıntılar yaşayan Tibetlilerin elinde bulunan bu yol kullanılacak olursa, kabile esir edilebilirdi. Bu nedenle kuzey yolu tercih edilmiş olmalıdır.

³⁷²Kürşat Yıldırım, *Doğu Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 73.

³⁷³Vahan Koridoru, İçinde Panj ve Pamir Nehirleri ve Amu Derya'nın oluşturduğu yüksek bir dağ vadisidir. Vadi, bir ticaret yolu ve antik çağlardan beri Doğu, Güney ve Orta Asya'dan seyahat edenler tarafından kullanılmıştır. (Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Vahan_Koridoru.09.07.2018Ek olarak Mehmet Saray, "Afganistan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt.1, Ankara, 1988, s. 401.)

³⁷⁴Young Seong Cho, a.g.t., s. 51-55.

³⁷⁵Young Seong Cho, a.g.t., s. 21.

ziyaret etmiştir. Üzerine düşen dinî vecibeleri yerine getirdikten sonra Gandara'da dönüş kararı alan Wu Gong geldiği güzergâhın aksine farklı bir dönüş yolu takip etmiştir. İlk olarak kendisini Gandara'ya ulaştıran Vahan Koridoru'yla Kaşgar'a ulaşmak yerine Kabil üzerinden Huttal'a yönelmiştir. Fakat karşısına yine Pamir Dağları çıkmış, bu dağları nispeten Vahan'a göre daha zorlu olan alternatif bir vadi yoluyla aştıktan sonra Kaşgar yoluna girmiştir³⁷⁶.

Wu Gong Kaşgar'da yine geliş yönüne göre alternatif bir rota çizerek, Taklamakan Çölü'nün güneybatısındaki Hoten şehrini ziyaret etmiştir. Hoten'den sonra kimi zaman seyyahlar ve tüccarlarca kullanılan İpek Yolu'nun kuzey ve güney yollarını bağlayan Taklamakan Çölü'nü ortadan ikiye bölen yolu kullanmıştır. Bu şekilde mezkûr çölün kuzeyindeki Kuça Şehri'ne ulaşan Wu Gong, artık geldiği istikamete duçar olmuştur. Karaşar'dan sonra Uygur Başkenti Beşbalık'ı ziyaret etmiş ve uzun süre burada tercüme faaliyetlerinde bulunmuştur. Yine geliş yolunda olduğu gibi bugünkü Moğolistan sınırlarını geçmiş, Uygur toprakları içinden -Gansu Koridoru'nu kullanmayarak- Gobi Çölü'nü kullanarak Çin'in başkentine ulaşmıştır³⁷⁷.

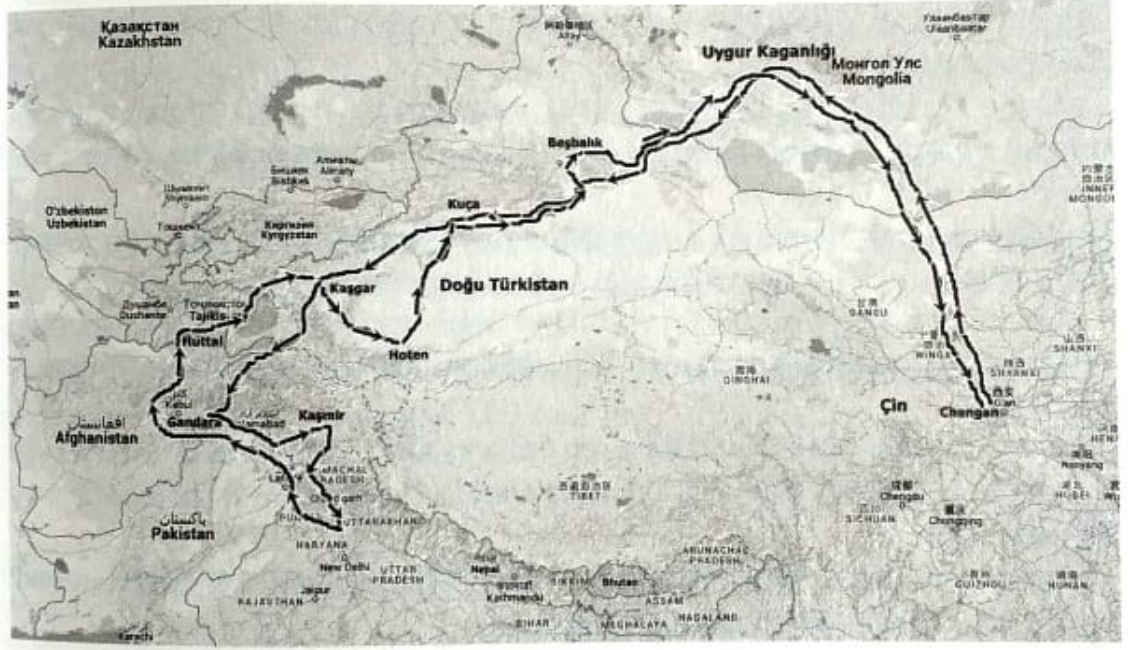
Görüldüğü üzere seyyahın bu istikameti belirlemede dinî sebepler olduğu kadar siyasî amillerde etkilidir. Wu Gong gidiş yolunda bireysellikten uzak belirlenmiş bir güzergâh üzerinde ilerlemiş; fakat dönüş yolunda daha bireysel kararlar almıştır. Yine bu kararlarını da etkileyen durumlar söz konusudur. Öncelikle ülkesine dönmek için İmparator'dan izin almak zorunda kalmış, geçtiği yerlerdeki Budizm'e karşı bölgenin tutumunu gözlemlemiştir. Ayrıca etnik kimliği açısından sıkıntı yaşamamak için Çin'in husumetli olduğu ülkelerin topraklarına girmemiştir. Örneğin Tibet- Çin ve Çin-Uygur ilişkilerinin durumuna göre güzergâhını belirlemiştir³⁷⁸.

³⁷⁶Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 22; Young Seong Cho, a.g.t., s. 29-30.

³⁷⁷Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 34.

³⁷⁸M. M. Sylvain Levi; Edouard Chavannes, a.g.m., s. 367-368.

Wu Kung'un Güzergâhı

Harita 8: Wu Gong'un takip ettiği güzergâhı gösterir harita (Kürşat Yıldırım, Doğu Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 73.)

5.6. Wu Gong'un İzlenimleri, Seyahatnamesinin Önemi ve Değerlendirilmesi

Wu Gong'un izlenimleri direkt kendi kaleminden çıkmayıp, imparatorluk kâtipleri tarafından söylemleri kayda geçirilmiştir. Bu nedenle seyyahın gerçek yorum gücüne, olayları ve durumları değerlendirme yetisine tam manasıyla malik olduğu söylenemez. Bu nedenle Wu Gong tarafından şifahi olarak belirtilen ve kâtip tarafından yazılan bu seyahatname seyyahın direkt bakış açısından ziyade aktarım havası verir. Aynı nedenle ilk nüshalardaki kısmı Wu Gong'un kısa hayat hikâyesi ile başlamaktadır. Ek olarak seyahat notlarının girişi oldukça açıklayıcıdır. Yolculuğa katılanların kimliği, görevi; seyahatin amacı ve zamanı belirtilmektedir. Benzer seyahatnamelerde bu bilgiler bazen direkt anlatıcının dikkatinden kaçacağı için kaydedilmemektedir. Fakat notların ilk olarak devlet ciddiyeti, sonrasında dini gerekçeyle kayıt altına alınması; seyahatin siyasî bir amaçla yapılması, bu kayıtların daha sağlam temellere sahip olmasına neden olmaktadır. Zaten imparatorluk geleneğinin izleri notların başında belirgin bir şekilde görülmektedir. Wu Gong'un yolculuğa başladığı dönem, İmparator Xuan Zang'ın dönemi olması münasebetiyle girişte imparatora övgü dolu sözler

paylaşmıştır. Çok kısa bir cümle ile Xuan Zang'ın dönemindeki faaliyetler ve Asya'nın kontrolünün nasıl sağlandığından bahsedilmiştir³⁷⁹.

Wu Gong'un seyahat notları benzerlerinden ayrılacak şekilde ayrıntıdan münezzeh bir görüntü çizmektedir. Bu, güzergâhların ifade edilmesinden anlaşılmaktadır. Özellikle gidiş güzergâhı Tarım Havzası'ndan Pamir Dağlarına kadar olan kısmı ismen verilmiş, açıklamaya gerek duyulmamıştır³⁸⁰. Benzer seyahat notlarında güzergâh üzerindeki köy, şehir, ülke gibi makro idari yapılar, karşılaşılan kavimler, bazen coğrafi yapılardan detaylı bahsedilirken, Wu Gong'un seyahat notlarında bu şekilde bir üslup görülmemektedir. Bu olay Wu Gong'un gidişinin üzerinden kırk yıl sonra notlarının yazılması ve seyahate başlarken bu tip gözlem ve kayıt gibi bir amacının olmamasından kaynaklanabilir. Aynı doğrultuda dönüş yolu güzergâhı üzerinde daha detaylı bir anlatım söz konusudur.

Wu Gong'un seyahat notlarında siyasî tarih ile ilgili anlatılar satır aralarına sıkışmıştır. Başından geçen olayları anlatırken, yapmış olduğu tarihlendirmeyi Çin tahtındaki imparatorların saltanat yıllarına göre ifade etmektedir. Bu onun her ne kadar ülkesinden uzakta olsa da memleketiyle ilgili fikir sahibi olduğunu kanıtlamaktadır. Örneğin; "Artık İmparator Wenming Wude Dasheng Daxuan Xiao (Bilge Kudretli, Adil, Mübarek, Ulu, Nüfuz Xiao)'nun dingyou yılının ikincisi (757) geldi"³⁸¹.

Gansu Koridoru'nun kapalı olduğu bilgisini vermesinden siyasî bir çıkarım yapılabilmektedir. Zira bu bölgenin Tibetliler tarafından istilası diğer kaynaklarla uyuşmaktadır. Wu Gong'un güzergâh tercihlerinden yapılacak çıkarımlarla ülkelerin sınırları tespit edilebilmektedir. Yine Çin Devleti'nin ittifak teşebbüsü diplomasi tarihi ile öne sürülen önemli bulgulardır. Siyasî tarih ile ilgili kısımda belirtildiği gibi Çin bölgede pilot devletler alanı oluşturarak Batı Asya'da bir hegemonya kurmak istemekteydi. Batı Asya'daki bu Anxi Garnizonları eskiden olduğu gibi Çin'in güdümüne girmesi hem İpek Yolu hâkimiyeti hem de Uygur ve Tibet güçlerinin baskı altına alınması için gerekliydi. Böylece Tang hanedanlığı Uygurların ardında kale kazanmış olacaktı³⁸².

Diğer Budist seyyahlarda olduğu gibi Wu Gong'un seyahatinde de dinî anlatı ön plandadır. Şehir isimlerinden çok tapınak isimleri verilmiştir. Ziyaret edilen şehirdeki

³⁷⁹Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 24-25.

³⁸⁰Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 25-26.

³⁸¹Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 27.

³⁸²Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 36-37.

tapınaklarda Wu Gong'un bazen misafir olması onun nazarında bu mekânları önemli kılmıştır. Kendi şahsi dinî kariyerine ait bilgileri de bu anlatıların içine gizlenmektedir. Wu Gong'un dinî manadaki yükselişinin kademeleri ve Budizm uğruna yapmış olduğu faaliyetlere ilişkin bilgiler Budizm'i ihya manasında kendisini ön plana çıkarmasıyla zirveye varmaktadır. Buna göre karşılaşılan doğal afet Wu Gong'un gün boyu yapmış olduğu dua sayesinde ortadan kalkmaktadır. Bu anlatıya yapılan mitolojik figürlerle söylevin etkisi arttırılmak istenmiş olmalıdır. Wu Gong kendisini bu şekilde takdim ederek, kendisinden önceki seyyahlar gibi aziz mertebesine ulaşmayı hesap etmektedir. Bu tür gerçekten uzak menkıbe tarzı yaklaşımların Budist anlatıların çoğunda bulunduğu dikkat çekmekle beraber Wu Gong'un bildirdiklerinde önemli bir yer kapladığı söylenemez³⁸³.

Wu Gong seyahatnamesinin önemli yanlarından birisi de dönemin Türk topluluklarının dinî yaklaşımları hakkında bilgi vermesidir. Tanıttığı bölgede (Keşmir Bölgesi) bulunan tapınakların "Tujue" yani Göktürk hakanı tarafından yapıldığını söylemesi, Göktürklerin dinî müsamahadan fazlasını yaparak, Budizm'i benimsediklerinin önemli kanıtıdır. Hindistan coğrafyasına yakın Türk idarî yapıların bu dinden ne denli etkilendiklerini ortaya koyan, Wu Gong'un verdiği bilgiler bu nedenle Budizm-Türklük ilişkisine yeni yorumların getirilmesine neden olmaktadır. Yine manastır sayısını belirtmesi ki- Wu Gong "300 küsur" manastırdan bahsetmektedir- Budizm'in aşırı yaygın bir durumda olduğunun bariz belirtisidir. Wu Gong'un verdiği manastır isimlerinden hareketle yapılacak çıkarımlar ise Budizm'in Türklükle nasıl iç içe bir konumda olduğunu kanıtlamaktadır. Örneğin Wu Gong Gandara yakınlarındaki Göktürk Kağanını tarafından yapıldığını söylediği manastırın ismi hakkında "Teqinsa Manastırı" diye bahsetmektedir. Bu bilgi manastırın isminin Tekin Şad ya da Şah adını kullandığını düşündürmesi konuyu açıklığa kavuşturmaktadır. Yine Göktürk Kağanının karısının adını taşıyan Kedun Manastırının "Hatun" ismi ile olan ilgisi verilen bilgilere destek mahiyetindedir. Verilen diğer manastır isimleriyle ilgili bu şekilde bir ilgi kurulmamasına karşın, Teqinsa ve Kedun Manastırı'nın Türklerle ilgisi bariz görülmektedir³⁸⁴.

"Kehuli Manastırı- Bölge Veliahdının adı

Binzhi Manastırı- Bölge hükümdarının Kızının adı

³⁸³Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 28.

³⁸⁴Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 35-36.

Zhantanhuli Manastırı- Bölge hükümdarının erkek kardeşinin adı

Teqinsa Manastırı- Göktürk Kağanının oğlunun adı (Tekin- Tegin- Tigin)

Kedun Manastırı- Göktürk Kağanının karısının adı (Hatun)³⁸⁵"

Aynı şekilde dönemin önemli Türk boylarından birisi olan Uygur kağanının dini inancının 789 yılında hangi minvalde olduğu seyahatname metninden çıkarılmaktadır. Örneğin; "Uygur Hui yolu üzerinden ilerlediler (Uygurların) Chanyu'su Buda'nın öğretilerine inanmıyordu. (Bu yüzden Wu Gong) topladığı Sanskritçe kitapları yanında götürmeye cüret edemedi³⁸⁶" Görüldüğü üzere bu bölgenin dini hükümlerlik otoritesinin cinsi Wu Gong tarafından izah edilmektedir. Fakat Wu Gong yine de bölgeyi geçmiş en azından, dinî baskının çok fazla olamadığı bu bilgilerden anlaşılmaktadır. Zira Wu Gong risk üzerine böyle bir tavrı benimsemiş olmalıdır.

Bununla beraber seyahatname Wu Gong'un verdiği bilgilerle Asya'daki etnik haritayı da bir nebze de olsa ortaya koymaktadır. İsimlendirmelerle yukarıdaki gibi yapılan çıkarımlar belirli bir bölgedeki Türk varlığını ortaya koymaktadır. Çin'in bölgedeki hâkimiyetinin kaybolması neticesinde ortaya çıkan şehir devletlerinin hangi milletlerin kontrolünde olduğu, Wu Gong'un verdiği bilgiler sayesinde elde edilmektedir. Bundan dolayı Kuzey Hindistan'ın şehir devletlerinden bazılarının doğuda Göktürk hâkimiyetinin tamamen kırılmasına karşın batıda devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir³⁸⁷.

Wu Gong ayrıca dönüş yolu üzerinde bulunan Çin'in Dört Garnizon Bölgesi'nin önemli şehirleri Kaşgar, Hoten, Barhan ve Kuça gibi şehirleri okuyucularına takdim ederek idari bürokrasisinden bahsetmiştir. Bu şehirlerin yöneticileri muhafızlarının isimleri verilmiştir. Bu bölgede Daçabala Sütra'yı tercüme etmek için Manastıra kapanan Wu Gong bölgeyi ve yöneticileri gerektiği kadar benimsemesi bu bilgilerine neden olmuştur. Ayrıca vermiş olduğu bu isimler sayesinde bölge tarihi ile ilgili ön plana çıkan karakterler Wu Gong sayesinde günümüze kadar ulaşmıştır³⁸⁸.

Wu Gong'un seyahat notlarında coğrafya vurgusunun pek az olduğunu belirtmekte yarar var. Daha önceki seyyahlar vermiş oldukları bilgilerle coğrafyayı net bir şekilde ortaya koyarlarken, belli bir coğrafi yapıyı uzun uzun tasvir ederek güzergâhın daha rahat belirlenmesine sebep olmuşlardır. Fakat Wu Gong bu anlamda

³⁸⁵Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 27-28.

³⁸⁶Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 33.

³⁸⁷Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 35-36.

³⁸⁸Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 32-33.

biraz daha sır dolu bir özellik göstermektedir. Seyyahın yolculuğunun bazı kısımları bu nedenle kolaylıkla tahmin edilemez. Bazı şehirlere yakın dağların isimlerini vermesine rağmen genelde suskun kalmaktadır. Ayrıca ek olarak ziyaret etmiş olduğu şehirleri tam manasıyla izah ettiğini söylemek güçtür. En detaylı anlattığı şehir Keşmir olmakla beraber daha büyük ve gösterişli şehirleri ziyaret etmesine rağmen, bu bölgelerde tapınakları anlatmakla yetinmektedir.

Wu Gong Jibin (Keşmir) şehrinde bahsederken, hükümdar hakkında şu bilgileri vermektedir. "Hükümdar kışları bu topraklarda dururdu. Yazları ise Jibin'de ikamet ederdi. Ilıman ve soğuk havayı takip ederdi. İtidal tabiatlıydı.³⁸⁹" Hükümdarın bu göçebe tavrı akla Eski Türklerin yaylak ve kışlak tarzı hareketini akla getirmektedir. Bölgedeki halkın genel tavrı mevsimlik yer değiştirmeyi bir nevi onaylamaktadır. Bölgedeki Türk nüfus yapısının fazla olması yöneticilerin etnik kimliğine bakmaksızın belli bir kültürel teması doğrular tarzda bir görünümün ortaya çıkmasına neden olmalıdır. Wu Gong'un seyahatnamesinde bu şekilde ortaya çıkan sosyal hat üzerindeki bilgilere pek rastlanmamakla beraber bahsedilen bu bilgiden bu tahmin yürütülebilir.

Wu Gong'un Hindistan anlatılarının da kısıtlı olduğunu belirtmek gerekir. Budist bir rahip olmasına karşın hayatının belirli bir evresinden sonra yaşamını Budizm'e adanmasına karşın, Budizm'in merkezi hakkında pek bilgi vermez. Sadece Hindistan'ın genel mezhebi hakkında bilgi verdikten sonra yine manastırlar hakkında bilgi vermeye başlar. Verdiği bilgilerden istifade eden birisi tam olarak Hindistan'ın hangi mevkiinde gezmiş olduğunu kestiremez. Oysaki Budist bir rahibin mensubu olduğu dinin merkezini, ritüellerini, dinin kurucusu Buda'nın hatıralarını daha fazla anlatması gerekirdi. Bu kısıtlı anlatım böyle bir amacının olmadığını ya da bunun kendisinden önce yapılmış olduğunda pek esprisi olmadığını düşünmüş olmasından kaynaklanabilir. Zaten Sanskritçe metinleri Çinceye çevirmiş, uzun bir yolculuk yaparak hacı olmuş, artık bu aşamadan sonra yaşadıklarını detaylandırmak tek eksiği olarak görülebilir. Zira sadece yaptıklarıyla bile kolaylıkla taltif edilebilmektedir.

Sonuç olarak; Budizm ve Wu Gong'un hayatına ait pasajların arasına sıkışmış kıymetli bilgilerden mürekkep seyahatname Türk tarihi için önemli bilgileri içermektedir. Özellikle bilgilerin kısıtlı olduğu en küçük vesikaların, tek cümlelerin bile önemli olduğu bir zaman dilimi ve kayıp coğrafya için Wu Gong kıymetli bilgileri tarihin kullanımına sunmaktadır. Ayrıca Wu Gong'un seyahati Budist anlayış için örnek

³⁸⁹Kürşat Yıldırım, "Wu Gong Seyahatnamesi", s. 26.

gösterilecek bir düzeydedir. Yaşamının ortasında geliştirdiği itikadî uyanış Wu Gong'un Budizm'in yeni taliplerine örnek olarak sunulacak özellik göstermesine ve gelecek dönemlere seyahatinin aktarılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle seyahatin siyasî ve sosyal sonuçlarından ziyade hizmete malik bir dinî sonucu olduğu gerçeği tartışmasız bir şekilde ortaya çıkar.

ALTINCI BÖLÜM

6. WANG YEN-TE SEYAHATNAMESİ (981-984)

6.1. Wang Yen-te Seyahatnamesi Hakkında Genel Bilgiler

Wang Yen-te seyahat notları dönemimize kadar birçok yoldan ulaşmıştır. Özellikle ilk nüshanın günümüze ulaşmamış olması³⁹⁰ takiben sonraki kopyaların Çin tarihinde önemli arşiv kayıtları olan Jih-lu, Shih-lu, Hui-yao ve Kuo-shih isimli kaynaklarda kullanılmasına vesile olmuştur. İsmi geçen kayıtlar ise kademeli bir şekilde toplanarak diğerine kayıt edilmiştir. Örneğin seyahat notları günlük kayıtlar olan Jih-lu'ya, buradan "Gerçek Kayıtlar" olarak isimlendirilen Shih-lu'ya, buradan da Milli Tarih olan Kuo Shih'e geçmiştir. Her kullanım aslında seyahatnamedeki tahrifatı arttıran bir etmen olmasından hareketle kayıtlar günümüze gelinceye değin fazlasıyla başkalaşmıştır. Metinlere sonradan eklenen bilgilerin, kayıtlara ne zaman eklendiği bilgisi yazılanlarla ilgili kuşku arttırmış, kayıt tutan devlet görevlilerinin asıl metne yetersiz sadakati ise kayıtlar hakkında netameli bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur³⁹¹. Bu nedenle yaklaşık bin yıllık bir süreç içerisinde farklı karakter gösteren seyahatnameye ait metinlerin komparatif bir şekilde ele alınması gerekmiştir. Geniş zaman dilimi içerisinde farklı tarih ve devlet kayıtlarındaki benzerlikler ve farklılıklardan istifade ederek, Çince metinlerin sentez şeklindeki transkripsiyonları araştırmacılar tarafından ara ara yapılmıştır.

Wang Yen-te'nin seyahatnamesine ilişkin isimlendirmelerde ise hat safhada bir farklılık dikkat çekicidir. Çin İmparatorluk kayıtlarındaki farklı isimlendirmeler metin içeriğindeki değişikliğin dışı yansıyan bir işareti gibidir. İlk olarak Sung imparatoruna sunulduğu anlaşılan kayıtlar bu sayede Sung-shih³⁹² tarihinde yer almış ve "Batı Aymağına Seyahat Notları ve Wang Yen-te'nin Koço Seyahatnamesi" olarak isimlendirilmiştir. Parça parça değişik pasajlarla birçok tarihi Çin kayıt ve kaynağında yer alan eser, 12. yüzyılda tarihçi Wang Ming-ch'ing tarafından kaleme alınan Hui-chu

³⁹⁰Varis Abdurrahman Çakan, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar...", s. 337.

³⁹¹Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, TTK, Ankara, 2000, s. 6-11.

³⁹²"Tuo Tuo tarafından Yuan hanedanlığı (M.S. 1206-1368) döneminde, M.S. 1343 yılında yazılmaya başlanmış, M.S. 1345 yılında tamamlanmıştır. Song Tai Zu'nun ilk yıllarından (M.S. 960-975) Di Bing'in, Xiang Xing 2. yılına (M.S. 1279) yılına kadar olan yaklaşık 300 küsur yıllık tarihi olaylar kaydedilmiştir." Bkz. Sema Orsoy, "Çin'in Resmi Hanedanlık Kayıtlarında Türk Kavimlerine Ait Monografiler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.1, Ankara, 2002, s. 569.

Ch'ien-lu isimli eserin 4. bölümünde kendisine yer bulmuştur. Seyahatnamenin ilk hali ve son halindeki farklılıklardan zaman içerisinde meydana gelen tahrifat ölçülebilir görünüm arz etmiştir³⁹³.

Seyahatnamenin Japonya ve Çin'de bulunan nüshalarına daha rahat ulaşabilen Uzakdoğulu araştırmacılar ve özellikle Çin Hanedanlığı kayıtlarını 20. yüzyılın başında daha fazla incelemeye başlayan Çinli tarihçiler Wang Yen-te'nin tuttuğu notları günümüzde daha aşikâr bir içeriğe kavuşturmuşlardır. İlk olarak tarihçi akademisyen Wang Kuo-wei (1877-1927)³⁹⁴ en eski nüshalar olan Sung Tarihi'ndeki kayıtlarla en muteber nüsha olarak ön plana çıkan Hui-chu Ch'ien-lu'yu sentezleyerek yeni bir çalışma ortaya koymuştur. Çin'de yapılan izleyen çalışmalar da benzer metotla Wang Yen-te'nin seyahat notlarını açıklığa kavuşturmaya çalışmışlardır³⁹⁵. Bu yüzden araştırmacıların geçmişten günümüze bütün nüshaların karşılaştırmalı kritiğine dayalı çalışmaları; nihai sonuca ulaşma konusunda daha başarılı sonuçların elde edilmesine neden olmuştur³⁹⁶.

Ting Ch'ien ve Maeda Naosuke gibi araştırmacılar ise karşılaştırmalı çalışma prensibine yoğunlaşmakla beraber seyahatnamede geçen coğrafi isimlendirme ve kavim adlarına özel ilgi göstermişlerdir. Fakat bu araştırmaların bilimsel bir tabandan yoksun olması onların görüşlerinin bilim dünyasında kabul görmesinin önünü tıkamıştır. Bu şekilde çalışma yapanların seyahatnameyi merkeze almaktan ziyade kendi fikirlerine destek mahiyetinde bilimsel kanıt aramış ve bu kapsamda çalışmışlardır. Örneğin; Abe Takeo isimli Japon bilim insanı seyahatname adı altında daha spesifik bir konu olan Uygur şehirleri üzerine tespitlerde bulunmuştur. Yine Japon akademisyen Yamada Nabuo seyahatnamedeki geçen kabilelere eğilmiştir³⁹⁷.

Doğu'da seyahatname üzerinde yapılan çalışmalar böyle bir görünüm arz ederken, Batı'da ise ilk çalışmalar 17. yüzyılda başlamıştır. İlk olarak seyahatname Batıya "Supplement a la Bibliotheque Orientale"³⁹⁸ isimli kitaptaki kayıtla sunulmuştur. Ansiklopedik olan bu eserde detaylı bir çeviriden ziyade eserin ismi geçmiştir. 19.

³⁹³Varis Abdurrahman Çakan, Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar...", s. 337.

³⁹⁴Bkz. Joey Bonney, *Wang Kuo-wei: An intellectual Biography*, Harvard University Press, London, 1986.

³⁹⁵Varis Abdurrahman Çakan, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar..." s. 352-353.

³⁹⁶Özkan İzgi seyahatnamenin Türkçe tercümesinin girişinde detaylı bir biçimde Çince kayıtları tahlil etmiştir. İnce eleyip sık dokuyarak yapmış olduğu tespitler geçmişten günümüze farklı versiyonların güvenilirlik derecesini ortaya koymaktadır. Bkz. Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, TTK, Ankara, 2000, s. 6-11

³⁹⁷Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 3-5.

³⁹⁸Eserin e-kitap formatı için; Bkz. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6154884h-25.10.2018>

yüzyıla gelindiğinde seyahatname bu çağda artan Sinoloji çalışmalarının paralelinde Batılı Oryantalistlerin dikkatini çekmiştir. İlk olarak 1847 yılında Stanislas Julien seyahatnameyi Fransızcaya çevirmiştir³⁹⁹. Yine Julien sonrası diğer meşhur Oryantalistler Eduoard Chavannes, Paul Pelliot ve Maria De Groot seyahatnameyi çalışmalarında kullanmış ve mevcut çeviri metinleri tenkit ederek, bilimsel tartışma ortamlarına dâhil olmuşlardır⁴⁰⁰.

Türkiye'de seyahatname ile ilgili en kapsamlı çalışma Özkan İzgi tarafından yapılmıştır. Özkan İzgi'nin bu eserinin temeli 1972 yılında Harvard Üniversitesi'nde yapmış olduğu "The Itinerary of Wang Yen-te to Kao-ch'ang 981-984" isimli doktora tezi ile atılmıştır. İzgi Türkiye'de ilk olarak bu seyahatnameden 1986 yılında "Kutluk Bilge Kül Kağan ve Uygurlar" isimli eserinde bahsetmiştir⁴⁰¹. 1989 yılında ise Türk Tarih Kurumu tarafından bolca istifade ettiğimiz "Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi" isimli eseri yayımlamıştır. İzgi bu eserinde detaylı bir giriş kısmıyla seyahatname hakkındaki muallak kalan konuları netleştirmiştir. Ayrıca eserin birinci bölümünün Uygurların siyasî hayatına ayrılması seyahatnamede zikredilen konuların daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Çeviri metni ise eserin merkezine alınırken, bol notlandırılmış bilimsel açıdan doygun bir yazın ortaya çıkmıştır. Seyahatnameye dair orijinal dildeki metnin kitaba eklenmesi ise; İzgi'nin çalışmasının benzerlerinden üstün ve zengin bir konuma ulaşmasını sağlamıştır. Bu kapsamlı çalışmaya ek olarak Zeki Velidi Togan ve Bahaeddin Ögel seyahatnameyi kullanmalarına karşın; İzgi'nin yaptığı gibi kapsamlı bir çalışma üretmemiş, sadece seyahatnameye değinmişlerdir⁴⁰².

6.2. Wang Yen-te'nin Biyografisi

Wang Yen-te'nin hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Hayatını içeren kaynaklar incelendiğinde seyyah hakkında verilen bilgilerin fazlasıyla sathi olduğu dikkat çekmektedir. Bunun sebebi görevi açısından Çin tarihinde fazla iz bırakmadığı,

³⁹⁹ Eserin orijinal ismi. "Mélanges de géographie asiatique et de philologie sinico-indienne, extraits des livres chinois: Cilt:1. olup 1864 yılında Paris'te yayımlanmıştır. Eserin e-kitap formatına ulaşmak mümkündür:

Bkz. https://play.google.com/store/books/details/M%C3%A9langes_de_g%C3%A9ographie_asiatique_et_de_philologie?id=W6Y-AAAAcAAJ&hl=bg Erişim tarihi: 20.03.2019 Saat 20.00

⁴⁰⁰ Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 3-5.

⁴⁰¹ Oktay Zaif, "Seyahatnelere Göre Orta Asya Türk Kavimleri", (Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1987, s. 46.

⁴⁰² Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 5.

memuriyet olarak çok yüksek bir mevkii elde etmediği gibi faktörlerin etkisiyle kaynaklarda seyyahın ismine fazla yer verilmediği izlenimini uyandırmaktadır.

Yine de “Sung Shih” isimli Çin Song yıllığında Wang Yen-te'nin ismine rastlanmaktadır. Tabii burada detaylı bir biyografiyi bulmak mümkün değildir. Diğer seyyahlarda olduğu gibi Wang Yen-te'nin de hayatının en net kısmı seyahatini yaptığı dönemlere denk gelmektedir. Fakat hayatının seyahatten önceki ve sonraki dönemleri hakkında detaylı bir bilgi mevcut değildir.

Wang Yen-te 938 tarihinde⁴⁰³ bugünkü Çin sınırları içinde Kai-feng'e bağlı Ta-ming⁴⁰⁴ şehrinde dünyaya gelmiştir. Büyük babası Ting, Po-yang valisidir. Bu bilgi onun Çin aristokrasisi içinde olduğunun kanıtıdır⁴⁰⁵. Hayatının ilk yıllarında dikkate takılan en önemli bilgi onun bir devlet memuru olarak Çin Sarayı'nda görev yaptığı yönündedir. Saray içinde çeşitli görevlere ihtisap eden Wang Yen-te'nin bu görevleri, onun zamanla elçilik heyeti içerisinde görevlendirilmesine neden olmuştur. Wang Yen-te için terfi pozisyonundaki bu görev onun Saray içinde ufak görevlerden büyük görevlere yükseldiğinin kanıtıdır. Özkan İzgi eserinde Wang Yen-te'nin görevini "Hadım Ağası" olarak çevirmiştir. Saray içinde önemli sayılabilecek bu görev ona olan güveni arttırmış ve dış görev için tercih edilmesini sağlamıştır. Zira imparatorun direkt hizmetinde bulunmak ve gizliliği söz konusu bazı mesajları taşımak (ki sonradan Wang Yen-te "Buyrukları ileten kişi" unvanını almış, bu göreve getirilmiştir) her devlet memuruna verilecek görevler değildir⁴⁰⁶.

981 yılında Uygur Devleti'nden gelen elçilik heyetine karşılık Wang Yen-te yüz küsur kişilik bir heyete başkanlık ederek, Kuzey Sung İmparatorluğu adına, Uygur Devleti'nin Başkenti Koçu'ya gönderilmiştir⁴⁰⁷. 985 yılında başarılı bir şekilde görevini tamamlayan seyyah faaliyetlerini sükse etmek kastıyla seyahatinin hikâyesini kaleme almış ve imparatora sunmuştur. Wang Yen-te ülkesine döndükten sonra görevini başarıyla tamamlamasına mütevellit kendisi çeşitli açılardan taltif edilmiş ve Saray içerisinde önemli görevlere getirilmiştir. İzgi eserinde Wang Yen-te'nin getirildiği

⁴⁰³Varis Abdurrahman Çakan, *Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları (Eskiçağ'dan Ortaçağ'a Kadar)*, İlke Emek Yayınları, Ankara, 2007, s. 183.

⁴⁰⁴Kai Feng şehri uzun yıllar Sung İmparatorluğu'na başkentlik yapmıştır. Hem Ta-ming hem de Kai-Feng bugünkü orta Çin'in doğusundaki Henan Eyaleti'ne yakın mevkide Sarı Irmak kıyısında olan şehirlerdir.

⁴⁰⁵Stanislas Julien, “Les Oigours-Kao- Tchang Hing-Ki”, *De Geographie Asiatique de Philologie Sinico Indienne*, Paris, 1864, s. 87.

⁴⁰⁶Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 11.

⁴⁰⁷Varis Abdurrahman Çakan, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar...", s. 351

görevleri "İbadetler Bürosu Başkan Yardımcısı" ve "Saray Mutfağı Yöneticisi" olarak tanımlamıştır⁴⁰⁸. Wang Ye-te'nin İbadetler Bürosu'nda görevlendirilmesi onun yolculuğu sonrası dinî bir misyon yüklendiğini ya da seyahatinin ruhunda bir değişim meydana getirerek, dine temayül ettiğini akla getirebilir. Bu görevlerine ek olarak Varis Çakan onun Maliye Mütahassısı olduğunu belirtmektedir⁴⁰⁹. Wang Yen-te bu şekilde saray içindeki çeşitli görevlerini sürdürerek ömrünü 11. yüzyılın başında 1006 yılında tamamlamıştır⁴¹⁰.

6.3. Wang Yen-te'nin Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri

10. yüzyıl boyunca Çin, kuzeyindeki ve batısındaki kavimlerle İpek Yolu'na hâkim olma mücadelesine girmiştir. İpek Yolu üzerindeki kavim ve etnik unsurlarla satranç tahtasındaki piyonlar gibi oynayan Çin bölgeye elçiler göndermiş, batıdan gelen elçileri kabul etmiştir. 962, 965 ve 981 yılında Kao-Chang'tan elçiler⁴¹¹ kabul eden Çin'in daha öncesinde 958 yılında Hoten'e elçi gönderdiği bilinmektedir⁴¹². 981 yılında Kao-chang'ı ziyaret eden elçi Wang Yen te'nin dünyaya geldiği dönemde Çin tam bir kırılma ve geçiş döneminin şartlarını taşıyan bir görünüm arz eder. 10. yüzyılın başlarında yıkılan Tang Hanedanlığı arkasında istikrarsızlığın hüküm sürdüğü yeni bir Çin'in ortaya çıkmasına yol açmıştır. 906 yılında uzun süren bir istikrarsızlık dönemi sonrasında Tang Hanedanlığı istemeyerek de olsa Liang Hanedanlığı'na boyun eğmiştir. Böylelikle Çin'de 906-960 yılları arasında "Beş Sülale Devri" olarak isimlendirilen bir dönem⁴¹³ başlamıştır. Esasında bu dönemin Tang Dönemi'nin sonlarında başladığı savunulabilir. Çünkü merkezi siyasi otoritedeki zaafın meydana gelmesine bağlı olarak Tang Hanedanlığı'nın farklı bölgelerindeki askerî valiler bağımsız bir konuma yükselmiştir. Tang'ın fiilen ortadan kalkması ise, bu askeri valilerin imparator sıfatıyla hanedanlarını kurarak, bölgelerinde tam hükümler rol oynamalarına neden olmuştur⁴¹⁴.

⁴⁰⁸Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 12.

⁴⁰⁹Varis Abdurrahman Çakan, *Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları...*, s. 183.

⁴¹⁰Varis Çakan eserinde Wang Yen-te'nin doğum ve ölüm tarihlerini 938-1006 olarak yazmıştır. Stanislas Julien ise eserinde Wang Yen-te'nin 64 yaşında hayatına veda ettiğini belirtmiştir. Oysaki basit bir hesaplama Varis Çakan'ın verdiği tarihlere göre seyyah 68 yaşında vefat etmiştir.

⁴¹¹Özkan İzgi, "Sung Devrinde Kao-Ch'ang'dan Çin'e Giden Elçiler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1975, s. 106.

⁴¹²Bkz. Gülçin Çandarlıoğlu, *Kao-Chü-huei Seyahatnamesi*, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, Tebliğler 3. Türk Tarihi, Cilt: 1, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1986, s. 187-190.

⁴¹³Bu dönem en detaylı şekilde Xiu Ouyang'ın eserinde ele alınmıştır. (Bkz. Xiu Ouyang, *Historical Records of the Five Dynasties*, Çeviri: Richard Davis, Columbia University Press, New York, 2004)

⁴¹⁴Mualla Uydu Yücel, a.g.e., s. 173.

Beş Sülale Devri'nin⁴¹⁵ kalbinin attığı yer Tang ve diğer Çin hanedanlıklarında olduğu gibi kuzeydir. Bu nedenle güneyde daha parçalanmış bir yapı ve 10 sülalenin hüküm sürmesine karşın, güneyli sülaleler ve hükümranlıkları dikkate alınmayıp, Çin tarihlerinde bu dönem “Beş Sülale Devri” olarak isimlendirilir. Eberhard bu nedenle yaklaşık elli yıl süren bu kaotik dönemi anlatırken "ikinci bölünme dönemi" sıfatını kullanır⁴¹⁶.

Beş Sülale Devri'nin genel karakteristiği ise karmaşa üzerine şekillenmekteydi. Tang Dönemi'ndeki sorunlar devam ederken, güç merkezlerinin Çin geneline dağılmasına bağlı olarak ortaya çıkan askerî valilerin hiçbiri Çin'i bir araya getirme yetisine muktedir değildi. Zaten böyle bir amaçlarının olduğu da söylenemez. Her krallık kendi bölgesinde siyasî problem yaşamaksızın, varlığını sürdürme hevesini taşıyordu⁴¹⁷. Bu da istikrarsızlığın sürmesine neden olan önemli bir faktördü. Zaten beş hanedanın elli yıl içindeki yaşam sürelerine bakıldığında; siyasî yapının bir türlü rayına oturmadığı kısa sürede kurulup yıkılan hanedanların görülmesinden anlaşılmaktaydı⁴¹⁸.

Tarihte çoğu zaman olduğu gibi siyasî kargaşa dönemleri istikrarı getiren yeni bir döneme gebedir. Çin'de de aynı şekilde 960 yılında güneyli bir generalin kendisini imparator ilan etmesiyle yeni bir dönem husule gelmiştir. Zhao Kuangyin isimli bu general emsali olan diğer komutanların arasından sıyrılarak, halkın ve diğer askerî otoritelerin teveccühünü kazanarak, gücünü zamanla bütün Çin'i kapsayacak şekilde genişletmiştir. Esasında kuzeyde sıkça görülen bu generallikten imparatorluğa geçiş evrimi güç paralelinde siyasî kontrolü sağlama ve rakiplerini sindirme şeklinde ortaya çıkmıştır. Böylece Çin'de artık altıncı bir sülale değil de etkisi uzun yıllar sürecek Sung Hanedanlığı'nın temelleri atılmıştır⁴¹⁹.

Sung Döneminde göze çarpan en büyük özellik ise; Beş Hanedan Dönemi'nde olduğu gibi dışa yönelen bir teamülün aksine içe dönük bir bütünleştirme politikasına

⁴¹⁵Beş Sülale Devri'ni tarihimiz için önemli bir hale getiren yegâne unsur ise bu sülalelerin bazılarının Türk kökenli Sha-T'o Türkleri tarafından kurulmasıdır. Bu hanedanlıklar Liang, Tang, Chin, Han, Chou olarak isimlendirilmektedirler. Bu hanedanlardan Liang hariç diğerleri Sha-T'o Türkleri tarafından kurulmuşlardır. Dikkat edileceği üzerine bu krallıklar Çin tarihinde çok önceleri yaşamış ve nihayet bulmuştur. Bu nedenle bahsi geçen krallıklar "Geç" ön takısını alarak nitelendirirler. Bkz. Cahit Alptekin, *Sha-t'o Türklerinin Tarihi*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2017, s. 67. Yine Sha-T'o Türklerinin tarihi hakkında bilgi özellikle siyasî tarih hakkında detaylı malumat veren şu esere bakılabilir: Bkz. De Joseph Guignes, (Çeviri: Hüseyin Cahit Yalçın), *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*, Cilt:1, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2018, s. 593-668.

⁴¹⁶Wolfram Eberhard, a.g.e., s. 225-226.

⁴¹⁷S. Can Yolaç, a.g.e., s. 148.

⁴¹⁸Coşkun Faik Kavala, *Çin Kitabı- Uygarlığın Beş Bin Yılı*, Resse Yayınları, İstanbul, 2006, s. 295.

⁴¹⁹John Keay, a.g.e., s. 300.

dönüştür. Bu amaçla güney Çin'de istikrardan azade küçük krallıklar, Sungların hedef tahtasına oturmuştur. Sung 963'ten 979 yılına kadar güney yönlü fetih hareketine devam etmiştir. Sunglu komutanlar güneyi fethederken en zayıf krallıktan (Jingnan) başlamış, kademeli bir şekilde bütün krallıkları hâkimiyeti altına almıştır. Üstelik kuzeyin güçlü devleti Sung'a karşı rakipleri ittifak etmemiş, her bir krallığın çevresiyle bağlantısı kesilerek önce başkenti alınmış, merkez şehrin düşmesini izleyen süreçte bütün ilçeleri Sung Devleti'ne bağlanmıştır⁴²⁰. Sung Hanedanlığı güneyin askerî açıdan zayıf fakat aksine ekonomik ve kültürel açıdan güçlü coğrafyasını bu şekilde kontrol altına alarak, askerî gücün olmazsa olmazı maddi güç ile birlikte kültürel etmenleri dışlamadan daha sağlam bir şekilde toprağına ayağına basarak, yönünü dış dünyaya çevirmiştir. Sung'un Çin'in iç problemlerini hızlı ve sorunsuz halletmesinde askerî güç kadar önemli olan bir faktör de vardır ki halka yapılan iyi muameledir. Bütün Çin'de olduğu gibi kaostan bıkmış halk, istikrara hasret kalmış, bu yüzden en ufak şekilde diğer generallerin arasından öne çıkan bir lidere tutunma iştiağını hissetmiştir. Buna bağlı olarak Sung'un İmparatoru artık bütün Çin'in kahramanı haline gelmiştir⁴²¹. Üstelik iç huzurun sağlanmasında gösterilen politik manevraların sayesinde daha çok merkezileşen Sung İmparatoru ülke içi askerî odakların orantısız güçlenmesine mâni olan bir sistemi benimsemiştir⁴²². Diplomasinin ülke içinde etkili kullanılmasına ek olarak, halkı memnun eden vergi reformlarının yapılması; iç huzuru temin etmiş, birlik ve beraberlik dönemi sayesinde, İmparatorluk tek yumruk haline gelmiştir⁴²³.

Çin bu şekilde iç huzurunu tesis ederken, çevresindeki dünyada ona karşı dışlerini göstermeye başlamıştır. Özellikle Tang Hanedanı'nın çekilmesinden sonra Beş Sülale Devri'nin oluşturduğu müsait ortamda kuzeyde Kitanlar⁴²⁴ yeni güç olarak ortaya çıkmıştır. Kurulan Kitan Devleti Liao ismini alarak, Beş Hanedanı 10. yüzyılın ilk yarısında kontrol altında tutmuş, kendisine karşı koyanları tarih sahnesinden silmiştir. Çin'in kuzeyinde böylelikle Sung Dönemi başlamadan, Liao Devleti Kuzey Asya

⁴²⁰Caroline Blunden, M. Elvin, (Çeviren: Selçuk Esenbel, Levent Köker), *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt:7, İstanbul, 1989, s. 101-102.

⁴²¹Mualla Uydu Yücel, a.g.e., s. 173.

⁴²²Örneğin Wolfram Eberhard'ın belirttiğine göre devletin kurulmasına yardım eden generaller kısa süre içinde tekaüd edilmekte ya da Mülki bir amir konumuna getirilerek, askeri güçleri kısıtlanmaktadır. Ayrıca askeri vali sistemi kademeli bir şekilde kaldırılmaktadır. (Bkz. Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s. 235.)

⁴²³S. Can Yolaç, a.g.e., s. 151.

⁴²⁴Kitanlarla ilgili detaylı bilgi için çevirisini Prof. İsenbike Togan'ın yaptığı Herbert Franke'in " Kitan ve Çürçenler: Mançurya Ormanlarının Sakinleri" isimli makaleye başvurulabilir. (Bkz. Denis Sinor, *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul, 2000, s. 537.)

steplerini hatta Kore Havzası'nı da içine alacak şekilde siyasî sınırlarını teminat altına almıştır. Liao göçebe doğasının kalıplarını kırarak Çin gibi siyasî ve idarî yapılanmasını sağlayarak, bulunduğu zemine daha sağlam basmak için uzun süre çaba göstermiştir. Liao'nun güçlülerin dünyasına olan bu adaptasyonu zamanla başarıya ulaşmış, siyasî birliğini sağlayan kendine güvenen rakibi Çin'in yegâne hedefi haline gelmiştir. Seyyah Wang Yen-te'nin seyahatine çıkmadan iki yıl evvel Sung İmparatoru ilk sınır sürtüşmesindeki galibiyetine güvenerek Liao'nun merkezini ele geçirmek istemiş, fakat ağır bir mağlubiyet almıştır. Üstelik Liao tahtında 982 yılında meydana gelen hesapta olmayan değişiklik de Sung'un mağlubiyetlerine mâni olmamış, 10. yüzyılın sonuna kadar Çin'in kuzeyi Sung için hep diken üstünde olmuştur. Ancak 11. yüzyılın başında yapılan antlaşmayla Sung rahat bir nefes alabilmiştir⁴²⁵. Temin edilen barış ortamı yaklaşık yüzyıl sürmüştür, bugünkü Çin'in başkenti Pekin başta olmak üzere bir kısım Çin toprağı Kitanlara bir nevi rüşvet olarak verilmiştir⁴²⁶.

Tabii kuzey kökenli tek tehlike Kitanlardan ibaret değildi. Çin'in kuzeybatısına çöreklenmiş Tangutlar 11. yüzyılın ikinci yarısına kadar yapmış oldukları akınlarla Sung'u uzun süre rahatsız etmişlerdir. Çin kuzeydeki bu barbar kavimlerin etkisini kırmak için entrikayı merkeze alan geleneksel politikasını yürüterek girmiş olduğu kumpastan çıkmaya çalışmış, diplomasiyi düşmanlarına yönelmiş kalifiye bir silaha dönüştürmüştür⁴²⁷. Örneğin bir kavmin baskısından kurtulmak için diğerini ona karşı kıskırtmıştır. Bu nedenle Sung Dönemi boyunca Tangutlar, Kitanlar, Uygurlar ve Tibetliler arasında yaşanan savaşlarda Çin'in azami etkisi söz konusudur.

Çin'in kuzeyinde bunlar olurken, ülkenin batısında ise Tang Dönemi'nin kaotik ortamına bağlı olarak evvelden kuvvetli bir yapıya sahip Uygurlar sivrilmeye başlamıştır. 840 yılında Kırgızlar tarafından Uygur Devleti'nin yıkılması üzerine Uygur sınırları içinde yaşayan nüfus farklı bölgelere göç ederek yaşamını sürdürmüştür. Özellikle Kansu ve Turfan bölgesine yerleşen Uygurlar, kağan soyundan gelen liderlerinin etrafında toplanmış, zamanla Çin'in kan kaybetmesine bağlı olarak 911 yılında siyasî bağımsızlıklarını kazanmışlardır⁴²⁸. Çin'in batıya uzanan ticaret yolları

⁴²⁵John Keay, a.g.e., s. 301-302.

⁴²⁶Rene Grousset, a.g.e., s. 163.

⁴²⁷Turgun Almas, a.g.e., s. 356-357.

⁴²⁸Uygurların siyasî bağımsızlıklarını kazanmalarının sebebi Çin için stratejik ve dini bir merkez olan Bin Buda Şehri olarak bilinen Dun-Huang'ın ele geçirilmesidir. Kansu Uygurları açısından dönüm noktası olan bir olaydır. (Bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017, s. 329.)

üzerinde bulunan Kansu Uygurlarının Çin'le olan ticarî ilişkileri zamanla kabuk değiştirmiş, Çin'in askerî zafiyetini lehine çevirmek isteyen Uygur kağanları Kansu Bölgesi'ne yerleşerek siyasî bir güç haline gelmişlerdir. Kansu Bölgesi'ne yerleşen Uygurlar zamanla Kitan ve Çin harabiyetine bağlı olarak güç kaybederken, Turfan Uygurları (Kao-chang Uygurları) Tarım Havzası'nda uzun yıllar hüküm sürmüşlerdir⁴²⁹.

Çinli bilim adamları tarafından Kao-Chang Uygurları; Batılı bilim insanları tarafından Batı Uygurları olarak isimlendirilen⁴³⁰ Turfan Uygurlarının en önemli yönü Çin'le daha mutualist bir ilişki kurmalarındır. Uzun yıllar ticarî ilişkilerini sürdürmüş, çatışmalardan uzak bir görüntü vermişlerdir⁴³¹. Uygurların bölgede hâkim güç olarak sivrilmeleri diğer Türk boylarının onların şemsiyesi altına girmesine neden olmuştur⁴³². Büyük nüfus gücüne sahip olan ve ticarî kapasitesi fazlasıyla geniş olan Turfan Uygurları zamanla Çin diplomasisi için doğal bir müttefik haline gelmiş, iki ülke arasındaki elçilik kabileleri bu nedenle önem kazanmıştır⁴³³. Hatta Yeri geldiğinde Uygurlar bu diplomatik hareketliliğe iyi bir şekilde ayak uydurmuş, Çin gibi Kitanlara ve Sung'a sık sık elçiler göndermiştir. Hatta Uygur İdikutu Horasan'daki dindaşlarının haklarını korumak kastıyla İslam halifesine dahi diplomatik heyet göndermiştir⁴³⁴. Uygurların bu diplomatik faaliyetlerinin temelinde, ticarî çıkar odaklı dış kaynaklı olumsuzluklara ve işgale uğramadan varlığını sürdürmeye hevesli olmalarının da büyük bir etkisi vardır. Çünkü gerektiğinde Çin'e vergi vermeyi memnuniyetle kabul eden Uygurlar, Çin'deki hanedan değişikliklerine müdahil olmuş, yeri geldiğinde Çin'den askerî desteğini mahrum etmemiştir⁴³⁵. Bu yüzden Çin gelecek politikasını belirlerken, Uygur hamlesini her zaman elinde tutmuş, gerektiğinde destek istemek için elçi yollamaktan çekinmemiştir.

Çin'in 10. yüzyıl dış politikası dalgalı ve karışık bir yapı arz ederken, idarî yapıda da radikal değişiklikler yaşanmaktaydı. Tang Hanedanını ortadan kaldıran Liang Devleti başkenti Kai-feng'e taşınmıştı. Buna istinaden ardılı olan Sung Hanedanlığı da bu yolu izleyerek Kai-feng'i başkent yaptı⁴³⁶. Başkent değiştiği gibi ayrıca idarî yapının

⁴²⁹İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 130-133.

⁴³⁰Özkan İzgi, *Kutluk Bilge Kül Kağan-Böğü Kağan ve Uygurlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 51.

⁴³¹Ahmet Taşağıl, *Bozkırın Kağanlıkları*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 218.

⁴³²Erkin Emet, "Uygur Türkleri", *Türkler*, Cilt:2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 236.

⁴³³İstvan Vasary, a.g.e., s. 141.

⁴³⁴Samuel Adrian Miles Adshead, *China in World History*, Springer, New York, 2016, s. 134-135.

⁴³⁵Sadettin Yağmur Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2015, s. 153.

⁴³⁶S. Can Yolaç, a.g.e., s. 148.

ipleri artık mülkî amirlerin eline geçmekteydi. Bu nedenle askerî yapı için komutanın sivil memurlara devri ile bir gerileme yaşanırken, mülkî amirlerin ağırlığı yönetimde gün geçtikçe daha fazla etkisini göstermekteydi⁴³⁷. Aslında Sung'u idare eden erkin tarihten aldığı çok önemli bir ders söz konusuydu. Geçmişte Tang'ı parçalayan sistemin kalıntıları bu nedenle yeni dönemde kendisine yer bulamadı. Siyasî yapı daha fazla otoriter bir hale büründü. Bürokrasi son sınırlarına kadar genişledi⁴³⁸. Yine bu dönemde devlet hizmetine intisap edenler, bir sınavı geçmek zorundaydı. Ayrıca yeni memurların elindeki adalet mekanizması daha efektif bir şekilde işlemeye başladı⁴³⁹.

Sung Hanedanlığı siyasî ve idarî sorunları kısmen hallettikten sonra esas iyi olduğu alanda ticarete pozitif bir ivme kazanmıştır. Komşularıyla çıkar odaklı ilişkiler kurarak ticaret potansiyelini ve kâr oranını günden güne arttırmıştır. İmparatorluk içerisinde ticaretin kazandığı ivme ile yeni bir tüccar sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu zengin sınıfın kârlarıyla yeni ticarî mecralara yönelmeleri, zenginliklerini katlamalarını sağlamıştır. Özellikle liman kentlerinin ticarî hacminin artırılması ek gelirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tabii nüfusun çoğalması, tarım alanlarının genişlemesi ve doğal olarak üretimin artması⁴⁴⁰ gibi amiller de gelirin artmasının arka planıdır. Zenginliğin bu şekilde artması toplumsal refah düzeyini de orantılı olarak zamanla yükseltmiştir. Toplumsal rahatlığın en önemli yansımalarından biriside kültürel hayatta etkisini göstermiştir. Matbaanın bu dönemdeki hızlı yayılışı, dinî ve kültürel boyuttaki eserlerin halk arasında daha iyi nüfuz etmesine neden olmuş, entelektüel kapasite zirve noktasına ulaşmıştır⁴⁴¹.

Sonuç olarak Sung çağı, Çin'in emperyal hedeflerinin tahakkukunu içeren bir dönem olmayıp, tamamen iç gelişime yönelen iktisadî ve sosyo-kültürel devrimi özümseyen bir ilerleme dönemidir⁴⁴². Zaten Sung Hanedanı dikkatle irdelendiğinde Çin'in geçmişteki hanedanlarına nazaran belirgin şekilde zayıf olduğu ortaya çıkar. Bu dönemde Kuzey hiçbir zaman tam manasıyla kontrol altına alınamamış, Orta Asya ve İpek Yolu hükümlerliği Çin için söz konusu olmamıştır. Önceki hanedanlar döneminde

⁴³⁷Wolfram Eberhard, a.g.e., s. 235.

⁴³⁸Coşkun Faik Kavala, a.g.e., s. 297.

⁴³⁹Cihad Baban, *İsa Öncesinden Günümüze Kadar Çin Tarihi*, İstanbul, 1983, s. 70-71.

⁴⁴⁰Özellikle pirinç üretimi Sung döneminde muazzam bir artış göstermiştir. Pirinç hasadının böylesine artması Çin kalkınmasının ana sacayaklarından biri olarak görülmektedir. Hatta dönemin Asyası'nın en önemli olgusu olarak bu üretim artışını görenler (Jacgues Gernet) vardır. (Bkz. Coşkun Faik Kavala, a.g.e., s. 298)

⁴⁴¹S. Can Yolaç, a.g.e., s. 148.

⁴⁴²Coşkun Faik Kavala, a.g.e., s. 295.

ise imparatorluğa çok uzak noktalar dahi kontrol altına alınmıştır. Daha önce belirtildiği gibi Sung Dönemi'nde Çin çoğu zaman barışı parayla satın almış, diplomatik yönünü daha fazla kullanmıştır. Bu yüzden Ray Huang Sung Dönemi'ni anlatırken, 319 yıllık bozgun ve yenilgiler silsilesinden bahseder⁴⁴³. Askerî güçsüzlüğün en önemli yansıması dışarıdan gelen diplomatik heyetlerden ziyade; Wang Yen-te'nin gönderildiği gibi dışarıya yönelen elçilik heyetlerinin olmasıdır.

6.4. Wang Yen-te'nin Seyahatinin Amacı

Her seyahatin olduğu gibi Çinli seyyah Wang Yen-te'nin de yolculuğunun arka planında bazı amiller vardır. Wang Yen-te üzerine düşen devlet görevini yerine getirmesi münasebetiyle seyahatindeki güçlü amiller siyasî ve diplomatiktir. Sung Hanedanlığı kısa sürede Çin'de güney-kuzey birliğini tamamlayarak iç huzuru tesis etmesine karşın, kuzeybatıdaki güçlü rakibi Kitanlar akınlarıyla Çin'e muntazaman askerî baskı yapmaktaydı.

Çin'in haraçgüzar konumuna düşmemek, kuzey sınırlarının güvenliğini temin etmek için müttefik arayışı içine girdiği bu dönemde 981 yılında Kao-chang (Turfan) Uygurlarından bir kabile başkent Kai-feng'e gelmiştir⁴⁴⁴. Çin İmparatoru 979 yılında Kitanlardan aldığı ağır mağlubiyetin⁴⁴⁵ etkisinin devam ettiği bir dönemde Uygur kağanının desteğini sağlamanın bu kriz anında etkili bir diplomatik hamle olacağını düşünmüştür. Zaten kadim Çin diplomasisinin temeli, farklı kavim, etnik unsur ve milletleri karşı karşıya getirmeye dayandığından, kullanılması düşünülen strateji ilk aşamada bunun için elçi gönderilmesi yönünde olmuştur.

Bu minvalde Wang Yen-te Uygurlarla uzun yıllardan beri süren ticarî mütabakata ek olarak askeri bir destek sözü almayı hedeflemektedir. Böylelikle ticarî ilişkilerin sağlıklı yürütüleceği Çin'den Tarım Havzası'na kadar olan geniş alanda güvenlik sağlanacaktır⁴⁴⁶. Üstelik batı sınırından gelebilecek tehlikelerin önünü almak için Çin kendisine batıda sağlam bir ileri karakol tesis etmiş olacaktır. Zira kuzeybatı yönlü ikinci bir tehdit unsuru olan Tangutlara ve daha güneyde Tibetlilere karşı bir denge unsuru olarak Uygurlardan savunma sözünün alınması; Çin için batı hattının

⁴⁴³Ray Huang, a.g.e., s. 143.

⁴⁴⁴Özkan İzgi, "Sung Devrinde Kao'Ch'ang'tan Çin'e Giden Elçiler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:6, İstanbul, 1975, s. 109.

⁴⁴⁵John Keay, a.g.e., s. 302.

⁴⁴⁶Her ne kadar Uygur Devletinin yıkılması ile 960 yılında Sung Hanedanının kurulduğu evre arasında detaylı bir bilgi olmasa da geçmişten geleneksel bir ticaret rejiminin olduğu tahmin edilmektedir.

güvende kalması demektir. Batı güvende olduğu müddetçe Çin en güçlü rakibi Kitanlara karşı bütün gücüyle yönelebilecektir.

Wang Yen-te'nin ikincil plandaki amacı ise tanımak ve istihbarat yapmaktır. 960 yılında kurulan Sung İmparatorluğu henüz oldukça genç bir imparatorluk olduğu için çevresindeki toplulukları yeterince tanımamaktadır. Elçi bu nedenle ticarî ve askerî teminatları almakla birlikte, bölge unsurlarının layıkıyla deşifre edilmesi hususunda da ülkesine hizmet etmektedir. Zaten hazırladığı rapordan bu etmenler rahatlıkla seçilmektedir. Hatta Sadettin Gömeç seyahatnameyle ilgili bilgi verirken, Wang Yen-te'yi direkt casus olarak nitelendirir⁴⁴⁷.

Ayrıca en nihayetinde Wang Yen-te bir devlet memurudur. Geleceğe ilişkin planları içinde yükselme ihtirasını taşımaktadır. Wang Yen-te'nin bu seyahatindeki gizil amaçlarından birisi de kendi istikbaline dolaylı yoldan kazanç sağlayacak faktörlerdir. Görevini başarıya ulaştırmanın hem kendisine hem de ülkesine azami faydası olacağı yadsınamaz.

6.5. Wang Yen-te'nin Takip Ettiği Güzergâh

Wang Yen-te bütün Çinli seyyahlar gibi yolculuğuna bugünkü Çin sınırları içinde Şensi Bölgesi'nin kuzeybatısına tekabül eden Hsia-chou olarak isimlendirilen merkezden başlamıştır. Daha sonra Ordos bölgesindeki kavimlerin yaşadığı küçük kasabaları ziyaret ederek, Sarı Nehir kıyısına ulaşmıştır. Oldukça büyük bir havzayı sulayan, Çin'i baştanbaşa kat eden Sarı Nehri seyyahın tam olarak nereden geçtiği bilinmese de yoluna kuzeybatı istikametinde devam eden seyyah, Liu-Ko Çölü, Lou-tzu Dağı ve Tu-tu Dağı gibi tam olarak yerleri tespit edilemeyen coğrafi unsurları geçtikten sonra Kansu Koridoru'na girmiştir⁴⁴⁸.

Böylece uzun süre kuzeybatı istikametinde devam eden seyyah ülkesinin kuzeydeki en büyük düşmanı Kitanların sınırına yaklaşmıştır. Sınır hattına kadar muhtemel dost kabilelerin bulunduğu mevkilerde konaklayan seyyah artık Türkistan'ın doğu sınırına varmıştır. İlk aşamada bugünkü Kumul şehrine yakın bir mevkide Bargöl civarındaki Etsina Nehri'ni geçmiştir. T'o-pien ve Hsiao-shih gibi kasabaları ziyaret eden seyyah dönemin en büyük şehirlerinden Hami'yi geçtikten sonra Şeytan Vadisi

⁴⁴⁷Sadettin Gömeç, "İslam Öncesi Türk Tarihini Kaynakları...", s. 80.

⁴⁴⁸Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 41-47.

olarak bilinen Kuei-ku üzerinden bugünkü Turfan'ın güneyinden Uygurların kışlık başkenti Kao-Chang'a ulaşmıştır⁴⁴⁹.

Kao-chang'a ulaşarak seyahatinin ana hedefine varan Wang Yen-te burada yolculuğunu uzatacak yeni bir durumla karşılaşmıştır. Buna göre Wang Yen-te Uygurların yazlık başkenti olan Pei-ting'i (Beşbalık) ziyaret ederek Uygur kağanıyla görüşmek zorundadır. Bu amaçla seyyah yolculuğunu sürdürmüş, Uygurların ikinci başkenti Beşbalık'ı ziyaret etmiştir. Turfan Havzası'nın önemli kasabalarını ziyaret ettikten sonra Beşbalık'a ulaşan seyyah tekrar Kao-chang'a dönmüş, ziyaretini tamamladıktan sonra muhtemelen aynı güzergâh üzerinden ülkesine geri dönmüştür⁴⁵⁰.

Wang Yen-te'nin planlı bir güzergâh üzerinde hareket ettiği bilgilerden belli olmaktadır. Güzergâh üzerinde bulunan kabilelerin Çin'le müttefiklik ilişkisine binaen seyyahı ağırladıkları görülmektedir. Ayrıca kabilelerden ziyade bazen manastırlarda konaklayan seyyah, Türkistan havzası içinde Uygurların rehberliğinde güzergâhını çizmektedir.

Wang Yen-te devrinin önemli coğrafi yapılarını satırlarına yansıtmakla beraber fazla ayrıntıya girmemesi, geleceğe kolaylıkla ulaşmayacak bilgi kırıntıları üzerinden güzergâh tarifleri yapması, tam olarak yolunun harita üzerinde çizilmesini zorlaştırmaktadır.

6.6. Wang Yen-te'nin İzlenimleri, Seyahatnamesinin Önemi ve Değerlendirilmesi:

Wang Yen-te'nin seyahatnamesi her şeyden önce diplomatik yönelimi olan Çinli bir devlet memuru tarafından hazırlanan bir rapordur. Bu açıdan değerlendirildiğinde hâkim bir devlet diliyle devlet için pragmatik unsurların etkisiyle kaleme alındığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Öncelikle ziyaret edilen bölgelerdeki kavimler ve etnik unsurlar hakkında bilgi verilmektedir. Güzergâh üzerinde bulunan bu kavimler Uygurlar ile Çin arasında tampon vaziyeti göreceğinden hareketle yer yer detaya matuf bir bakış açısı Wang Yen-te tarafından yansıtılmaktadır. Ele alınan bölge üzerinde yaşayan kavim farklı özellikleri ile ön plana çıkarılırken bazen kavim ve bölgenin tarihine istinaden yorumlarla geçmiş-gelecek ekseninde geniş bir panoramik görünüm sağlanmaktadır.

⁴⁴⁹Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 48-56.

⁴⁵⁰Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 64-68.

Seyahatnamenin yazımından hareketle zengin bir coğrafi malumatı içerdiği savunulabilir. Wang Yen-te'nin dönemi için yerel sayılabilecek bazı kabile adlarını ve kasabaların isimlerini verdiği görülürken; merkezi ve herkes tarafından bilinen tarihsel geçmişi olan coğrafi adlandırmalara daha az yer vermesi, tahmini güzergâhının netleşmesinin önündeki en büyük engeldir. Bu nedenle çoğu zaman bulunduğu kasabanın yeri tam manasıyla tespit edilememektedir. Örneğin Sarı Nehri nereden geçtiği hususu tartışmalıdır. Konakladığı bazı kasabaların coğrafi konumu bu nedenle tam olarak kestirilememektedir⁴⁵¹. Fakat buna rağmen ipuçlarının arttığı, zengin bilgi birikiminin yansıtıldığı coğrafi mekânların hem Asya'nın etnik haritasının hem de tarihsel coğrafyasının netleştirilmesinde büyük bir avantaj sağlayacağına şüphe yoktur.

Wang Yen-te bulunduğu bölgeyi anlatırken, üç önemli parametreden düzenli bahseder. Ya bulunduğu bölgedeki kabilenin ismini (Tu Lo-lu, K'uai-tzu, Mao-nü Wang-tzu Kao-tao, Wu- Ti-yin Kabilesi vb.) zikreder; ya herhangi bir dağ, göl, nehir gibi bir coğrafi yer şeklini (Sarı Koyun Düzlüğü, Liu-ko Çölü, Tu-tu Dağı, Lao-tzu Dağı, Etsina Nehri vb.) belirtir; ya da döneminde isimlendirilen bir kasabanın veya şehrin adını (Hsia Chou, T'o-Pien, Hsiao-shi vb.) söyler. Bu üç önemli parametreden sonra bazen anlatılan şayet bir kavim ise kısa tarihi hakkında malumat verir: "Biz sonra I-chou (kasabasından) geçip gittik. Bu kasabanın generalinin soyadı Ch'en idi. Onun ataları T'ang sülalesinin Kai-yüan devrinin ikinci senesinden beri (715) burayı idare etmişlerdir⁴⁵²."

Mekânı böyle bir yol izleyerek çizen Wang Yen-te, anlatısının ikinci aşamasında yine benzer şekilde çok boyutlu bir anlatım metodunu tatbik eder. Ele alınan bölge farklı yönleriyle mercek altına alınır. Bunda seyyahın bakış açısının olduğu kadar, algısından kaynaklanan seçici unsurların da etkisi vardır. Bazen yukarıdaki örnekte olduğu gibi tarihi malumat verilirken, bazen günlük yaşantının bir parçası olan bir izlenim yüksek tasvir gücüyle sunulabilmekte veyahut göze farklı gelen bir durum not edilmektedir.

Yer yer görülen geçmişe dair bilgi kırıntıları bir anlamda anlatılanlara sağlam bir taban oluşturmakla beraber, dönemin tarihi anlatısının meydana gelmesinde müspet bir rol oynamaktadır. Ek olarak değişken anlatı, bir devlet memurunun yoğunlaşması

⁴⁵¹Zaten seyahatnamenin Özkan İzgi tarafından yapılan çevirisinde ilk bakışta fark edilen en önemli etmen notlandırmaların haddinden fazla olduğudur. Bunun en önemli nedenlerinden birisi de güzergâhın netleştirilmesine ilişkin bilgilendirmelerin doğurduğu zarurettir. (Bkz. Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, TTK, Ankara, 2000.)

⁴⁵²Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 52.

gereken siyasî, idarî, askerî, bilgi merkezinin farklı mecralara kaymasına neden olmaktadır. Böylece sosyal, iktisadî, kültürel, dinî yaşama ilişkin ek bilgiler metni zenginleştirmektedir. Her ne kadar seyahatnamenin ülkesi yararına azami faydayı sağlamak niyetine sahip biri tarafından yazıldığı malum olsa da farklı unsurlara ait bilgilerin yer yer kendisini göstermesi; seyahatnameyi farklı kılarken, Wang Yen-te'yi devlet görevlisi olmanın sıkı kalıplarından çıkarmaktadır. Tabî Wang Yen-te'nin tamamen görevinin kalıplarının dışına çıktığını söylemek güçtür. Örneğin yukarıda görüleceği gibi I-chou Kasabası hakkında tarihi malumat sonrası değişik mecralara kayan izlenimler sunulmaktadır. "Bu yerde yabancı ipek böcekleri vardır. İpek böcekleri k'u-sen bitkisi üzerinde yaşarlar. Bunlardan ipekli kumaş imal edilir. Burada koyunların kuyrukları büyüktür neredeyse hareket edemezler... Bundan başka Li-shih denilen bileği taşı vardır. Burada aynı zamanda hu-t'ung⁴⁵³ bitkisi yetişir.⁴⁵⁴" Görüldüğü üzere bölgenin bitki ve hayvan coğrafyasına dair bilgiler, yer altı zenginliklerini anlatan veriler satırlar arasında görülmektedir. Her ne kadar dışarıdan basit gözlemlerle sıradan unsurların tasviri gibi tasnif edilebilecek bu anlatının temelinde ekonomik potansiyelin basit ölçümüne ilişkin hesaplar fark edilebilir.

Seyyahın anlatısının büyük kısmı kendisinin görev amacının merkezine oturan Kao-ch'ang'a dairdir. Sung Devleti Turfan Uygurlarıyla müttelikliğin yollarını ararlarken; Wang Yen-te vasıtasıyla müstakbel ortaklarının siyasî, askerî, iktisadî, ağırlıklarını da ölçmek istemektedirler. Bu yüzden Wang Yen-te anlatısının ana köşe taşlarını bu minvalden stratejik bilgiler oluşturur. Misalen diğer bölgeler sadece ismiyle anılırken Kao-ch'ang Uygurlarının tüm komşuları adeta coğrafi koordinatları belirtilircesine sunulmaktadır: "Kao-ch'ang arazisi güneyde Yü-t'ien (Hotan) güneybatıda Ta-shih (Arabistan) ve P'o-ssu (İran) batıda Hsi-t'ien (Hindistan) Pu-lu-sha (Pulu Çölü), Hsüen-shan ve T'ung Ling ile çevrilmiştir⁴⁵⁵." Komşulara ilişkin bu hassas anlatının temelinde Batı ticareti için önemli bir aktör olan Uygurların olası Çin'le cepheleşmesinden kimlerden nasıl destek alabileceğinin ortaya koyulması fikrinden kaynakladığı ihtimal dâhilindedir.

⁴⁵³Seyahatnamelerde bu tür bitki isimlerinin olmasına rağmen, bu ismin günümüzde neye karşılık geldiği tam olarak bilinmemektedir. Örneğin Stanislas Julien'in çevirisine göre bu bitki *Volkameria japonica* isimli bitkidir. Fakat dönemin bazı botanikçileri Julien'in yanlış çevirdiğini düşünür. Bitki türünün özelliği belirtilmeyince, örnekteki gibi bitkinin ne olduğunu bilmek güçleşmektedir. Bkz. Emil Bretschneider, *On the Study and Value of Chinese Botanical Works*, Pekin, 1871, s. 23. Erişim Tarihi: 01.07.2019 Saat: 20.00 <https://archive.org/details/onstudyvaluechi00bret/page/23>

⁴⁵⁴Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 53.

⁴⁵⁵Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 55-56.

Wang Yen-te'nin Kao-chang anlatısı öylesine çok yönlüdür ki başka seyahatnamelerde rastlanılmayacak müstesna ayrıntılarla doludur. İklim özellikleri, evlerin hangi renge boyandığı, mimarî yapı, yemek kültürü, müzik kültürü, giyim-kuşam, bayramlar, kutlamalar, dinî yaşam gibi her tarihi vesikada bulunmayacak bilgiler seyyahın anlatısında yer almaktadır. Bu çok yönlü anlatının ayrıntıya girilmeksizin konunun özü verilircesine rapora eklendiği görülmektedir. Wang Yen-te adeta az sözle çok şey anlatmak ihtiyacına binaen kısa cümlelerle olayı özetlemektedir⁴⁵⁶.

Wang Yen-te Kao-Chang bölgesini böylesine detaylı anlatmasının bir sebebi de bölgede dikkate şayan medeniyet kıvılcımlarının fazla surette etkisini gösteriyor olmasıdır. Özellikle tarımdaki organize ve üretken tavıra dikkat çeken seyyah, bölgede sulu tarımın (sulama kanalları vasıtasıyla) yapılmasına, üretilen ürünlerin çeşitliliğine şaşırılmıştır⁴⁵⁷.

Seyyahın verdiği bilgilerin bazılarının rapora yapacağı katkı tartışmalıdır. Çünkü sıradan, sadece o anlık bir gözlemin tasvirle şekillenmiş halinin hizmet ettiği düşünceyi tespit etmek güçtür. Örneğin; "Kuş sürüleri hep beraber nehir boylarında uçarlar. Eğer onlar uçmak için yükselecek olurlarsa, güneş ışığının sıcaklığından hemen aşağıya düşerler ve kanatları incinir⁴⁵⁸." Tabii anlatılanların hepsi bu doğrultuda değildir. Bazen ekonomik vurgusu olan söylevlerle Turfan Uygurlarının geçim şartları hakkında bilgi verilmektedir. Uygurların yerleşik yaşam şartlarına adapte oldukları gerçeği satır aralarında görülmekle birlikte, sosyal tabakalaşmanın, daha açık anlamda zengin fakir ayrımının nasıl yapıldığı üzerinde yapılan tespitler düşündürücüdür. Örneğin; "Zengin insanlar at eti yerler, geri kalanlar sığır eti ve yaban kazı yerler⁴⁵⁹." Yine ilerleyen bölümlerde sosyal refah düzeyine ilişkin yapılan tespitler Uygurların yeni yaşam merkezlerinde oldukça mutlu olduğu gerçeğini su yüzüne çıkarmaktadır: "Bu topraklarda fakir insan yoktur. İnsanlar uzun ömürlüdür. Umumiyetle yüz yaşın üstüne kadar yaşarlar⁴⁶⁰."

Turfan Uygurlarının kültürüyle ilgili anlatılar ise seyyahın söylevinin en kıymetli yerini oluşturur. Giyim, müzik ve eğlence kültürü bu açıdan dikkate şayan bilgilerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu sayede giyime ilişkin bilgilerle Uygurların

⁴⁵⁶Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 55-60; Ali Ahmetbeyoğlu, a.g.e., s. 328.

⁴⁵⁷Samuel Adrian Miles Adshead, a.g.e., s. 134.

⁴⁵⁸Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 57.

⁴⁵⁹Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 57.

⁴⁶⁰Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 63.

nasıl giyindikleri az çok tahayyül edilebilir. Yine aynı şekilde Uygurların kullandığı müzik aletleri hakkında bilgi verilir. Uygurların sürekli bu müzik aletlerini yanlarında taşıdıkları, seyahat esnasında müzik aletlerini çaldıkları bilgisi mühimdir. Bahsedildiği gibi bu kadar fazla kültürel anlatının olması Wang Yen-te'nin olabileceğinden çok şaşırdığının kanıtı olarak yorumlanabilir. Çünkü siyasî yönelimli bir rapor yazılıyorsa kültürel donelere fazla yer vermenin lüzumu yoktur. Fakat seyahatnamede emsallerinde rastlanmayacak kadar çok kültürel bilgi vardır. Hatta Savaş Eğilmez bir mülakatında seyahatnameyi değerlendirirken, Çinlilerin Uygur kültüründen etkilendiklerini belirtir. Bu tespit Uygur kültürünün zenginliğini ispatlamaktadır⁴⁶¹.

Wang Yen-te'nin Uygurların festivallerine isabet eden bir tarihte Kao-chang'ta bulunması onun eğlence kültürüne dair rafine bilgileri sunmasına neden olmuştur. Örneğin 21 Haziran Yaz Gündönümü ve 21 Aralık Kış Gündönümü'nde yapılan festivallerin nasıl yapıldığından ve uygulanan dinî ritüellerin uygulama şekli bahsedilmiştir⁴⁶². Bu festivaller esnasında yapılan bir eğlence Wang Yen-te'nin ilgisine matuf olduğu gibi okuyan herkes için dikkat çekicidir: "Onlar gümüş ve pirinçten yaptıkları tüpleri su ile dolduruyorlardı. Bu tüplere basarak suyu fışkırtırlar yahut birbirlerine su atarak spor yaparlardı⁴⁶³." Her ne kadar Wang Yen-te bu olayı spor olarak nitelendirse de Türklerdeki "su kültü"⁴⁶⁴ ve benzer ritüeller düşünüldüğünde bu eğlencenin bir kutsanma ayini olabileceği akla gelir⁴⁶⁵.

Yine bu festivaller esnasında toprağa kurban verilmesi, Şamanistik inanç yapısına dair öğelerin devam ettiğinin önemli bir kanıtıdır⁴⁶⁶. Uygurların Budizm ve Maniheizm'in etkisinde kaldığı bir döneminin anlatıldığı düşünüldüğünde, geçmişten gelen inanç iskeletinin korunduğu bilgisine daha sarıh bir şekilde ulaşmak mümkündür. Zaten ilerleyen satırlarda Wang Yen-te Uygurların dinî yapısıyla ilgili tespitlerini yaparken, elliden fazla Budist ve Mani manastırından, Budist kitaplarından

⁴⁶¹Bkz. Savaş Eğilmez (Doç Dr.), *Çin Her Şeyini Türklere Borçlu*, Millî Gazete, Yayın tarihi:17 Temmuz 2009. <https://www.milligazete.com.tr/haber/1181690/cin-herseyini-turkler-e-borclu-Yayın> Tarihi: 17.07.2009- Erişim Tarihi:20.05.2019.

⁴⁶²Kübra Yıldız Altın, "Uygur Türklerinin İnanç ve Uygulamalarında Toprak", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı:11, 2018, s. 42.

⁴⁶³Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 60.

⁴⁶⁴Bkz. Ekrem Ayan, "Türk Mitolojisinde Su Kültü Yada Taşı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:3, Ankara, 2002, s. 622-629.

⁴⁶⁵Özkan İzgi, *Kutluk Bilge Kül Kağan-Böğü Kağan ve Uygurlar*, s. 69.

⁴⁶⁶Özkan İzgi, "Hunlar Göktürkler ve Uygurlarda Geleneksel Festival ve Eğlenceler", *Tarih Dergisi/ Turkish Journal of History*, Sayı:31, 2011, s. 32.

bahsetmektedir⁴⁶⁷. Yukarıdaki örneğe benzer bir şekilde anlatının devamında: "Seyahat edenler, at üstünde giderken, çeşitli canlı varlıklara yay çekerek ok atarlar. Buna aynı zamanda Jang-tsai (gökten gelecek kötülöklere karşı kurban etme) denir⁴⁶⁸" Görüldüğü üzere dinî yaşamda Budizm'in etkileri görünmesine karşın, Jang-tsai'de olduğu gibi yer ve göğe kurban verme ritüeli devam etmektedir. Bu da Uygurların dinî sentez halinde devam ettiklerini ya da dinî bir geçiş aşamasında olduklarını kanıtlayan veriler olarak göze çarpar.

Wang Yen-te'nin Kao-chang izlenimleri kadar Uygurların bir diğeri şehir Beşbalık (Pei-ting)⁴⁶⁹ izlenimleri de oldukça renklidir. İdikut Arslan Hanı⁴⁷⁰ ziyaret etmek üzere yoluna devam eden seyyah Beşbalık'ta daha ayrıntılı bir anlatımı kendisine şiar edinir. Burada Arslan Han ile görüşen Wang Yen-te öncelikli olarak saray yaşamı ve Uygur aristokrasisine ait gözlemlerini sıralar. Elçinin karşılanması esnasındaki seromonik ritüeller saraydaki teşrifat kaidelerinin nasıl olduğunu göstermektedir. Ayrıca 10. yüzyılda bir Uygur Kağanının gününü nasıl geçirdiği bilgisi her kaynakta rastlanabilecek bir bilgi değildir. Sosyal hayat gibi saray yaşamı da tarihi kayıtlar açısından çoğu zaman ihmal edilir. Wang Yen-te'nin gözlemleri bu nedenle daha fazla önem kazanır.

Beşbalık'ta seyyahın misyonuna dair yönelimi, anlattıklarından sezilenmektedir. Örneğin; amonyak ve kumtaşı gibi doğal yeraltı zenginlikleriyle, maden işlemeciliği vasıtasıyla yapılan ekonomik girişimlerden bahsedilmektedir⁴⁷¹. Ekonomik gücün önemli bir parametre olduğundan emin olan seyyah, bu nedenle sık sık bu gücü tartma ihtiyacı hissetmektedir⁴⁷².

⁴⁶⁷Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Araştırmaları*, s. 340.

⁴⁶⁸Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 61.

⁴⁶⁹Uygurların iki önemli merkezi bulunduğu seyahatnameden anlaşılmaktadır: Kao-chang ve Beşbalık. Bu iki şehir arasında bir kıyaslama yapan İstvan Vasary asıl idarî ve siyasî merkezin Beşbalık olduğunu vurgulamaktadır. Buna istinaden Kao-chang'ın daha çok ticarî, dinî ve kültürel merkez olduğunu belirtmektedir. Wang Yen-te'nin anlatısında buna ilişkin verilere rastlanmaktadır. Ama Uygur İdikut'u Arslan Han elçileri Turfan'da (Kao-chang'ta) kabul etmiştir. (Bkz. İstvan Vasary, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 148.)

⁴⁷⁰Kansu Bölgesinde bulunan Uygur yöneticileri kendilerine Kağan lafzını uygun görürlerken. Turfan bölgesindeki Uygur Kralları kendilerine İdikut demişlerdir. İdikut kelime manası olarak Kutsal Şans anlamına gelmektedir. Bir nevi Türklerdeki Kut anlayışının isimleşmiş bir ifadelerinden biridir. Bkz. İstvan Vasary, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 148.

⁴⁷¹Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 66.

⁴⁷²Bu anlatının devamında bütün fakirlerin et yediğini belirtmiştir. Uygurlar yeni yerleşik yaşamlarına adapte olduklarını yukarıda belirtmiştik. Fakat göçebe köklerinden kopmadıklarının en önemli kanıtı hayvancılığın faal bir şekilde devam ettirilmesidir. Bu da et ürünlerinin tüm halk tarafından tüketilmesinin önünü açmaktadır. Oysaki Özkan İzgi'nin kitabında belirttiği gibi o dönemde Çinliler tarım ürünlerini yoğun bir şekilde tüketirlerken et ürünlerini tüketmemektedirler. Çin'de sadece zenginler et

Genelde böyle bir perspektif çizen seyahatnamenin daha spesifik etmenler bakımından ele alındığında Türk tarihi için tarif edilemez bir önemi haiz olduğu inkâr edilemez. Seyahatin yapıldığı 981-984 yılları arasında güçlü bir Türk devleti olan Turfan Uygurlarına dair en kıymetli bilgiler Wang Yen-te tarafından günümüze ulaşır. Bahsedilen dönem ve öncesi düşünüldüğünde Çin'deki kaotik durumun geniş Asya stepleri için de geçerli olduğu tahmin edilen bir gerçektir. Uzun süreli sağlam devlet yapısının yerleşmemesi tarihi kayıtlara da dolaylı yoldan etki etmektedir. Bu da dönem hakkındaki bilgileri daha kısıtlı bir konuma indirgemektedir. Bu dönemdeki en önemli kayıtlar ise bölgeler arasında seyahat eden elçilerdir. Wang Yen-te'nin yazdıkları bu açıdan çok önemlidir.

Elçilik raporlarının siyasî temeli üzerine kurulan bilgilerle Wang Yen-te karanlıkta kalan birçok bilgiyi gün yüzüne çıkarır. Kitanlar, Tangutlar, Tatarlar ve Çin'in dışındaki sair kavimlerin sosyal, kültürel, iktisadî durumlarından özüksenecek bilgiler Çin'in gelecek dönemdeki siyasetini belirleyeceğinden nesnel bir havaya sahiptir. Tarihi kayıtlardaki bu güvenilir yapı onların tarih yazımındaki pozitif faktörü olarak katkı sağlar. Bu nedenlerden mütevellit Wang Yen-te'nin notları objektif ve reel bir tablo sunar.

Asya'nın herhangi bir dönemindeki siyasî tablo, sınırlar, hâkim otorite altındaki kavim yerleşkesi her araştırmacı için yüksek önemi haizdir. Wang Yen-te'nin anlatısı içinde çok net bir şekilde siyasî bir harita çizilmekte, kavim ve etnik unsurlar bu haritada uygun yerlere yerleştirilmektedir. Misal Wang Yen-te Beşbalık'tan dönerken on farklı kabilenin ismini zikretmektedir⁴⁷³. Bu kabile isimleri ve peşi sıra yapılan araştırmalar dönemin tarihini netleştiren bir diğer unsurdur.

Wang Yen-te'nin seyahat notlarında Uygur İdikut'u Arslan Han ile yapılan diyaloglara da yer verilmiştir. Bu konuşmaların değerlendirilmesiyle devrin diplomatik dilinin nasıl olduğu hususunda fikir edinmek mümkündür. Ayrıca diplomasi temelli bahisler siyasî tarihe ilişkin donelere ulaşmayı mümkün kılar. Kao-chang'daki saraya Wang Yen-te ile beraber Kitan elçisinin gelmesi, karşılıklı yapılan müzakerelere ilişkin bilgilerin sunulması, siyasî tabloyu bütün bileşenleri ile talibine sunmuştur⁴⁷⁴.

yiyeilmektedir. Wang Yen-te bunu bir zenginlik alameti olarak yorumlamış olmalıdır. Sonuçta ekonomik gelişmişlik tüketilen gıdalardan az çok anlaşılabilir. (Bkz. Özkan İzgi, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, s. 67.)

⁴⁷³Gülçin Çandarlıoğlu, *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 27.

⁴⁷⁴Gülçin Çandarlıoğlu, *Sarı Uygurlar...*, s. 27.

SONUÇ

Asya tarihini geçmişin penceresinden izlemek için; tek ihtiyacımız bizi en sağlam kanılara ulaştıracak, somut yazılı kaynakların izini sürmekten geçecektir. Bu yazılı kaynaklar köklü bir kültürü bünyesinde barındıran, kayıtların devlet arşivlerinde saklandığı Çin’de zuhur etmiştir. Çin kaynakları sınıflandırılmaya tabi tutulacak olursa, Çin’den çeşitli amaçlarla seyahat ederek ülkesine dönen seyyahların görüşlerini içeren seyahatnameler ayrı bir kategori oluşturur. Çinli seyyahların kaleme almış olduğu bu eserler, Asya Tarihinin aydınlatılmasında oldukça önemlidir.

Seyahat vasıtaları, şartları ve sebepleri dikkate alındığında çeşitlilik gösteren Çin seyahatnameleri genellikle siyasî ve dinî bir amaç uğruna kaleme alınmışlardır. Seyyahlardan Fa Hsien, Sung Yün, Hsien Tsang gibi seyyahlar dinî bir misyonu yerine getirmek için seyahat ederken; Chang Chien, Wu Gong, Wang Yen-te gibi seyyahlar ise siyasî bir görevle yola çıkmışlardır. Dini görevi yerine getirenler genellikle Budist rahiplerdir. Rahipler, Budizm’in Çin’de gerektiği kadar bilinmediğini öne sürerek, bu dinin yayılması uğruna, Hindistan’a hacı olmak ve Budizm kaynaklarının Çin’e transferi için seyahat etmişlerdir. Bununla beraber siyasî hedeflerin tahakkuku için gönderilen diplomatik heyetlerdeki elçiler gerek istihbarat toplamak gerekse de izlenimlerini yönetim mekanizmasına sunmak, maksadıyla raporlar kaleme almışlardır.

Rahiplerin kaleme aldıkları notlar resmi bir mahiyet taşımamakla beraber daha objektif bir bakış açısıyla yazılan, dini anlatısı fazla olan metinlerdir. Bu metinlerde genellikle güzergâh üzerinde bulunan tapınak ziyaretlerine dair tasvirler yoğunluktadır. Buna ek olarak yol üzerinde bulunan kavimlerden yola çıkarak Asya’nın etnik haritasının çıkarılmasında, geçmişteki yerleşim yerlerinin tespitinde, kültürel yapıların gelişiminin izlemesinde, bu tarz seyahatnameler önemli bilgiler sunmaktadır.

Siyasî amaçlarla görevlendirilen devlet memurları ise daha detaylı notları içeren günlükler tutmalarına karşın, taraflı bir bakış açısına sahiptirler. Devlet yöneticilerine sundukları raporlar siyasi kaygılardan dolayı, daha çok rakip devletin gücünün belirlenmesi yönünde tespitler içermektedir. Fakat bu resmi tespitlerin dışında kültürel konuları, kendilerine ilginç gelen mevzuları ve yadırgadıkları olayları da not etmişlerdir.

Seyyahların yorumları genel olarak değerlendirildiğinde seyyah notlarının genelinin tarihi coğrafya açısından yüksek kıymeti haiz olduğu fark edilmektedir.

Seyahat notları politik, içtimai, kültürel, coğrafi, askerî ve dinî birçok bilgi ihtiva etmekle beraber bitki türlerinin tanımlanması gibi özel araştırma konularını da içermektedir.

Seyahatnamelerin yazarları Çin’de belirli bir aristokratik geleneğin veya dini bir yapının içerisinde yükselerek kademe kat etmiş kimselerdir. Belirli bir kültür seviyesine sahip olan yazarların anlatıları daha tatmin edicidir. Sağlıklı beden yapısına sahip olmaları, uzun süreli yolculuklara tahammül edebilmeleri; uzun yaşayarak anılarını gelecek nesillere aktarmalarına ve daha çok bilgi paylaşımında bulunmalarına neden olmuştur. Seyahatleri sonrası devlet memuru olanlar yüksek rütbelere erişirken, din adamı olanlar hacı unvanını kazanarak, dinî hiyerarşi içinde önemli bir statü elde etmiş ve halkın teveccühünü kazanmışlardır.

Seyahatnamelerin hikâyeleri ilk yazıldığı anda başlamakla birlikte, ilerleyen zamanlarda farklı bir seyir arz etmiştir. Yazılan notlar şayet resmi görevi içeren rapor ise derlenerek hanedanların kendi devlet arşivlerine koyulmuştur. Dinî seyahatlere ilişkin kayıtlar ise din adamının bağlı bulunduğu tapınağın arşivine eklenmiştir. Bu şekilde oluşturulan kayıtlardan kopyalanarak oluşturulan nüshalar bu konudaki literatürü zenginleştirmiştir. Seyahatnamelerin içerdiği bilgilerin öneminin anlaşılmasına ilişkin akisler ise bilim dünyasında çok sonraları ortaya çıkmıştır. Bu yöndeki yazınların tercüme faaliyetleri ilk olarak 17. yüzyılda yapılmaya başlamıştır. İlerleyen dönemlerde bu çeviri faaliyetleri hız kazanmasına rağmen; Çin diline hâkim olunmaması, sinoloji uzmanlarının konuya tam manasıyla eğilmemesi nedeniyle ilk yıllar çeviri hatalarından çıkan bilimsel tartışmalarla geçmiştir. Zamanla ortaya çıkan tartışmaların gölgesinde Avrupa’da önemli çalışmalar yayınlanmış, birçok tarihi gerçek seyahatnameler vasıtasıyla gün yüzüne çıkarılmıştır. Son yıllarda yapılan çalışmalar durumu iyice netleştirmiştir.

Seyyahlar yolculuklarına doğal olarak Çin sınırları içinden (genelde de başkentten) başlamıştır. Yolculuk dini bir seyahatse hedefinde Budizm’in merkezi Hindistan; siyasî bir seyahatse gidilecek yer, problemin çözüm merkezi olan coğrafyadır. Her iki güzergâh da Asya’nın güç merkezlerini uzun süre elinde tutan Türk kavimlerinin (Hunlar, Göktürkler, Uygurlar vb.) bulunduğu bölgelerden geçmektedir. Özellikle Wang Yen-te’nin seyahati tamamen siyasî destek sağlamak için Uygurların başkentine yapılmıştır. Çin’in diplomatik dengeyi kurabilmek maksadıyla gönderdiği bu heyetler seyahatnamelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Sonuçta Asya'nın, bölgedeki kavimlerin, şehirlerin ve coğrafyanın farklı zaman evrelerindeki görünümün siyasî, kültürel ve sosyal yansımalarını net bir şekilde gösteren Çinli seyyahların yazdığı seyahatnameler bilim dünyası için oldukça kıymetlidir. Tahlil ve tetkik süreci sonrası tarihi gerçeklere yeni yorumlar getirecek ve ezber bozacak tespitlerin ortaya çıkması muhtemeldir. Bu nedenle yazılı her tarihi kaynakta olduğu gibi seyahatnameler de zengin içeriği ile Türk Tarihine ışık tutacak niteliktedir. Türk Tarihinin Asya'nın uzun bozkırlarında geçen kısmı Çinli seyyahların güzergâhlarıyla kesişince, bu temas noktalarındaki yaşanmışlık seyahatnameler vasıtasıyla gün yüzüne çıkmıştır.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR-TETKİK ESERLER:

- ADAM Baki; Mehmet Katar, *Dinler Tarihi*, Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları, Eskişehir, 2005.
- ADSHEAD, Samuel Adrian Miles, *China in World History*, Springer, New York, 2016.
- AHMETBEYOĞLU, Ali; *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.
- ALMAS, Turgun, *Uygurlar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.
- ALPTEKİN, Cahit; *Sha-t'o Türklerinin Tarihi*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2017.
- ASENA, Ahmetcan; *İpek Yolu-1 Çin Doğu Türkistan*, Pan Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2009.
- BABAN, Cihad, *İsa Öncesinden Günümüze Kadar Çin Tarihi*, İstanbul, 1983.
- BAYKUZU, Tilla, Deniz, *Anlushan İsyanı*, Kömen Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2014.
- BAYUR, Yusuf, Hikmet, *Hindistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt:1, 2.Baskı, Ankara, 1987.
- BEAL, Samuel, *Foé Koué Ki, Ou Relations Desroyaumes Bouddhiques: Voyage Dans la Tartarie, Dans l'Afghanistan et Dans l'Inde, Exécuté, à la Finde Siècle, Par Chy Fa Hian*, L'Imprimerie Royale, Paris, 1836.
- BEYHAN, Mehmet, Ali, *Geçmişten Günümüze Seyahatler ve Seyahatnameler*, Kitabevi, İstanbul, 2013.
- BONNEY, Joey, *Wang Kuo-wei: Intellectual Biography*, Harvard University Press, London, 1986.
- BULDUK, Üçler, *İpek Yolunda Kültürel İletişim: 6. ve 10. Yüzyıllarda Ticaret Siyaset ve Din, İpek Yolunda Kültür Mirası*, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 2014.
- CHAVANNES, Edouard, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013.
- CHUNG, Tan, *Himalaya Calling-The Origins of China and India*, World Scientific Publishing Company, Hackensack, New Jersey, 2015.
- ÇAĞDAŞ, Kemal, Hüent-Tsang Biyografisinin Uygurca Tercümesinde Geçen Sankrit Kelimelerinin İzahı, *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt:12, Sayı: 1-2, Ankara, 1954.

- ÇAKAN, Varis Abdurrahman, *Orta Asya Türk Tarihine Giriş- İslam'a Kadar*, C. 1, A Kitap Yayınları, İstanbul, 2015.
- ÇAKAN, Varis Abdurrahman, *Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları (Eskiçağ'dan Ortaçağ'a Kadar)*, İlke Emek Yayınları, Ankara, 2007.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, *Prof. Dr. Masao Mori'nin Göktürkler Ders Notları*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2019.
- EBERHARD, Wolfram, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.
- GİLES A. Herbert, *Record of The Buddhistic Kingdoms*, London, 1877.
- GOLDEN, Peter, (Çeviren: Yahya Kemal Taştan), *Dünya Tarihinde Orta Asya*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015.
- GOLDEN, Peter, (Çeviren; Osman Karatay, Serkan Acar), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Ötüken Yayınları, 6.Baskı, İstanbul, 2016.
- GÖMEÇ, Sadettin Yağmur, *Uygur Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2015.
- GÖMEÇ, Sadettin, Yağmur, *Türk-Hun Tarihi*, Berikan Yayınları, Ankara, 2012.
- GROOT, Jean M., Ahmetcan, Asena, *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar Türkistan*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- GROUSSET, Rene, (Çeviren: Reşat Üzmen), *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2017.
- GUİGNES, De Joseph, (Çeviri: Hüseyin Cahit Yalçın), *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*, Cilt:1, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2018.
- GUMİLEV, Lev, Nikolayeviç, *Eski Türkler*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.
- GUMİLEV, Lev, Nikolayeviç, *Hunlar*, Selenge Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2002.
- HUANG Ray, *Çin Tarihi- Bir Makro Tarih Yaklaşımı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005.
- HULSEWE, Antony, François, Paulus, *Orta Asya'da Çin, Erken Aşama: M.Ö. 125 – M.S. 23, Eski Han Hanedanlığı Tarihinin 61 ve 96. Bölümlerinin Ek Açıklamalı Bir Çevirisi*, Leiden, Brill, 1979.

- İZGİ, Özkan, *Kutluk Bilge Kül Kağan-Böğü Kağan ve Uygurlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- İZGİ, Özkan, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, TTK, Ankara, 2014.
- İZGİ, Özkan, *Wang Yen-te Seyahatnamesi*, TTK, Ankara, 2000.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Dünyası El Kitabı- Coğrafya Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, C.2, 2. Baskı, Ankara, 1992.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınevi, 32. Baskı, İstanbul, 2011.
- KAVALA, Coşkun, Faik, *Çin Kitabı- Uygarlığın Beş Bin Yılı*, Resse Yayınları, İstanbul, 2006.
- KEAY, John, *Çin Tarihi*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011.
- KIRİLEN, Gürhan, *Budizm ve Orta Asya Xuan Zang Seyahatnamesi*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015.
- KIRİLEN, Gürhan, *Tuyü Hunlar ve Tabgaçlar*, Gece Kitaplığı, 1. Baskı, Ankara, 2016.
- KLYAŞTORNİY, Sergey, Grigoryeviç, *Kadim Asya'nın Bozkır İmparatorlukları*, İstanbul, 2018.
- KÜÇÜK, Abdurrahman; Günay Tümer; Muhammet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014.
- LEGGE, James, *A Record of Buddhistic Kingdoms: Being an Account by The Chinese Monk Fa-Hien of his Travels in India and Ceylon (A.D. 399-414)*, Claredon Press Oxford, 1886.
- Lİ, Rounxi; "The Journey of the Eminent Monk Faxian", *Lives of Great Monks and Nuns*, Numata Center for Buddhist Translation and Research, California, 2002.
- LİGETİ, Lajos, (Çeviren: Nurer Uğurlu), *Tarihte Türk Yurtları*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008.
- LİGETİ, Lajos, *Bilinmeyen İç Asya*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986.
- MA Pinyan, *Xinjiang'daki Dinler*, Wuzhou İletişim Yayınevi, Xinjiang, 2004.
- MACCERRAS, Colin, (Derleyen: Denis Sinor), *Erken İç Asya'nın Tarihi*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2000.
- MIZRAK, Egemen, Çağrı, *Bozkır Kavimleri- M. Ö. VII. Yüzyıldan M. S. VI. Yüzyılın Ortalarına Kadar Batı Türkistan ve Kuzey Hindistan'daki Bozkırlılar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017.

- NANJO, Bunyu, *Catalogue of the Chinese Translation of the Buddhist Tripitaka*, Clarendon Press, London, 1883.
- OĞUZ, Burhan, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 2004.
- ONAT, Ayşe, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2012.
- OTKAN, Pulat, *Tarihçinin Kayıtları'na (ShiJi) Göre Hunlar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018
- OUYANG, Xiu, *Historical Records of the Five Dynasties*, Çeviri: Richard Davis, Columbia University Press, New York, 2004.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.2, Ankara, 2012.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler Hanedanlar*, Cilt: 3, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- ROUX, Jean, Paul, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Kabalcı Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2012.
- SARI, Emre, *Dünya Arkeoloji Tarihi ve Keşifler*, Nokta Kitap, Ankara, 2016.
- SHENG, Li, *Çin'in Xinjiang Bölgesi- Geçmişi ve Şimdiki Durumu*, Xinjiang Halk Yayınevi, Urumçi, 2006.
- SİNOR, Denis, *Erken İç Asya'nın Tarihi*, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 2000.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Bozkırın Kağanlıkları*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2013.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Göktürkler I-II-III*, TTK, Ankara, 2014.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2013.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Orta Asya Türk Tarihi*, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, 4. Baskı, Eskişehir, 2013.
- TEKİN, Arslan, *Türk'ün Tarihi*, Kariyer Yayınları, İstanbul, 2012.
- TEKTAŞ, Nazım, *Tanrının Askerleri*, Cilt: 1, Çatı Yayınları, İstanbul, 2006.
- TOGAN, Zeki, Velidi, *Oğuz Destanı*, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1982.
- TUANCHENG, Wang, *Dust in the Wind Retracing Diarma Master Xuanzang's Western Pilgrims*, Rhythms Monthly, Tapei, 2006.

- UHLİG, Helmut, *İpek Yolu-Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü*, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2000.
- VASARY, İstvan, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016.
- WATTERS, Thomas, *On Yuan Chawang's Travels in India (A.D.629-645)*, Royal Asiatic Society, London, 1905.
- YAKOVLEVİÇ, Biçurin, Nikita, (Çeviren: Gülnar Kara), *Eskiçağlar ve Günümüzdeki Cungarya ve Doğu Türkistan'ın Tasviri*, Gece Akademi, Ankara, 2018.
- YILDIRIM, Kürşat, *Bir Zamanlar Türk İdiler-Türk Kökenli Çin Aileleri*, Ötüken Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017.
- YILDIRIM, Kürşat, *Çin Kaynaklarına Göre Türkistan Şehirleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013.
- YILDIRIM, Kürşat, *Doğu Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016.
- YOLAÇ, S. Can, *Herkes İçin Çin Tarihi Siyaset Kültür Medeniyet*, Olasılık Yayınları, İstanbul, 2016.
- YÜCEL, Mualla, Uydu, *Çin Tarihi*, İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2016.

MAKALELER:

- ALTIN, Yıldız, Kübra; "Uygur Türklerinin İnanç ve Uygulamalarında Toprak", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı:11, 2018.
- AYAN, Ekrem; "Türk Mitolojisinde Su Kültü Yada Taşı", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:3, Ankara, 2002.
- AYDEMİR, Adem; "Türk Folklorunda Nişanlanma ve Evlilik Sembolü Olarak Gerdanlık Küpe ve Yüzük", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı:282, 2010.
- BEDİRHAN, Yaşar; "Türk Tarihinde İpek Yolu Hâkimiyeti ve Çin'in Türkistan'ı" İlk İstila Projesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:4, Konya, 1999.
- BEKİN, Ahmet Rıza; "Chang Chien'in Batıya Seyahati", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, Ayrı Basım, Ankara, 1992.
- CHAVANNES, Edouard, Voyage de Song Yun dans l'Udyāna et le Gandhāra. In: Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient, Tome 3, 1903.

- CHAVANNES, Edouard, "Litinaire D'ou-Kong (751-790)", *Journal Asiatique*, Cilt: 2, Paris, 1895.
- CİHANYANDI, Mukaddes, "Tang Hanedanı Dönemi'nde Bir Cariye Yang Guifei", *Current Research in Social Sciennes*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2016.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat, "Eski Türklerde Kültür Sanat", *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- EKREM, Erkin, "Seyahatnamelere Göre Göktürklerde Budizm", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. 3, Ankara, 2002.
- EKREM, Nuraniye Hidayet, "Chang Chien Seyahat Raporlarına Göre Hunlar Dönemindeki Orta Asya", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 1, Ankara, 2002.
- EMET, Erkin, "Uygur Türkleri", *Türkler*, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- GÖMEÇ, Sadettin Yağmur, "İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 31, Ankara, 1963.
- İNAYET, Alimcan, "Türklerin Uzakdoğu Siyasi ve Kültür Tarihine Etkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, İzmir, 2008.
- İZGİ, Özkan, "Hunlar Göktürkler ve Uygurlarda Geleneksel Festival ve Eğlenceler", *Tarih Dergisi/ Turkish Journal of History*, Sayı: 31, 2011.
- İZGİ, Özkan, "Orta Asya'nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyetiyle İlişkiler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 1, Ankara, 2002.
- İZGİ, Özkan, "Sung Devrinde Kao'Ch'ang'tan Çin'e Giden Elçiler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:6, İstanbul, 1975.
- JULIEN, Stanislas, "Les Oigours-Kao- Tchang Hing-Ki", *De Geographie Asiatique de Philologie Sinico Indienne*, Paris, 1864.
- KARA, Gülnar, "Tang Hanedanının Türk Topraklarını Hâkimiyet Altına Alma Çabaları", *Bilig*, S. 84, Kış 2018.
- KIRİLEN, Gürhan, "Budist Rahip Şüen Dzang'ın Gözüyle Altın Çağını Yaşayan Çin'in Komşusu Göktürkler", *Popüler Tarih Dergisi*, Temmuz, 2003.
- KIRİLEN, Gürhan, "Xuan Zang'ın Orta Asya İzlenimleri", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 53, Sayı:1, Ankara, 2013.
- KOCA, Salim, "Büyük Hun Devleti", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 704.

- KONUĞU, Enver, "Çin'den Batıya ve Hindistan'a Giden Chang Chien Fa-Hsien Sung Yün ve Hsüan Tsang", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1-2, Erzurum, 1970.
- Lİ, Xican "Faxian's Biography and His Contributions to Asian Buddhist Culture: Latest Textual Analysis", *Asian Culture and History*, Sayı: 8/1, Published by Canadian Center of Science and Education, 2016.
- OKAY, Bülent, "Çin Kaynakları Shih Chi (Tarih Kayıtları)", *Doğu Dilleri Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, C. 3, Sayı: 4, Ankara, 1983.
- ONAT, Ayşe, "Çin Türkistan İlişkilerinin Başlangıcı Hakkında Bazı Bilgiler", *Belleten*, C. 54, Sayı: 211(Aralık 1990), Ankara, 1991.
- ORSOY, Sema, "Çin'in Resmi Hanedanlık Kayıtlarında Türk Kavimlerine Ait Monografiler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C.1, Ankara, 2002.
- ÖLMEZ, Mehmet; "Annemarie Von Gabain", *Türk Dilleri Dergisi*, Sayı:3, 1993.
- ÖZERDİM, Nabi Muhaddere, "Çin Kaynaklarına Göre Çin Türkistanı'nın Şehirleri", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1-2, Ankara, 1952.
- ÖZERDİM, Nabi Muhaddere, "Hsi-Yü Olarak Çin Türkistanı'nın Tarihi Sınırlaması ve Tarihi Önemi", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1-3, Ankara, 1957.
- POPOVA, İrina, "Orta Asya Türkleri ve Erken Tang Çin Devleti", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 2, Ankara, 2002.
- SARAÇ, Zafer, "Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi", *Tarih Kritik Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 4, İstanbul, 2018.
- SEN, Tansen, "The Travel Records of Chinese Pilgrims Faxian Xuan Zang and Yijing", *Education About Asia*, Cilt: 11, Sayı: 3, Winter, 2006.
- TOGAN, Nazmiye, "Peygamberin Zamanında Şarki ve Garbi Türkistan'ı Ziyaret Eden Çinli Budist Rahibi Hüen Çang'ın Bu Ülkelerin Siyasi ve Dini Hayatına Dair Kayıtları", *İslami Tetkikler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Bölüm 1-2, İstanbul, 1964.
- YILDIRIM, Kürşat, "Wu Gong Seyahatnamesi", *Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi*, Sayı:217, Ağustos 2015.
- YILDIRIM, Kürşat, "Fa-Hsien'in Türkistan'da Seyahati", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15/1, Yaz, 2015
- YILDIRIM, Kürşat, "Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30/1, 2015.

YILDIRIM, Kürşat, *İlk Çin Yıllıklarında Geçen Doğu Türkistan Tarihine Dair Bazı Hususi Terimler*, Avrasya Terim Dergisi, 2015.

TEZLER:

CHO, Young, Seong, "Wu Gong Seyahatnamesi", (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1993.

EKREM, Erkin, "Hsüan Tsang Seyahatnamesi'ne Göre Türkistan", (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2003.

EKREM, Nuraniye Hidayet, *Çin Elçisi Chang Chien'in Seyahatnamesine Göre Orta Asya'da Etnik Gruplar*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1999.

ERGÜVEN, İsmail, Hakkı, "Hsuan-Tsang'ın Seyahatnamesi (7. yüzyıl) Metin Çevirisi ve Değerlendirme", (18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Çanakkale), Çanakkale, 2011.

KUAN-HUA, Lin, "Hsüan Tsang Seyahatnamesinde Ta-T'ang-Si-Yü-Chi Üzerine Bir Çalışma", (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1988.

ÖLMEZ, Mehmet; "Hsüan Tsang'ın Eski Uygurca Yaşam Öyküsü", (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1994.

TURAN, Emine, Zehra, "Budizm'de Manastır Hayatı", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi A.B.D. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2004.

ZAİF, Oktay, "Seyahatnelere Göre Orta Asya Türk Kavimleri", (Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1987.

ANSİKLOPEDİ VE SÖZLÜK MADDELERİ:

ÇETİN, Osman, "Horasan", *DİA*, Cilt: 18, Ankara, 1998.

KAFESOĞLU, İbrahim, "At", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1991.

KEOWN, Damien, "Vinaya Pitaka", *Dictionary Buddhism*, Oxford University Press Suffolk, 2003.

LOEVE, Michael, "Zhang Qian" *Eski Han Dönemi Biyografik Sözlüğü* (M.Ö. 220- M.S. 24), London, 2000.

SARAY Mehmet, "Afganistan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt.1, Ankara, 1988.

TÜMER, Günay, "Budizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:6, Ankara, 1992.

XİONG, Victor Cunrui, *Historical Dictionary of Medieval China*, Rowman and Littlefield, London, 2017.

BİLDİRİLER TEBLİĞLER:

ÇAKAN, Varis Abdurrahman, "Orta Asya'ya (Türkistan'a) Gelen Çinli Seyyahlar ve Onların Orta Asya ile İlgili Seyahat Notları", *Türk Tarih Kurumu Yayınları, XV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildirileri/* (11-15 Eylül 2006-Ankara), C. 2, Ankara,2006.

ÇANDARLIOĞLU, Gülçin, *Kao-Chü-huei Seyahatnamesi*, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, Tebliğler 3. Türk Tarihi, Cilt:1, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1986.

BAŞVURU ESERLERİ:

AYDIN Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Damla Ofset, Konya, 2005.

BLUNDEN, Caroline; M. Elvin, (Çeviren: Selçuk Esenbel, Levent Köker), *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt:7, İstanbul, 1989.

DİLLON Michael, *China A Historical and Cultural Dictionary*, Curzon, 2013.

İNTERNET KAYNAKLARI:

<http://merkezmekanik.com/katalog/Olcu-Birimleri.pdf>

<http://pro.geo.univie.ac.at/projects/khm/showcases/showcase9?language=en>

http://www.buddhanet.net/pdf_file/rbddh10.pdf

<http://www.silk-road.com/artl/hsuantsang.shtml>

<https://en.m.wikipedia.org/wiki/Pingyang>

https://en.wikipedia.org/wiki/Zhang_Qian#/media/File:Han_Expansion.png

https://tr.wikipedia.org/wiki/Vahan_Koridoru

<https://vetrehberi.com/atlarda-yaz-kanamasi-parafilariosis>

<https://www.ancient-buddhist-texts.net/Maps/Silk-Routes/Chinese-Pilgrims.html>

<https://www.iep.utm.edu/xuanzang/>

<https://www.liberaldictionary.com/fa-hsien/>

<https://www.lifelonglearningcollaborative.org/silkroads/more-maps/xuanzang-map-3.html>

<https://www.milligazete.com.tr/haber/1181690/cin-herseyini-turkler-e-borclu->

<https://www.tsemrinpoche.com/tsem-tulku-rinpoche/great-lamas-masters/xuanzang-and-his-journey-to-the-west.html>

EKLER

Ek 1. Orijinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Zafer SARAÇ
Öğrenci Numarası	161211101
Enstitü Anabilim Dalı	So Tarih
Programı	Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan
Tez Başlığı (Türkçe)	Bazı Çin Seyahatnameleri Üzerine Bir Değerlendirme (M.Ö.139-MS.984)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 152 sayfalık kısmına ilişkin, 09.07.2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 9'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. M. Beşir AŞAN
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Prof. Dr. Ahmet AÇSIN
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ile birlikte enstitüye teslim edilir.

İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

ÖZ GEÇMİŞ

1980 yılında Elazığ'da doğdu. İlk ve orta öğrenimimi aynı ilde tamamladı. Lise öğrenimini Elâzığ Atatürk Sağlık Meslek Lisesi'nde tamamladı. 2003 yılında bir kamu kurumunda Sağlık Memuru olarak göreve başladı. 2004 yılında Kafkas Üniversitesi Laboratuvar Bölümü'nde akademik hayata adım attı. Adı geçen bölümden derece ile Fırat Üniversitesi Laboratuvar Bölümü'ne yatay geçişle geçti. Adı geçen laboratuvar bölümünü bölüm ikincisi olarak tamamladı. 2007 yılında dikey geçiş sınavını kazanarak Fırat Üniversitesi Biyoloji Bölümü'nü kazandı. Adı geçen bölümü 2010 yılında bölüm birincisi olarak bitirdi. 2011 yılında askerlik görevini ifa ettikten sonra 2012 yılında Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü'nü kazandı. Adı geçen bölümü 2016 yılında bölüm ve fakülte birincisi olarak tamamladı. 2016 yılında Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimine başladı. Halen devlet memurluğu görevine devam etmekle beraber, www.kitapsuuru.com web sitesinin genel yayın yönetmenliğini, *Telmih Kültür Sanat Tarih ve Edebiyat* dergisinin editörlüğünü yapmaktadır. Evli bir çocuk babasıdır.